

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kur'an'da Sûre Başları ve Sonlarının Analizi

Yüksek Lisans Tezi

Şaban Akkuş

Tefsir Anabilim Dalı
Temel İslam Programı
Ankara, 2025

Kur'an'da Sûre Başları ve Sonlarının Analizi

Şaban AKKUŞ

Tez Danışmanı Doç. Dr. Şemsettin IŞIK

Tez Jürisi

Prof. Dr. Harun SAVUT

Doç. Dr. Şemsettin IŞIK

Doç. Dr. Mustafa CORA

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
TEFSİR ANABİLİM DALI

Ankara- 2025

ETİK BEYAN

Bu tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez ve Proje Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı; tezin/projenin tamamında akademik kurallara ve etik ilkelere uyduğumu ifade ederim. Yararlandığım eserlerin tamamını metin içinde referanslandığımı ve kaynakçada kılavuzda tanımlanan şekilde yer verdiğimi, haricindeki ifadelerin bana ait olduğunu, herhangi bir kaynaktan kopyalama yapmadığımı ya da yapay zekâ aracılığı ile üretilmiş ifadelere metinde yer vermediğimi beyan ederim. Herhangi bir zamanda bu beyanıma uygun olmayan bir durumun tespit edilmesi halinde, aleyhime doğacak bütün hak kayıpları dâhil tüm hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Şaban AKKUŞ

30.04.2025

ONAY

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Şaban AKKUŞ tarafından hazırlanan KUR'AN'DA SÛRE BAŞLARI VE SONLARININ ANALİZİ Başlıklı tez çalışması 30/04/2025 tarih ve 14:00 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan (Prof. Dr./Harun SAVUT /AYBÜ):	☒	☐
Üye (Doç. Dr./Şemsettin IŞIK/HBV):	☒	☐
Üye (Doç. Dr./Mustafa CORA/HBV):	☒	☐

Kur'an'da Sûre Başları ve Sonlarının Analizi

Şaban AKKUŞ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Şemsettin IŞIK
T.C. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tefsir Anabilim Dalı
2025 Ankara

ÖZET

Kur'an-ı Kerim, kendisine has cümle yapısı ve uslûbu olan semavi bir kitaptır. Onun bu özelliği, hemen her sûrenin başlangıç ve sonlarında kendisini lafız ve mânâ bütünlüğü içinde hissettirmektedir. Bunlar bazen hamd ve tesbih, bazen bir çağrı, bazen bir soru, bazen bir emir, bazen de okuyucuyu veya dinleyiciyi bahsi geçen konu hakkında heyecanlandırmak ve meraklandırmak için hecâ harfleriyle başlamaktadır. Allah, Kur'an'ı Kerim'in hem nazmını hem de telaffuzunu muciz kılmıştır. Dolayısıyla kelimeleri ve ayetleri uyumlu ve ahenklidir. Manası da bütün zamanları ve mekânları aşacak bir şekilde derindir. Allah, bu nihaî hitabını farklı ilim dalları vasıtasıyla anlaşılacak ve yaşanabilecek bir özelliğe haiz kılmıştır. Bu da ondaki derin mânâları keşfetmek isteyenlere kolaylaştırılmış olduğu anlamına gelmektedir. Surelerin başları ve sonları incelendiğinde, verilmek istenen açık ya da kapalı mesajlar derin bir tefekkür ve analiz gerektirmektedir. Zira ayetler, içinde bulunduğu bağlamla ilgili olduğu kadar kendisinden önceki ve sonraki hatta Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde diğer ayetlerle takyit, tafsil, mücmel ve mübeyyen gibi hususlarda birbiriyle uyumlu bulunmaktadır. Kur'an'da sure girişlerinde olduğu gibi sonlarında da dikkati çeken mânâ derinliği ve lafızlarında bir ahenk bulunmaktadır. Özellikle son ayetlerin kulağa çarpan son hitap olması nedeniyle dinleyicide önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bunda, sûre sonlarında bulunan ayetlerin genelde Allah'a olan bağlılığı, duaları, emir ve yasakları, vaat ve tehditleri içermesinin payı bulunmaktadır. Bu bağlamda daha önce bu tür bir akademik çalışmanın yapılmamış olması, bu çalışmanın yapılması için sevk edici bir unsur olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Sûre başları, Sûre sonları, Lafız, Mânâ, İcaz.

The Analysis of the Beginnings and Endings of Surahs in the Qur'an

Şaban AKKUŞ

Master Thesis

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Şemsettin IŞIK
Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs
Department of Tafsir
2025, Ankara

ABSTRACT

The Qur'an is a divine scripture distinguished by its unique sentence structure and stylistic features. This distinctiveness is especially evident in the openings and closings of its chapters (sūrah), where both wording and meaning display a remarkable coherence. Some sūrah begin with praise (ḥamd), glorification (tasbīḥ), commands, questions, or disjointed letters (ḥurūf al-muqatta'āt) intended to arouse curiosity and reflection. Allah has made both the composition and recitation of the Qur'an miraculous. Its verses are harmonious in sound and meaning, and its messages possess a timeless and universal depth. The Qur'an was revealed in a manner that allows engagement through various branches of knowledge, making its meanings accessible to those who reflect deeply. The beginnings and endings of sūrah often contain explicit or implicit messages that require thoughtful analysis. Verses relate not only to their immediate context but also to preceding and following passages, and often function within the broader coherence of the Qur'anic text—whether through restriction, elaboration, generalization, or clarification. The endings of sūrah are particularly impactful, as they serve as the final address to the listener. These verses often emphasize devotion to God, supplication, commands, prohibitions, promises, and warnings. Their rhetorical power contributes to the lasting impression they leave. The lack of focused academic studies on this specific subject has motivated this research, which seeks to explore the rhetorical and thematic significance of sūrah openings and closings in the Qur'an.

Keywords: Tafsir, Sūrah beginnings, Sūrah endings, phonetics, Meaning, Miracle.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
1. GİRİŞ.....	1
2. KUR'AN'IN GENEL ÜSLUBU.....	7
2.1. İfade Güzelliği.....	8
2.2. Betimlemelerindeki Estetik.....	12
2.3. Etkileyicilik Gücü.....	15
3. FEVÂTİHU'S-SÜVER (SÛRE BAŞLANGIÇLARI).....	21
3.1. Besmeleyle Sûrelere Başlanması Hakkında.....	22
3.2. Hamd, Tesbih ve Tebâreke ile Başlayan Sûreler.....	25
3.2.1. Hamd ile Başlayan Sureler.....	25
3.2.2. Tesbih ile Başlayan Sûreler.....	30
3.2.3. Tebâreke ile Başlayan Sûreler.....	32
3.3. Hurûfu Mukatta ile Başlayan Sûreler.....	33
3.4. Nidâ ile Başlayan Sûreler.....	40
3.5. İhbarî Cümleyle Başlayan Sûreler.....	46
3.6. Kasem ile Başlayan Sûreler.....	49
3.7. Şartla Başlayanlar Sûreler.....	54
3.8. Emirle Başlayan Sûreler.....	56
3.9. İstifham ile Başlayan Sûreler.....	60
3.10. Kınamayla Başlayan Sûreler.....	64
3.11. Ta'lil (Sebeup Bildirme) ile Başlayan Sûreler.....	67
4. HAVÂTİMU'S-SÜVER (SÛRE SONLARI).....	71
4.1. Hamd, Tesbih ve Açıklama ile Biten Sûreler.....	72
4.2. Dua ve Sabra Davet ile Biten Sûreler.....	76
4.3. Emir ve Tavsiye ile Biten Sûreler.....	80
4.4. Ahkâm ile Biten Sûreler.....	81
4.5. Tâzim ve Tebcil ile Biten Sûreler.....	84

4.6. Vaad ve Va'id ile Biten Sûreler.....	87
4.7. Rehberlik ve İlâhi Öğüt ile Biten Sûreler.....	90
4.8. Teşvik ile Biten Sûreler.....	92
4.9. Hz. Peygamber'e Teselli ile Biten Sûreler.....	94
4.10. Kur'an'a Övgü ve Tebliğ ile Biten Sûreler.....	96
5. SONUÇ.....	101
EXTENDED ABSTRACT.....	105
KAYNAKÇA.....	109
EKLER.....	113
ÖZGEÇMİŞ.....	125

KISALTMALAR

Kısaltmalar

Açıklamalar

a.s.	Aleyhisselam
b.	Bin/Oğul
bk.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicri
H.z.	Hazreti
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi Vesellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve Benzeri

1. GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzı, yalnızca muhtevasıyla değil, aynı zamanda sûrelerin yapısal bütünlüğüyle de kendisini göstermektedir. Sûrelerin giriş ve sonuç bölümleri arasında gözlemlenen uyum, bu bütünlüğün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu hükümlerin içeriği tabii ki esastır; ancak bu emir ve yasakların hangi üslup, ifade tarzı ve yöntemlerle insanlara ulaştırıldığı da oldukça önemlidir. İlâhî mesajın aktarılmasında kullanılan yöntemler, sonraki nesiller için bir tebliğ ve iletişim rehberi niteliğindedir. Yani ilâhî kelâmın insanlar tarafından en doğru şekilde anlaşılması için yalnızca içerik değil, bu içeriğin nasıl sunulduğu da önem arz etmektedir. Zira vahyin hitap şekli, mesajın tesir gücünü doğrudan etkileyen bir unsurdur. Nitekim Yüce Allah'ın, Hz. Mûsâ'ya, Firavun'a hitap ederken "yumuşak söz söylemesini"¹ emretmesi, tebliğ sürecinde dil ve üslûbun önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Nüzulünden itibaren muhataplarını etkileyen bu yüce kelâm, sahip olduğu üslup gücü, anlam derinliği, ifade zenginliği ve ritmik yapısıyla insanlık tarihinin her döneminde dikkatle incelenmiş, üzerine çok sayıda ilmî ve edebî müktesebat inşa edilmiştir. Bu bağlamda Kur'ân'ın yalnızca içerdiği hükümler, kıssalar ve itikadi ilkelerle değil; bu içeriklerin nasıl sunulduğu, yani üslubu ile de mucizevi bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Kur'ân üslubunun temelinde; ifade güzelliği, tasvirdeki estetik incelik ve muhatap üzerindeki derin tesir gücü yer almaktadır. Kur'an'da, lafız ve anlam bütünlüğüyle, seslerin ahenkli dizilimiyle ve akıl-duygu dengesini gözetten hitap tarzıyla her seviyeden muhatapı kuşatan bir metot kullanılır. Bu nedenle Kur'an'da kullanılan her kelime yerli yerinde, her cümle ise bağlamına uygun bir şekilde konumlandırılmıştır. Bu, özellikle sûre başlarında ve sonlarında daha belirgin hale gelir. Çünkü bir sûrenin başı çoğunlukla okuyucunun dikkatini çekecek biçimde oluşurken, sûrenin sonu ise aktarılan mesajın hafızada yer etmesini sağlayacak vurucu bir ifadeyle son bulur. Bu yönüyle sûre başları ve sonları, Kur'an'ın mesajlarının yoğunlaştığı ve öz olarak verildiği bölümler olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda Kur'an sûrelerinin başları ve sonları incelendiğinde ve bu hususlar üzerinde tefekkür edildiğinde, Kur'an'ın muciz bir kelimeler oluşu bir yönden daha zihinlerde yerini almış olacaktır. Üstelik Kur'an'ın yirmi üç yılda tedrici bir metotla inzâl olduğu düşünüldüğünde bu sûre zarfında gelen ayet ve sûrelerde herhangi bir uyumsuzluğun olmaması, onun icaz yönünü

¹ Bkz. Tâhâ 20/44.

açıkça göstermektedir. Yani yirmi üç yılda farklı zamanlarda inmiş olmasına rağmen, ayetler arasında lafız ve anlam bakımından bir noksanlık görülmemektedir. Ayetler arasındaki geçişlerde bir uyumsuzluk söz konusu değildir. Dolayısıyla Kur'an'daki her surenin baş kısmı ve son kısmı da bulunduğu surenin amaçlarıyla doğru orantılı ve ilişkili olmuştur.

Kur'an mucizesini, hikmetli vahyin büyüklüğünü anlamak için şu ayet-i kerime her düşünen için dikkat kesilmesi gereken ayetlerden biridir. Ayette, “*De ki: “Yemin ederim, bu Kur’an’ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.”*”² şeklinde bir meydan okuma gerçekleşmiştir. Bu ayette yer alan kesin ifade, Kur’an’ın ilahî kaynaklı ve benzersiz bir kelâm olduğuna dair meydan okumayı ortaya koymaktadır. Bu meydan okumaya asırlardır herhangi bir karşılık verilememiş olması, Kur’an’ın mucizevî yönünün tarihsel sürekliliğini de teyit etmektedir. Ayrıca Kur’an’ın kıyamete kadar korunacağına ilân edilmesi ve bugüne kadar hiçbir değişikliğe uğramadan muhafaza edilmesi de bu mucizenin fiilen gerçekleştiğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmanın Konusu ve Önemi:

Bu araştırmanın ana konusu, Kur’ân-ı Kerîm’de sûrelerin baş ve sonları üzerinden ilâhî hitabın anlam, hikmet ve üslup yönünden analizidir. Sûrelerin başlangıç ve bitiş bölümleri, içerdiği anlam yoğunluğu ve taşıdığı hikmetlerle dikkat çekmektedir. Söz konusu bölümler, mesajın muhataba nasıl ulaştırıldığına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Sûre başları ve sonları, ilahi hitabın taşıdığı özel anlamlar ve hikmetlerle dikkat çekmektedir. Râzi, “Kur’an’ın tamamı tek bir sûre gibidir.”³ diyerek Kur’an’ın tamamının bir bütünlük içinde olduğunu vurgulamış, onu tek bir sûre gibi değerlendirmiştir.

Kur’an’ı Kerim’de özellikle sûre başlangıç ve bitiş kısımlarındaki hitaplarda önemli mesajlar ve yönlendirmeler bulunmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu ayetlerin Kur'an'ın edebi ifadeler ve hikmet dolu özellikleriyle bir değerlendirilmeye tabi tutulması hedeflenmektedir. Allah Teâlâ'nın insanlara hitap ederken kullandığı üsluptan hareketle her surenin ilk ve son ayetlerinde de birtakım mesajlar ve dersler çıkarabileceği görülmektedir. Burada gerek lafız açısından gerek üslup açısından ilahi hitabın ayrıcalığının hissedildiğini görmek mümkündür.

² İsrâ, 17/88.

³ Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1440), 32/295.

Allah Teâlâ'nın kullarına hitap ederken kullandığı anlatım biçimleri dikkate alındığında, her sûrenin başında ve sonunda önemli mesajların ve derslerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Zira herhangi bir konunun giriş ve sonuç bölümleri, mesajın muhatapta nasıl bir etki uyandıracığı açısından oldukça önemlidir. Bu yönüyle sûre başları ve sonları, hem lafız hem de anlam bakımından dikkate değer bir derinlik arz etmektedir.

Sûre başlarında yer alan şart edatları, yemin ifadeleri, nida, hamd, soru kalıpları, emir ve haber cümleleri gibi yapılar, mesajın etkili bir şekilde iletilmesine katkı sağlamaktadır. Benzer şekilde sûrelerin sonuç bölümleri de genellikle dua, temenni, uyarı, müjde veya hikmetli ifadeler içermektedir.

Bu yönüyle Kur'ân, yalnızca içerdiği mesajlarla değil, aynı zamanda söz dizimi ve hitabet biçimiyle de muhatap üzerinde derin bir etki bırakmaktadır. Konuların nasıl bir sonuca bağlandığı ve muhataba son olarak hangi mesajların iletildiği ise anlam bütünlüğü ve etki açısından büyük önem arz etmektedir. Bu yönüyle, özellikle dini tebliğ görevi üstlenen kimseler ile herhangi bir konuyu etkili biçimde ifade etmek isteyenler için bu yöntemler rehberlik edici niteliktedir. Ayrıca konunun daha önce bu kapsamda müstakil bir akademik çalışmaya konu edilmemiş olması da araştırmanın özgünlüğünü artırmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları:

Çalışma kapsamında öncelikle Ülûbu'l-Kur'an çerçevesinde ilahi hitabın genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Daha sonra Kur'an'daki sûre başları ve sonları hakkında genel konular üzerinde durulacaktır. Ulûmu'l-Kur'an kapsamında konuyla ilgili klasik ve modern tefsirler arasından tarama yapılarak ilgili konular belirlenecektir. Bu konularla ilgili örnek sureler üzerinden ilk ve son kısımları esas alınarak bir çalışma yapılacaktır.

Süre başları ve sonları üslup ve lafız açısından değerlendirilmeye tabi tutulacak bunlar arasındaki münasebete de yer yer değinilecektir. Giriş ve sonuç kısımlarında tespit edilen ana mesajlara vurgu yapılacak ve önemli görülen kavramlar üzerinde durulacaktır. Birçok yönden incelenebilecek olan Allah'ın kullarına karşı hitabı sûre başları ve sonları ile sınırlı tutulacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de sûre başları ve sonları hakkında bazı genel konular belirlenecek, bu konular ile başlayan ve biten sûreler fevatihu's-süver ve havâtimu's-süver başlıkları üzerinden ele alınacak olup buradaki ana konulara temas edilecektir. Ayrıca sûrelerin giriş kısmından sonra zikredilen konulara da değinilerek buradaki incelikler üzerinde durmaya çalışılacaktır.

Bazı sûreler özelinde ise giriş ve sonuç kısımlarındaki mesajların ilişkisi tespit edilmeye çalışılacaktır. Kur'an-ı Kerim'de bulunan sûrelerin genel muhtevasının uyumuna dikkat çekmek için sûre başları ve sonlarının uyumuna da yer yer değinilecektir. Araştırma neticesinde de Kur'an'ın manasının yanı sıra yapısal bir bütünlük içerisinde olup olmadığı hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Kaynaklar ve Literatür:

Bakillâni'nin *I'câzü'l-Kur'an'ı*, Mustafa Sadık er-Râfî'nin *I'câzü'l-Kur'an'ı*, Zürkânî'nin *Menâhilü'l-İrfân'ı*, Muhammed Ebu Zehrâ'nın *el-Mu'cizetü'l-Kübrâ* adlı eserler Kur'an'ın genel üslubu hakkında bilgiler içermektedir. Biz de Kur'an'ın ifade biçiminin güzelliğini, tasvirdeki ustalığını ve hikmet dolu etkileyiciliğini öz bir şekilde ele alan *Menâhilü'l-İrfân* adlı eseri ön planda tutarak Kur'an'ın genel üslubunu üç başlık halinde ele alacağız.

Fevâtihu's-süver ve Havâtimu's-süver konuları ise klasik tefsir kaynaklarında yeri geldikçe müstakil olarak işlenmiş, çeşitli tefsir usulü kaynaklarında ise "münasebat" başlığı altında incelenmiştir. Bu bağlamda, Gazâlî'ye nispet edilen *Fevâtihu's-süver* adlı bir eserden basedilmekte ise de araştırmamız neticesinde böyle bir esere rastlayamadık.⁴ Özellikle Süyûtî, Kurtubî, Neseî, Zemahşerî, Râzi, Zerkeşî ve Zürkânî gibi müfessirlerin eserlerinden faydalanılacaktır. Bunun yanında diğer klasik ve modern tefsir kaynakları da araştırmamıza kaynaklık edecektir.

Özellikle Râzî, Kur'an'daki nazım ve tertip yönünden anlam bütünlüğünü ön plana çıkararak bu alanın ilk sistematik örneklerini vermiştir. Onun, Bakara sûresi tefsirinde yaptığı detaylı analizler, Kur'an'ın icaz yönünü ortaya koyma açısından büyük öneme sahiptir. Ardından gelen dönemlerde Ebu'l-Hasen el-Harallî, İbnü'n-Nakîb, Nisâbüri, Ebu Hayyân ve Adududdin el-Îcî gibi âlimler de bu geleneği sürdürerek sureler arası anlam ilişkilerini derinlemesine incelemişlerdir.⁵

Bunlara ek olarak Süyûtî'nin *Merâşidü'l-me'âli' fî tenâsübi'l-makâti' ve'l-me'âli'*, *Esraru Tertibi'l-Kuran* ve *Tenâsüku'd-dürer* adlı eserleri ile Bikâî'nin *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver* adlı eseri de Kur'an'ın yapısal ilişkilerini sistematik şekilde ele alan

⁴ Abdurrahman Çetin, "Fevâtihu's-Süver", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1985), 12/504.

⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir usûlü* (İstanbul: IFAV, 2009), 194.

kaynaklardandır. Mûnasebat ilmini modern döneme taşıyan bu eserler, Kur'an'ın içyapısındaki insicamın anlaşılması adına günümüze ışık tutmaktadır. Mûnasebat ilmi Bikaî öncesi alt başlıklar halinde incelenmiş onunla birlikte sistematik bir hale gelmiş olup bu ilim, onunla birlikte müstakil bir kimlik kazanmıştır. Ayetler ve sureler arasındaki mûnasebeti detaylı bir şekilde işleyen Bikâî'nin bu ilmin yaygınlaşmasında öncü olduğunu söylemek mümkündür.

2. KUR'AN'IN GENEL ÜSLUBU

Üslup kelimesi sözlükte “yol, yön, metot” anlamlarına gelir.⁶ Terim anlamı, Arap dil ve edebiyatçıları tarafından konuşmacının kullandığı kelimeleri seçme tarzı, sözlerini oluştururken takip ettiği metot şeklinde veya zihindeki mana ve maksatları kendine özgü bir şekilde ifade ettiği konuşma tarzı⁷ şeklinde açıklanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in tanımı hususunda İslam âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Çünkü mantık kurallarına göre tanım iki ana bileşen olan cins ve ayırmadan oluşur.⁸ Kur'an-ı Kerim'in tanımında cins ve fasılların belirlenmesi mümkün değildir. Bu nedenle İslam âlimleri arasında farklı tanımlar ortaya çıkmıştır. Kimi Kur'an'ın birtakım özelliklerinden bahsederek tanımı uzatmış kimi kısa ve öz bir tanım yapmış kimi ise orta bir yolu tercih etmiştir. Dolayısıyla yaşanan ihtilaf doğal kabul edilmiştir. Büyük ölçüde bu tanımlamalar bir araya getirilerek şu şekilde genel bir tanıma ulaşılmıştır: “Kur'an, Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed'e indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle biten, başkalarının benzerini getirmekten âciz kaldığı Arapça mûciz bir kelâmıdır.”⁹

Üslubu'l Kur'an ise Kur'an'ın meramını ifadede kendisini başka ifade biçimlerinden ayıracak şekilde kastedilen manayı muhataba en iyi şekilde sunmak için kullanılan cümle, terkip ve kelime seçimini ifade eder.¹⁰ Nitekim Kur'an'ı Kerim'in bu veciz ifadeleri muhatapları iman etmekte inat etse dahi onlar üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Kur'an-ı Kerim yüce hikmet ve eşsiz uyum ile şekillenen bir üsluba sahiptir. Bu üslup konumuz olan sûre başları ve sonlarında da belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu nedenle Kur'an'ın genel üslubu üzerinde durulacaktır. Kur'an'ın üsluplarına dikkat çeken hususlardan biri olan sûre başları ve sonlarının analizi ele alınırken öncelikle Kur'an'ın kendine özgü üslubunun niteliklerinden de bahsedilmelidir. Çünkü bu bize ilahi hitabın genel bir tasvirini sunarak konumuz için bir giriş niteliği taşıyacaktır.

⁶ Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990), 1/473.

⁷ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Şur'ân* (Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, ts.), 2/303.

⁸ Ömer Türker, “TDV İslam Ansiklopedisi”, *Tarif* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/28.

⁹ Abdülhamit Birışık, “TDV İslam Ansiklopedisi”, *Kur'an* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/383.

¹⁰ Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-'irfân*, 2/303.

Kur'an içerdiği belagat yönleri, edebi özellikleri, dil incelikleri, ifade güzelliği, betimleme hassasiyeti gibi kendine özgü zirve bir üsluba sahiptir. Kur'an-ı Kerim'in kendine has bir üslubunun olması gayet doğaldır. Zira ister ilahi olsun ister beşeri olsun her sözün kendine özgü bir üslubu vardır. Bir sözde kullanılan üslup kişiden kişiye değişebileceği gibi aynı kişinin farklı ortamlarda yaptığı sunumlarda bile üslup değişmektedir.¹¹ Bu nedenle birçok belagat âlimi, edebiyatçı ve bu alanda otorite sahibi kimseler ayetlerin özellikleri, sağlam beyanı, mucizeliği gibi farklı yönlerini ortaya koymak amacıyla eserler telif etmiştir.

2.1. İfade Güzelliği

Arapça olarak indirilmiş olan Kur'an-ı Kerim Arapların kullandığı en etkili, en güzel, en fasih kelime ve cümleleri içermektedir. Aynı zamanda ne cümle yapısında ne kelime düzeyinde ne lafız ne de anlamda Arapların konuşma üslubunun dışına çıkmamıştır. Kur'an-ı Kerim bu kelimelere aşina olmalarına kendi aralarında çokça kullanmalarına, şairlerin dillerinde sıkça kullanılmasına rağmen en kısa sûresiyle dahi Araplara meydan okumuştur. Bu meydan okuma fesahat ve belagat ustası olmalarına rağmen yapılmıştır. Bunun sebebi ise Kuran'ın hayranlık uyandıran konu anlatımı, kelime ve cümle dizimi ile ayetler arasındaki üstün uyumdur. Rummânî konuyla ilgili şöyle der: "Kur'an kendine özgü bir yöntemle alışılmışın dışında diğer tüm metotların ötesine geçen, en güzel ifade biçimi olan şiirleri dahi aşan bir üsluba sahiptir."¹²

Mesajı açıklama, iletme ve bunu dilsel kalıplar içinde sunma hususunda mükemmel olan bu Yüce Kitap eşsiz bir metot benimsemiştir. Kelimeleri ve harfleri arasında ne bir uyumsuzluk ne de bir çelişki bulunur. İfade tarzında bir ahenk ve tutarlılık bulunur. Okuyan ve dinleyen bıkkınlık hissetmez. Mucizeleri tükenmeyen ve her zaman hayranlık uyandıran bir kitaptır. Orada geçen her bir bölüm okunduğunda kelimeler arasındaki sıkı bağ, uyumluluk ve bütünlüğünün görülmesi mümkündür.

Kelimeler arasında tatlı bir uyum, etkileyici, güçlü ve ahenkli bir düzen görülür. Her kelime bir diğerini destekler. İfade ve anlam açısından belli bir ritimle bir araya gelir. Bu da hayal edilebilecek en yüksek seviyede bir ahenk ve anlam birliğidir. Bu düzen Kur'an'a ait eşsiz bir düzendir. Çünkü bir kelimenin dahi çıkarılması veya yerinin değiştirilmesi eşsiz ahengi bozmaktadır. Her kelimenin kendine ait ifade ettiği bir anlamı vardır. Bunu başka bir kelime

¹¹ Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân*, 2/303.

¹² Celâleddin Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1984), 4/18.

karşılayamaz. Ne kadar incelenirse incelensin veya tekraren okunursa okunsun ne bir eksiklik ne de bir fazlalık görülmemektedir.

Zürkânî bu konuda şöyle der: “Bu dilin güzelliği, sesteki nazmın hoş ve hayret uyandıran yönlerinden biri de Kur’an’ın korunmasını sağlayan sağlam bir duvar oluşturmasıdır. Zira dilsel güzellik ve sesteki düzen dikkatleri üzerine çeker ve insanların Kur’an’a kulak verme isteğini artırır. Bu da çağlar boyunca insanların dillerinde ve kulaklarında yer edinmesine ve kalıcı olmasına sebep olmuştur. Özelliklerini insanlara tanıtarak kimsenin onu değiştirmeye veya tahrif etmeye cesaret edemeyeceğini gösterir. “*Kesin olarak bilirsiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.*”¹³ Bu ayet söz konusu hakikati tasdik etmektedir.”¹⁴ Yine bu konu hakkında şöyle bir yorum yapılmıştır:

“Kur’an’ın ses düzeni, hareke ve sükûnları, med ve kasırları, ğunneleri, geçiş ve duraklarının uyumu, akılları hayran bırakan, kulakları ve ruhları cezbeden bir düzendir. Bu, insanların sözlerinde bulunan ahenk ve uyumdan tamamen farklı bir niteliğe sahiptir. Zira insanların sözleri ne kadar kolay, akıcı ve tatlı olursa olsun, mutlaka anlamda bir eksiklik, telaffuzda bir zorluk ya da düzende bir aksaklık barındırır.”¹⁵ Yani beşer sözünde muhakkak bir eksiklik bulunabileceği ilahi kelamda ise hiçbir hataya yer olmadığı vurgulanmaktadır.

Bu bağlamda Kur’an’ın mucizeliği sadece semantik değil, fonetik, estetik ve yapısal yönleriyle de ortaya çıkmaktadır. Onun bu yönü, tarih boyunca insanları etkileyen ve ezberlenebilirliğini artıran başlıca unsurlardan biri olmuştur. Arapça bilmeyen bir yabancı dahi olsa her kim Kur’an’a kulak verirse, karşısında alışılmadık bir ahenk ve hayranlık uyandıran eşsiz bir hitap bulunduğunu hisseder. Bu nazım, güzellik ve zarafet bakımından bilinen tüm müzik bestelerinden ve şiirlerden üstündür. Her bir ayet ve sûre, kalpte bazı duyguları harekete geçirir.

Cevâmi’u’l-kelim özelliği Kur’ân-ı Kerîm’in en önemli özelliklerindedir. Yani az söz ile çok anlam ifade edilir. Ahenkli ses güzelliği ve ritmik düzen, Kur’an’ın indiği dönemde Arapların ilk defa duyduğu bir şeydi. O zamana kadar bildikleri ne düz bir yazıda ne de şiirlerde bu tür bir ahenkle karşılaşmamışlardı. Hatta Kur’an’ın şiir olduğunu zannettiler. Çünkü onun ritmi, onlara büyük bir haz vermişti. Bu ritimden öyle bir heyecan duyular ki bunun benzerinin

¹³ Hicr, 15/9.

¹⁴ Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü’l-irfân*, 2/313.

¹⁵ Muhammed Bekr İsmâil, *Dirâsât fî Ulûmi’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru’l-Menâr, 1999), 329.

ancak şiirlerde olabileceğini düşündüler. Ancak bir müddet sonra bu düşüncelerinde yanıldıklarını fark ettiler.¹⁶ Bu özlü kelimeler kendilerini hayran bırakmış hatta bunu kendileri de itiraf etmişti. Ancak küfürde inat etmelerinin sebebi Kur'an'da bir eksiklik veya kusur bulduklarından değildi. Her biri farklı bahaneler ileri sürerek inanmamakta ısrar ediyordu.

Kur'an'ın ahengi sadece uyumlu bir sestem ibaret olmayıp aksine anlamlarla da bağlantılıdır. Bu ahenk, anlamın hem hissi hem de fikri olarak daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunur. Bu kelimelerdeki ses uyumu onun anlamlarıyla bütünleşmiş, duygusal etkilerin aktarımında destekleyici bir uyum içinde olmuştur. Bu, insan yeteneklerinin taklit etmekten aciz kaldıkları bir uyumdur. Ancak durum sadece bu kadarla sınırlı değildir. Kur'an, bu eşsiz ahenkle birlikte birçok konuyu da ele alır. Kıssalar, öğütler, delillendirmeler, hikmet ve hükümler, vaadlerden uyarılar, gayb âlemini anlatmaya kadar pek çok konuyu aynı sure içinde ele almıştır. Hepsini aynı mükemmel uyum ve ahenk içinde sunmuştur. Bu anlatımlarda bir bozukluk, çelişki veya herhangi bir uyumsuzluk görülmemektedir.

Kur'an üslubunda, bir mesajın farklı kelimelerle farklı yollardan ifade edildiği görülmektedir. Bu da onun ifade sanatındaki maharet ve inceliğinin ne kadar üst düzeyde olduğunu gösterir. Kıyamet günü hakkındaki soruların ele alınışında verilen cevapların farklı surelerde değişik şekillerde sunulmasına rağmen aynı sorunun tekrar hissi oluşturmadığı görülmektedir. Allah'ın kullarına farz kıldığı ibadetleri de buna örnek olarak verebiliriz. Bazen emir doğrudan bir talimat şeklinde belirtilir. Şu ayette olduğu gibi: *“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.”*¹⁷ Bazen de emir bir haber şeklinde gelir: *“Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı.”*¹⁸ Başka bir yerde ise emir, eylemin farz olduğunun açıklanması yoluyla ifade edilir. Örneğin şu ayette: *“Biz Mü'minlere eşleri ve sahip oldukları cariyeleri hakkında farz kıldığımız şeyleri elbette bilmekteyiz.”*¹⁹ nafaka ve mehir verme yükümlülüğünün farz olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Bazen de yükümlülükler, (على الناس) (insanların üzerine bir sorumluluktur) şeklinde ifade edilir. Buna şu ayet örnek olarak verilebilir: *“Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”*²⁰ Başka bir yerde ise farz olan bir şeyin, yapılmasının

¹⁶ Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân*, 2/310.

¹⁷ Nisâ, 4/58.

¹⁸ Bakara, 2/183.

¹⁹ Ahzâb, 33/50.

²⁰ Âl-i İmrân, 3/97.

gerekli olduğu haber cümlesi ile ifade edilir. “Boşanan kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresince beklerler.”²¹ Bu ayette kadınlardan iddet bekleme yükümlülüğü istenmektedir.

Bunun yanında emir, bir fiilin önceliği ve faziletine dikkat çekilerek teşvik amacıyla da ifade edilir. Örneğin:

“Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir.”²² Bazen ise bir fiile teşvik, o fiile ödül ve sevap vaat edilerek yapılır. “Kim Allah’a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah’tır ve O’na döndürüleceksiniz.”²³

Kur’an’ın bu farklı ifade yolları, farzları açıklamada kullanılan çeşitliliği gösterir. Bu da onun üslubunu, edebî bir mucize haline getirir ve onun belâgat ve fesahatteki üstünlüğünü korur. Muhammed Abdullah Diraz şöyle der: “Kur’an’ın üslubundaki yenilik, ele aldığı her konu için kastedilen manaya en yakından ilişkili kelimeleri seçmesinde yatar. Bu kelimeler birbiriyle uyum içindedir. Her bir kelime, tam da bulunması gereken yere yerleştirilmiştir. Öyle ki anlam, kelimedeki en net yansımaları, kelime ise anlamda en net yansımaları bulur. Bu düzen, geçen zamanda bozulmadı gelecek olan zamanda da bozulmayacaktır. Anlam, o kelimedeki başka bir yer aramaz, kelime de yerinden başka bir yer istemez. Kısaca Kur’an’ın üslubu, beyanda en yüksek sanatın zirvesini temsil eder.”²⁴

Râfî, bu konuyla ilgili şöyle der: “Kur’an-ı Kerim, üslubunun benzersizliğiyle ön plana çıkar. Çünkü o, insana ait bir eser değildir. Eğer insan yapımı olsaydı Arapların ya da onlardan sonraki nesillerin üsluplarına benzer bir şekilde olurdu. Oysa üslubunun düzeni ve anlamları arasında bir tutarsızlık yoktur. Eğer bir beşer tarafından yazılıysaydı içinde çok sayıda çelişki bulurlardı. Araplar bunu fark etti ve belâgatte ileri gelenler bunu kesin olarak kabullendiler. Yoksa bu meydan okumaların karşısında susmazlardı. Çünkü onların muhatap olduğu kelimeler cinsi yaratılmışların kelimeleri değildi.”²⁵

²¹ Bakara, 2/228.

²² Bakara, 2/220.

²³ Bakara, 2/245.

²⁴ Muhammed b. Abdillâh Dirâz, *en-Nebe’ü’l-‘azîm: Nażarât cedîde fi’l-‘Kur’âni’l-Kerîm* (Mısır: Alemül edebi lit terceme, 2022), 190.

²⁵ Mustafa Sâdik er-Râfî, *Târîhu âdâbi’l-Arab* (Dâr’ul Kitabi’l-Arabi, ts.), 2/135.

Kısaca Allah'ın Arap dilinden seçtiği en güzel kelimeler, onların diğer kelimelerinden üç ana özelliğiyle farklılık gösterir: Birincisi, kulağa hoş bir etki bırakması, ikincisi, anlamda tam bir uyum içinde olması, üçüncüsü ise diğer kelimelerin anlamının ulaştığı sınırların ötesinde bir anlam genişliğine sahip olması. Bu üç özellik bazı edebi üsluplarda bulunabilir ancak hepsi bir arada hiçbir edebi üslupta birleşmez.²⁶ Aynı zamanda Kur'an sadece bu özelliklerle sınırlı değildir.

2.2. Betimlemelerindeki Estetik

Kur'an'ın en temel özelliklerinden biri de hiç şüphesiz betimleme sanatıdır. İfadenin estetik unsurlarından biri olan betimlemelerdeki incelik, Kur'an üslubunda sıkça görülmektedir. Kur'an, muhataplarına açıklamak ve iletmek istediği mesajları, düşünceleri ifade etmede bu yöntemi kullanır. Soyut zihinsel anlamlar, geçmişteki kıssalar ve kıyamet gününe dair sahneleri Kur'an öyle bir şekilde tasvir eder ki açıklanmak istenen anlamı okuyucuya, gözlerinin önünde somut ve görsel bir şekilde canlandırılmış gibi hissettirir. Okuyucu, bu tasvirlerin detaylarına baktığında, sahne âdetâ gözlerinin önünde canlı ve hareketli bir şekilde cereyan ediyormuş gibi olur. Bu mesajlar canlı tasvirlerden soyutlanmış bir şekilde aktarılmış olsaydı anlaşılması bu kadar kolay olmazdı.

Bu betimlemeler, kaynağını doğanın eşsiz güzelliklerinden ve hayrete düşüren en parlak manzaralarından alan teşbih, istiare ve mecazlardan oluşur. Bu edebi sanatların ayırt edici özelliklerinden biri de uzak ve görünmeyeni adeta hazır ve yakında olan bir gerçek gibi tasvir etmesidir. Ayrıca bu ifadeler, insan ruhuna öyle nüfuz eder ki artık onun manevi varlığının bir parçası haline gelir.²⁷

Hucurât sûresinde gıybet konusu işlenirken yapılan betimleme dikkat çekmektedir:

“Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Tabii ki bundan tiksindiniz! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.”²⁸

²⁶ Dirâz, *en-Nebe'ü'l-'azîm: Nażarât cedîde fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 331.

²⁷ İsmâil, *Dirâsât fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 333.

²⁸ Hucurât, 49/12.

Bu ayeti kerimede ölmüş bir kimsenin etinin yenmesi gibi nitelendirilen gıybet, insanların uzak durması gerektiği çirkin bir iş olarak anlatılmıştır. Ancak doğrudan değil de betimleme ile insanlar kötü bir davranıştan etkili bir şekilde sakındırılmaya çalışılmıştır.

Bu ifadelerin bir diğer özelliği, teşbihlerde çeşitlilik ve renklilik sağlamasıdır. Çoğu zaman teşbih edilen şey tek bir şey iken, kendisine benzetilen birden çok unsur olabilir. Bu da anlatılmak istenen anlamların derinleşmesine ve ruh üzerindeki etkilerinin güçlenmesine katkı sağlar. Bakara sûresinde Yüce Allah'ın münafıkların durumunu teşbih etmesini örnek olarak verebiliriz:

“Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlıklar içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakıverir. Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler. Yahut onlar, karanlıklar içinde gökten boşanan gök gürültülü, şimşekli bir yağmura tutulmuş kimseler gibidirler. Yıldırımlar yüzünden ölümden korkarak parmaklarıyla kulaklarını tıkırlar. Hâlbuki Allah inkârcıları çepeçevre kuşatmıştır. Şimşek gözlerini kör edencesine çakar, onların çevresini aydınlatınca orada yürürler, karartınca da kalakalırlar. Allah dileseydi onların işitme ve görmelerini büsbütün giderirdi. Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir.”²⁹

Buradaki ilk benzetmenin konusu ateş, ikinci benzetmenin konusu ise sudur. Benzetilen (müşebbeh) münafıklardır, kendisine benzetilen (müşebbehun bih) ise birbiriyle bağlantılı birçok farklı unsurdur. Bunlar ateş yakıp sonra karanlıkta kalmak ve fırtınalı, korku dolu bir gece yürüyüşüdür. Bu unsurlar, münafıkların hallerini açık ve net bir şekilde gözler önüne seren yoğun tasvirler bütünüdür. Bu ifadeler, onların iç dünyasındaki kötülükleri, Müslümanlara duydukları sinsî niyetleri, kalplerinde sakladıkları hainlik ve kurnazlığı açıkça ortaya koyar. Aynı zamanda onların hem dünya hem de ahiret akıbetini net bir şekilde gösterir.

Onlar, mümin olduklarını iddia ederken faydalanmak üzere kendisi için ateş yakan kimseye benzetilmiştir. İnkârlarını gizlerlerken ise ateşi yakmış fakat ondan faydalanmayan kimseye benzetilmiştir. Münafıklar, kendilerini ve mallarını korumak, zekât, ganimet ve bütün müminlere tanınan haklardan faydalanmak için mümin olduklarını iddia etmişlerdir. Ancak

²⁹ Bakara, 2/17-20.

gizledikleri inkârları sebebiyle Allah onların niyetlerini açığa çıkarmış, müminler için tanınan haklardan faydalanmaktan mahrum bırakmıştır.

Aynı şekilde onların durumu, yağmur getiren, ama beraberinde şimşek, gök gürültüsü ve yoğun karanlıklar taşıyan bir bulutun durumuna benzetilir. Onlar, yağmurdan fayda umar, ancak onun getirdiği gök gürültüsü ve şimşekten korkar ve bu tehlikelerden kurtulmak için kulaklarına parmaklarını tıkarlar. Ancak bu korkuları nafilidir. Çünkü Allah onların her durumunu kuşatmıştır.

Bu teşbih ve tasvirler, münafıkların iç dünyalarındaki çelişkileri, korkularını ve çırpınışlarını güçlü bir şekilde ifade ederek, onların ruh hallerini açık bir şekilde yansıtır. İman konusundaki tereddütleri ve Yahudiler ile müşrik kardeşlerini memnun ederek ellerindeki dünya menfaatlerini elde etme arzusuyla yaşadıkları şaşkınlık, karanlık bir gecede yürüyen bir kimsenin durumuna benzer. Bu kimse, ayaklarının altını göremez, şimşek çaktığında kısa bir süreliğine yolunu aydınlatır ve onun ışığında yürür. Ancak şimşek çabucak kaybolur ve o kişi yerinde kalabilir. Ne bir adım ileri atabilir ne de geri dönebilir. Böylece durumun en tehlikeli noktasına gelir ve sadece gidip gelmeyi değil düşünme yetisini bile kaybeder.³⁰

Bu iki misalde, teşbih açısından sayısız nüans bulunur. Bu nüanslar, temsil edilen kişinin her hâlinde ve tarihin çeşitli dönemlerinde farklı şekillerde yorumlanabilir. Öyle ki bu iki misalden her biri, herhangi bir dönemde ve herhangi bir yerdeki münafıklar üzerinde uygulanacak olsa hem benzeyenin hem de benzetilenin ismi ve anlamı ile tam bir uyum içinde olur.

Kur'an'daki benzetmelerin hayret verici özelliklerinden biri de, ifadeleri gerçek anlamından uzaklaştıran ve gereksiz hayallere yol açan aşırı abartmalardan tamamen uzak olmasıdır. Aşırı hayal gücü, zihni dağıtarak hakikatlerin kaybolmasına ve anlamların etkileyciliğinin zayıflamasına neden olabilir. Ancak Kur'an'ın teşbihleri ve misalleri, tamamen gerçekliği yansıtan canlı tablolar gibidir. Gerçeklerden sapmaksızın, insan ruhunu etkileyen ve duygulara hitap eden bir derinlik taşırlar.³¹

Kur'an'ın bu teşbihleri ve misalleri, içerdikleri anlam ve edebiyat sanatlarıyla birlikte son derece sade ve zorlama ifadelerden uzak bir üslupla gelir. Nazım ve kelime sonlarındaki ahenk

³⁰ İsmâil, *Dirâsât fi Ulûmi 'l-Kur 'ân*, 334.

³¹ İsmâil, *Dirâsât fi Ulûmi 'l-Kur 'ân*, 334.

ve incelik, Kur'an'ı hem edebiyatçılar için bir kaynak hâline getirmiş hem de her dönem için güzel ve etkili sözlerin hayranı olan herkese büyük bir zevk kaynağı olmuştur.

Böylece, her dönemin âlimleri Kur'an'ın anlamlarını metinlerinden çıkarabilmek için onun anlam dünyasında derinlere dalmıştır. Ayrıca belagatindeki incelikleri ve dilindeki derinlikleri büyük bir gayretle incelemişlerdir. İnsanın sınırlı kapasitesine rağmen bu inceleme ve araştırmalarla Kur'an'ın derin anlamlarına ve gayelerine ulaşmaya çalışmışlardır. Ancak, ne kadar çabalarlarsa çabalasınlar, onun derin denizinden sadece bir avuç su alabilir veya rahmet yağmurundan yalnızca bir damla tadabilirler. Çünkü o, Allah'ın dosdoğru kitabı, sağlam ipi ve apaçık nurudur.”³²

Bu özellikler sayesinde Kur'an'ın etkileycilik gücü ve insana tesir etme özelliği bakımından eşsiz bir üsluba sahip olmaya devam ettiği söylenebilir. İlahi hitap olması açısından kıyamete kadar da bu tesiri devam edecektir.

2.3. Etkileycilik Gücü

Kur'an üslubu, tüm sanatsal yöntemleri kullanmak sûretiyle etkileyici bir yöntem kullanır.³³ Bu, doğal olarak insanı etkilemeyi gerektirir. Çünkü Kur'an'da birincil muhatap insandır. Bu nedenle, Kur'an üslubunda ifade estetiğiyle karşılaşırız. Anlamın kalitesi, ifadelerin düzgünlüğü, kavramların ustaca kullanımı ve ritmin gücü bir arada kullanılır. Daha sonra insanın tüm varlığına hitap eden parlak ve canlı sanatsal tasvirlerle karşılaşılır.

Kur'an üslubunun tasvir sanatı, ifade biçimine tesir gücü kazandırır. Bu tasvirler, zihne işler ve onu akıl süzgecinden geçirip aklın derinliklerinden kalbin derinliklerine taşıyarak, insanın duygularına güçlü ve etkili bir şekilde dokunur. Bu tasvirler, insanın fiziksel, psikolojik, zihinsel ve duygusal hislerini kuşatıncaya kadar etkisini devam ettirir.

Zihin, mesajın iletilmesi için bir köprü olsa da bu köprü tek başına değildir. Ritmin etkisi de zihne katılır ve mesajı iletme konusunda zihinle birlikte çalışır.³⁴ Ancak ritim, insana tesir etme konusunda zihin üzerinde daha güçlü bir etkiye sahiptir. Böylece Kur'an, üslubunda hem ifade yöntemlerini hem de tasvir yöntemlerini bir araya getirerek eşsiz bir etki gücü oluşturur.

³² İsmâil, *Dirâsât fi Ulûmi 'l-Kur 'ân*, 335.

³³ Ahmed Yâsuf, *Cemâliyyetü 'l Müfredeti 'l Kur 'aniyye* (Dımaşk: Dâru'l Mektebî, 1999), 249.

³⁴ Abdusselam Ahmed er-Râğıb, *Vazîfetu 's-sûreti 'l-fenniyye fi 'l-Kur 'âni 'l-Kerîm* (Halep, 2001), 395.

Bu konuda Muhammed Diraz şu ifadeleri kullanır: “Bu ifadeler karşısında şaşırma. Çünkü eğer Kur’an’ı okumaya veya dinlemeye kalbini şehvetlerden ve şüphelerden arınmış bir şekilde hazırlarsan, kalbin dilinden önce onun ayetlerine koşar, kulağın onu dinlemekte acele eder. Yani daha fazla dinlemek ister. Onu tadıp hisseden kişi, Kur’an’ın eşsizliğini ve derin etkisini anlar.”³⁵

Zürkânî, Kur’an üslubunun etkileyicilik gücünü açıklarken şöyle der: “Kur’an hem avamı hem de havassı memnun eder. Bunun anlamı şudur: Kur’an-ı Kerim’i eğer avam tabakasına okursanız ya da onlara okunursa, onun ihtişamını hissederler, tadındaki tatlılığı tadarlar ve kabiliyetlerine göre anlayabilecekleri kadarını idrak ederler. Bu, onların hem akıllarını hem de duygularını tatmin eder. Aynı şekilde, havass (seçkin insanlar) tabakasına Kur’an okunduğunda ya da onlar okuduklarında, onlar da Kur’an’ın ihtişamını hisseder, tatlılığını tadar ve avamın anladığından daha fazlasını idrak ederler. Çünkü onlar, karşılarında insanların sözleriyle kıyaslanamayacak derecede eşsiz bir söz olduğunu anlarlar. Ne aydınlatıcı ifadelerinin parlaklığında ne de derin anlamlarındaki zenginlikte insan sözlerine benzemediğinin farkındadırlar.

Oysa insan sözleri, eğer havassı ve zeki kimseleri tatmin ederse, bunun sebebi mecaz, dolaylı anlatım ve işaretlere yönelmesidir. Bu durum avamı tatmin etmez çünkü onu anlamazlar. Şayet insan sözleri avamı memnun ederse bunun sebebi açık ve net ifadelerle doğrudan hakikatleri sunmasıdır. Ancak bu, havassı memnun etmez çünkü onların zevklerini, anlayışlarını ve fikirlerini tatmin edecek bir düzeyde değildir.”³⁶

Kur’an üslubunun akıl ve duyguyu tatmin etmesi hususunda ise şöyle der: “Kur’an’ın üslubu hem akla hem de kalbe hitap eder, hakikati ve güzelliği bir araya getirir. Örneğin, Kur’an inkârcılarla yüzleşirken yeniden dirilişi ve yeniden dirilmeyi akli delillerle kanıtlar; bu esnada üslubu, kalpleri derinden sarsar ve duyguları etkiler. Bunun örneğini, şu çarpıcı ve ikna edici delillerin içinde görürüz:

Allah Teâlâ, Fussilet sûresinde şöyle buyurur: “O’nun işaretlerinden biri de şudur: Sen arzı (ölmüş gibi) kupkuru görürsün; ama üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanıp kabarrır. Ona can veren, elbette ölümlere de can verir. O her şeye kâdirdir.”³⁷ Yine Kaf Suresi’nde

³⁵ İsmâîl, *Dirâsât fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 339.

³⁶ Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü’l-İrfân*, 2/313.

³⁷ Fussilet, 41/39.

buyurur ki: “Üstlerindeki göğe bakmıyorlar mı? Hiçbir kusuru olmaksızın onu nasıl kurduk, nasıl süsledik. Yeryüzünü de düzledik, üzerine sarsılmaz dağlar yerleştirdik, orada her türden güzel bitkiler yetiştirdik; Bize yönelen her kula aydınlatici ve hatırlatici olsun diye. Gökten bereketli yağmurlar indirdik, onunla nice bahçeler ve hasat edilen tahıllar yetiştirdik. Bir de salkım salkım meyvesiyle göğe uzanan hurma ağaçları... Hepsi kullara rızık olsun diye. O yağmurla ölü toprağa can verdik. İşte insanların mezardan çıkışları da böyle olacak.”³⁸

Bu ayetlerdeki üstün üsluba dikkat et: Aynı anda hem akli ikna ediyor hem de duyguları tatmin ediyor. Hatta bu delillerin sonucunu açıklayan cümlede bile, muazzam bir estetikle şu ifadeyi kullanır: “*Onu dirilten, ölüleri de diriltir.*” Ve diğer ayetlerde: “*İşte insanların mezardan çıkışları da böyle olacak.*” Ne büyüleyici bir güzellik! Ne eşsiz bir mucize! Bu ifadeler, insanın hem aklına hem de kalbine aynı anda en açık delillerle ve en etkileyici sunumlarla hitap eder.”³⁹

Bu üç genel başlığın yanı sıra değerlendirilmesi gereken bazı özelliklere de kısaca değinmek yerinde olacaktır. Hitabının evrensel olması önemli özelliklerindedir. Allah Teâlâ kâinatı yarattıktan sonra muhatap kitleye yaşayacakları hayatın kurallarını bildiren peygamberler ve kutsal kitaplar göndermiştir. Bu peygamberler ve kitaplar aracılığıyla kullarına hitap ederken de “Ey İnsanlar!”, “Ey iman edenler!”, “Ey İnkâr edenler!” gibi genel bir hitap tarzı kullanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) başta olmak üzere farklı hitap çeşitleriyle bütün insanlığa hitap ederek Kur’an’ın evrensel boyutunu ön plana çıkarmıştır.

Sûrelerin farklı üsluplarla başlaması ve sûre sonlarının uyum içerisinde bitmesi ise nazmına güzellik katan ayrı bir özelliktir. Bu konu hitabette dikkat çeken hususlar arasında yer almıştır. Bazı surelerin başında haruf-u mukattaa harfleri yer alır. Bunlar sadece harf olmalarına rağmen, en fasih, telaffuzu dil için en kolay, anlamı idrak etmede en sade, işitildiğinde kulaklar için en zevkli olanlar seçilmiştir. Ayrıca kalpler üzerinde en güçlü etkiye sahip, anlamların aktarılması ve açıklanmasında en kapsamlı olanları tercih edilmiştir. Bu kelimeler, mükemmel bir düzen ve uyum içinde bir araya getirilmiştir. Öyle ki onun üslubuna hiçbir söz yetişemez. Kur’ân-ı Kerîm’deki surelerin başında ve sonunda bir metnin giriş ve sonuç bölümlerine uyumlu olacak şekilde ayetlerin yer alması dikkat çekmektedir. Bu özelliğinin önemine binaen fevâtihu’s-süver ve havâtimü’s-süver başlıkları altında birçok tefsir kitabında işlendiği görülür.

³⁸ Kâf, 50/6-11.

³⁹ Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân*, 2/313.

Bir diğeri özelliğı ise muktezây-ı hâli gözetmesidir. Kelâmın belâğatı, sözün fasih olması ile birlikte, muktezâyı hâle uygun olmasıdır.⁴⁰ Durumun gereklerini gözetmeyen bir söz, kimse tarafından makbul görülmemiştir. Söylenen sözün doğru zamanda ve yerde söylenmesi büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca duruma göre mücmel veya mufassal olması da oldukça aranan bir husus olmaktadır. Buradan hareketle ayet-i kerimelerin, muhatabın psikolojik durumunu dikkate aldığı gerçeğinin göz önünde tutulması gerekmektedir. Nitekim vahyin bir müddet kesildiğı zaman Duhâ sûresinde “*Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı.*”⁴¹ buyurularak Hz. Peygamber’e (s.a.v.) o anki psikolojisi dikkate alınarak onun terk edilip unutulmadığı hatırlatılmıştı.

Bir metinde tekrar eden cümleler bıkkınlık hissi uyandırırken Kur’an’da tekrar eden ayetler bulunmasına rağmen ahengin sağlanmış olması ve herhangi bir bıkkınlık hissi uyandırmaması da önemli bir özelliktir. Rahmân sûresindeki “*Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz*” ayeti defalarca tekrarlanmasına rağmen hiçbir bıkkınlık hissettirmemektedir. Aksine ayrı bir güzellik ve ahenk içermektedir. Bu ifadenin defalarca tekrar edilmesi nimetlerin sayısız olduğu ve inkârcıların ne derece hata içinde oldukları veciz bir şekilde sunulmaktadır.

Kur’an’ın ahlaki öğretilerini ibret verici kıssalar üzerinden anlatması da önemli üsluplarından biridir. Nitekim kıssalar üzerinden verilen mesajlar daha etkili ve kalıcı olmaktadır. Kur’an’ın yaklaşık üçte birinin kıssalar üzerinden bir anlatıma sahip olması bu konunun ehemmiyetini en iyi gösteren husus olarak ön plana çıkmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm, üslup ve içerik yönüyle beşerî metinlerle kıyaslanamayacak derecede üstün bir kelimadır. Lafız ve anlam bütünlüğü, ses uyumu, derin anlatım tarzı ve çok katmanlı mesajlarıyla her seviyeden insana hitap etmektedir. Arapça bilmeyenler bile Kur’an’ın fonetik armonisini fark edebilirken, dil uzmanları onun edebî derinliklerine vakıf olabilmektedir.

Kur’an’da lafız ve mana arasında kusursuz bir denge gözetilir; her kelime, bulunduğu bağlamda anlamı en etkili biçimde taşır. Aynı zamanda içerdiği konular; akâid, ibadet, ahlak, sosyal düzen vb. bir merkez etrafında bütünleşerek sunulur; bu merkez ise Allah’a kulluk çağrısıdır. Konular arası geçişler dikkatli bir şekilde düzenlenmiş ve muhatabın zihinsel bütünlüğü korunmuştur. Beyan tarzındaki çeşitlilik ise, Kur’an’ın didaktik yapısını güçlendirir. Emirler farklı fiil kalıplarıyla, doğrudan veya dolaylı anlatımlarla sunulur; böylece hem

⁴⁰ Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Ulûmu’l-Belâga, el-Beyân, el-Meânî, el-Bedî*, ts., 35.

⁴¹ Duhâ 93/3.

monotonluk engellenir hem de dikkat sürekli canlı tutulur. Bu nitelikleriyle Kur'an, yalnızca ilahî bir rehber değil, aynı zamanda üslup ve tertip açısından mucizevî bir metindir. Bu yüzden, Kur'an'a benzer bir metin getirilemeyeceğine dair meydan okuma, tarih boyunca cevapsız kalmıştır.⁴²

⁴² Demirci, *Tefsir usûlü*, 134-136.

3. FEVÂTIHU’S-SÜVER (SÛRE BAŞLANGIÇLARI)

Fevâtihu’s-süver (sûre başlangıçları), iki kelimededen meydana gelmiş kalıp bir ifadedir. Bunlardan birincisi ‘fâtiha’ kelimesinin çoğulu olan ‘fevâtiḥ’ kelimesidir. Bu da “bir şeyin evveli, açış, giriş, başlangıç”⁴³ gibi anlamlara gelmektedir. ‘Süver’ kelimesi de ‘sûre’ kelimesinin çoğuludur. Terim anlamı itibariyle Kur’an-ı Kerim’in bölümlerinin her birisine verilen bir isim olmuştur.⁴⁴ Her iki kelimenin birleşmesi ile ‘sûre başlangıçları’ anlamında ‘Fevâtihu’s-süver’ kelimesi meydana gelmiştir.⁴⁵

Söze başlarken insanların dikkatini çekecek bir hitapla başlamak edebî sanatlardan biri olarak kabul edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in sûrelerinin başlangıçları da bu edebî sanatı en iyi kullanarak başladığı için bu bakımdan da bir incelemeye tabi tutulmuş müstakil kitaplarda tefsir, tefsir usulü ve Kur’an ilimlerine dair eserlerde bu konu üzerinde durulmuştur.⁴⁶ Sözü dinlenmesini sağlayacak en etkili söz ile başlamak Kur’an-ı Kerim’in insan psikolojisini dikkate alarak kullandığı yöntemlerden biri olmuştur. Her bir sûre için ilmî ve edebî açıdan, ifade şekli ve mâna itibariyle muhatabın dikkatini celbedecek, dinlemeye zorlayacak etkili bir ifade ile başladığını söylemek mümkündür. Bazı surelerin başlangıç ifadeleri o surelere isim olmuştur.⁴⁷ Yani sure başında zikredilen ilk kelimenin önemine binaen ve kolayca hatırlanması için sûre adı olduğu söylenebilir.

114 sûre içinde Fatiha sûresi Kur’an’ın ilk sûresi olarak tüm sûrelerin başında yer alır. Nas suresi ise Kur’an’ın son sûresi olarak mushafta yerini almıştır. Buradan hareketle Fatiha ve Nas sureleri arasında da bir uyum gözetilebilir. Fatiha sûresinde âlemlerin rabbine hamd edilmesi istenir. Nas sûresinde de insanların rabbine, ilahına sığınılması istenir. Fatiha sûresinde din gününün maliki (Sahibi) olduğu zikredilir. Nas sûresinde de insanların Melik’ine sığınmaktan bahsedilir. Fatiha sûresinde gazaba uğrayanların ve sapıtanların yoluna sapmaktan Allah’a sığınılır. Nas suresinde de cin ve insanlardan, insanların kalplerine vesvese veren sinsi şeytanın şerrinden Allah’a sığınılır. Yani Fatiha sûresinde kendi içinde ilk ayet ve son ayet arasında bir uyum gözetildiği gibi Kur’an’ın bütününde de ilk sûre ve son sûre arasında bir uyum gözetilmiştir diyebiliriz.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisâni’l-‘Arab*, 2/539.

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisâni’l-‘Arab*, 4/387.

⁴⁵ Çetin, “Fevâtihu’s-Süver”, 12/503.

⁴⁶ Bedreddin Zerkeşi, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Daru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1957), 1/164-181; Süyûtî, *el-İtkân*, 3/361-365.

⁴⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/199.

Süyûtî, *'el-İtkân'* adlı eserinde fevatihu's-süver konusunu işlemiş ve tüm sureleri on grupta incelemiştir.⁴⁸ Bizler de bu on başlığı esas alarak fevâtihu's-süver konusunu ele alacağız. Ancak her sûrenin başında besmele yer aldığı için öncelikle besmele konusu hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

3.1. Besmeleyle Sûrelere Başlanması Hakkında

Besmele 113 sûre başında yer almakla aslında bu sûrelerin hepsinin başlangıcı konumundadır. Araştırmamızın temel başlıkları bundan sonra gelmektedir. Bazı sahâbe mushaf nüshalarında bismelenin sûre başlarında yer almadığı rivayet edilir. İbn Mes'ûd mushafında bismelenin yazılmadığı nakledilmiştir. Abdullah b. Abbas'tan gelen bir rivayette de, bismelenin sûrelerin başında âyet olarak inmediği belirtilir.⁴⁹ Mezheplere göre bismelenin âyet olup olmaması hakkındaki görüşleri kısaca şu şekilde belirtebiliriz.

Hanefî, Malîkî ve Hanbelî mezhebine göre, sûrelerin başında yer alan besmele müstakil bir âyet değildir. Sûreler arasını ayırmak için teberrüken yazılmıştır. Şâfiî mezhebine göre ise besmele hem Fâtiha sûresinin hem de diğer sûrelerin başında müstakil bir âyettir. Çünkü o, Kur'an'ın yazılışında yer almıştır ve Hz. Peygamber (s.a.v.) onu okumuştur.

Resûlullah (s.a.v), Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, İbn Abbâs, İbn Zübeyr, Saîd b. Cübeyr ve İbn Ömer'in namazda besmeleyi açıktan okuduklarına dair çeşitli rivayetler nakledilmiştir.⁵⁰ Buna mukabil, Hz. Ali'nin besmeleyi açıktan okumadığına dair rivayetler de bulunmaktadır. Süfyân es-Sevrî'nin, farz namazlara başlanıldığında "Sübhâneke" ve "E'üzü" ile birlikte bismelenin sessizce okunmasını, ardından Fâtiha sûresinin açıktan tilâvet edilmesini talim ettiği rivayet edilmiştir. İbn Abbâs ve Hz. Hasan'a bu husus sorulduğunda ise, söz konusu uygulamanın Araplar arasında yaygın bir gelenek olduğunu ifade ettikleri rivayet olunmuştur.⁵¹

Kur'an-ı Kerim'de Tevbe sûresi hariç tüm sûrelerin başında besmele bulunmaktadır. Zerkeşi bu konuyla ilgili şu bilgiyi verir: "Tevbe sûresinin başında bismelenin yer almamasının sebebi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden biri şudur: Arapların câhiliye dönemindeki âdetine göre, bir kavimle aralarında antlaşma olup da bunu feshetmek

⁴⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, 3/361-362.

⁴⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1/225.

⁵⁰ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülberr en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İnsaf: Besmele Fâtiha'dan Bir Âyet midir?* çev. Şemsettin Işık, (Ankara: İ'tisam Yayınları, 2022), 121-126.

⁵¹ el-Kurtubî, *el-İnsaf*, 103-106.

istediklerinde, onlara gönderdikleri yazılarda Allah'ın adıyla başlamazlardı. İşte bu âdetin bir yansıması olarak, Tevbe sûresi, antlaşmaların feshedildiğini duyuran bir sûre olduğu için, başında besmele bulunmamaktadır.”⁵² Müşrikler putları aracı edinmekle şirk koşmalarına rağmen Allah'ın varlığını ve ilah olduğunu kabul etmekteydi. Bu yüzden antlaşma gibi önemli metinlerinde Allah'ın adıyla başlamaktaydılar. Ancak yapılan bir antlaşmanın bozulması mevzu ise bu durumda Allah'ın adı yazılmazdı. İşte bu surenin hemen baş kısmında münafıkların ikili oynaması, Müslümanların arkasından iş çevirmesi gibi sebepler yüzünden yapılan anlaşmaların geçerliliğini yitireceği haber verilmektedir.

Neml sûresinde iki besmele bulunması hasebiyle Kur'an'da 114 besmele yer almaktadır. Bu durum, besmelenin hem mushaf düzeni hem de Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ayrı bir anlam ve önem taşıdığını göstermektedir. Besmele, bir Müslüman'ın hayatında hemen her eylemin başında yer alan bir zikir olması yönüyle hem bireysel bilinci taze tutar hem de kişinin rabbine bağlılığının bir ifadesi olur. Bu yönüyle psikolojik olarak da bir güven ve iç huzur sağladığı da söylenebilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şu hadisi bu bağlamda dikkat çekicidir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ): كُلُّ كَلَامٍ أَوْ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَا يُفْتَحُ بِذِكْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَهُوَ أَبْتَرُ، أَوْ قَالَ أَقْطَعُ.

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah'ı anarak başlanmayan her anlamlı söz veya iş, bereketsizdir/sonuçsuzdur.*”⁵³ Bu hadis-i şerif, her işe besmeleyle başlamanın gerekliliğini ortaya koymakta, bireyin hem hayır arayışına yönelmesini hem de ilahi gözetim altında olduğu bilinciyle hareket etmesini sağlamaktadır. Kur'an'daki sûrelerin her birinin besmele ile başlaması, bu anlayışın bireylerin zihnine ve hayatına kazınması açısından önem arz etmektedir. Bereketsiz veya sonuçsuz bir işin istenmeyeceği açık olduğuna göre her işe besmeleyle başlamak kişiye hem rabbini hatırlatır hem de besmeleyle kötü bir işe başlanmayacağı için kişiyi hayra teşvik edeceği söylenebilir.

Sûreye besmele ile başlamak, sûrenin mesajına bir nevi hazırlık işlevi görür. Bu bağlamda, sadece lafzî değil anlam merkezli bir giriş sağladığı da ifade edilebilir. Kuşeyrî, her sûrenin başındaki besmeleyi o sûrenin içeriğiyle ilişkilendirerek yorumlar. Her sûrenin başındaki besmeleye o sûrenin içeriğini göz önünde bulundurarak farklı mânâlar yükler.⁵⁴

⁵² Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 1/262.

⁵³ İbn Hanbel, II, 360.

⁵⁴ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, thk. İbrahim el-Beysuni, *Letâifu'l-İşârât* (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, ts.), 1/44.

Kuşeyrî bu yaklaşımla hem bismelenin kendine özgü yönünü vurgulamış hem de onu kalıp bir ifade olmaktan çıkarıp her sûrenin kapısını açan bir anahtar konumunda görmüştür.

Kehf Sûresi’ni tefsir ederken Kuşeyrî besmeleyi şöyle yorumlar: “Kalpler ancak Allah’ın ismini duymakla huzur bulur. Sırlar yalnızca O’nun varlığıyla aydınlanır. Ruhlar Allah’ın celâlini müşahede ile coşar. ‘Bismillah’ kalplerin ziyası, ruhların şifasıdır. Âriflerin çektikleri meşakkatler ancak besmele ile hafifler. Onlar ancak besmele sayesinde hakiki özgürlüklerine kavuşurlar.”⁵⁵

Bu yorum, Kehf sûresindeki Ashab-ı Kehf kıssasıyla irtibatlandırılabilir. Zira bu gençler, Allah’ın adıyla mağaraya sığınmış ve O’nun koruması altında üç asır boyunca mağarada güvenli bir şekilde uyutulmuştur. Bu yönüyle bismelenin, sûrenin ana teması olan ilahi himaye ve verdiği güven duygusuyla örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Mâide sûresinin tefsirinde ise şu ifadeleri kullanır: “Allah’ın ismini duymak heybeti gerektirir; bu heybet fenâ ve gaybeti barındırır. Rahman ve Rahim isimlerini duymak ise huzur ve ebediliği icap eder. Allah, ‘Bismillah’ı duyanı cemâlinin keşfinde dehşete düşürür; ‘Rahman ve Rahîm’i duyanı ise lütufları içerisinde yaşatır.”⁵⁶

Mâide sûresi, genellikle ahkâm ağırlıklı bir içeriğe sahip olması göz önünde bulundurulduğunda, besmele burada celâl ve cemâl sıfatlarının tecellisine uygun olarak yorumlanmıştır diyebiliriz.

Kuşeyrî’nin bu tür yaklaşımları, bismelenin her sûrede aynı şekilde değil, o sûrenin konusuna göre anlam kazandığını göstermektedir. Bu da bismelenin kalıplaşmış bir açılış cümlesi değil, anlamı yönlendiren ve şekillendiren bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

Sûre başlarındaki her bir besmeleye sûre içeriği dikkate alınıp bağlantılı manalar verilerek her bir besmele için ayrı mana çıkarılması bismelenin her işin başında zikredilmesinin mantığına uygun düşmektedir. Nitekim yemek yiyen bir kimse öncesinde besmeleyi zikretmekle aslında kendisini yaratan Allah’ı hatırlamakta, ona bu nimetleri verdiğini ikrar etmekte, o nimeti yeme gücünü kendisine verenin de Allah olduğunu hatırlamaktadır. Yolculuğa çıkan bir kimsenin besmele ile yola çıkması Allah’a sığınmanın bir işareti, varacağı yere hayırla varmak için atılan bir ilk adımdır. Yine kendisine o kuvveti vermesi için bir dua

⁵⁵ Kuşeyrî, *Letâifu’l İşârât*, 2/375.

⁵⁶ Kuşeyrî, *Letâifu’l İşârât*, 1/396.

olduğunu söylemek mümkündür. Bu hikmetleri çoğaltmak elbette mümkündür. Kuşeyri'nin besmeleye yüklediği farklı farklı manaların yorumuna açık olmakla birlikte dikkate değer olduğu söylenebilir.

3.2. Hamd, Tesbih ve Tebâreke ile Başlayan Sûreler

Kur'an-ı Kerim'de bazı sureler hamd, tesbih ve tebâreke ile başlamıştır. Bunları şu şekilde alt başlıklar eşliğinde ele almak mümkündür.

3.2.1. Hamd ile Başlayan Sureler

Hamd lügatte övgü, ödül, memnuniyet⁵⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bazı sûreler hamd ifadesiyle (الْحَمْدُ لِلَّهِ) bazı sûreler ise tesbih ifadesiyle (يُسَبِّحُ لِلَّهِ) başlamaktadır. Kur'an'da (الْحَمْدُ لِلَّهِ) ifadesiyle başlayan beş sûre bulunmaktadır: Fâtiha, En'âm, Kehf, Sebe' ve Fâtır. Kurtubî, birden fazla sûrenin hamd ile başlamasının tekerrür olmadığını, her birinin kendi bağlamında ayrı bir nimeti vurguladığını ifade eder. Ona göre hamd cümlesi ile başlayan her ayet, o sûrede detaylandırılan belirli bir nimet veya maksada işaret eder ve bu bakımdan diğerinin yerini tutmaz. Böylece Allah Teâlâ, kullarına çeşitli nimetlerini hatırlatmak üzere kimi sûrelerin başında zâtını hamd ile övmüştür. "Hamd yalnız Allah'a mahsustur" ifadesi aynı zamanda bütün övgü ve şükürün O'na ait olduğunu, dolayısıyla ulûhiyetinde hiçbir ortağı olmadığını da ilan eder. Bu sayede sûrelerin daha ilk ayetinde tevhid inancı kuvvetlice vurgulanmış olmaktadır.

Hamd, tesbih ve tebareke ile başlayan sûreler, Allah'ı acz ve eksiklik niteliği taşıyan sıfatlardan tenzih eden ve O'nu kemâl sıfatlarıyla nitelendiren ifadelerle başlayan sûrelerdir. Bu şekilde Allah'a karşı yaratılış gereği ilgisi bulunan insanın bu üslûpla duyguları harekete geçer ve sözün devamının dinlenmesi sağlanır.⁵⁸ Hamd, sadece "Elhamdülillah" demek değil, nimet vereni kemal sıfatlarıyla tanımadır. İnsan aklının tasavvur ettiği tüm kemaller, Allah'ın kemaline nispetle eksiktir. Bu yüzden insan, Allah'a layık hamdi ifade edemez.⁵⁹ İşte bu incelikten dolayı Kur'an'da "Hamd edin" değil, "Hamd Allah'a mahsustur" buyrulmuştur.

⁵⁷ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed Firûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhtâ ve'l-ķabesü'l-vasîf el-câmi' limâ zehebe min luġati'l-'Arab şemâ'îf* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2005), 278.

⁵⁸ Çetin, "Fevâtihu's-Süver", 12/503.

⁵⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ĝayb*, 1/193.

Çünkü birincisi insanı aciz bırakacağı bir tekliftir, ikincisi ise hamdin kemalinin insan eda etse de etmese de Allah'a ait olduğunu bildirir.

Övgü bir kimseye güzel sıfatlarını zikrederek yapılabileceği gibi onu noksan sıfatlardan tenzih etmek suretiyle de yapılabilir. Yüce Allah'ın övgü ile başladığı sureleri incelediğimizde karşımıza iki metot çıkmaktadır. Birinci metot övgü gerektiren sıfatları ispat ederek methetmektir. Bunlar da hamd lafzıyla başlayan Fatiha, En'âm, Kehf, Sebe, Fâtır ve tebareke lafzıyla başlayan Furkân ve Mülk sureleridir. İkinci metot ise tesbih ve ondan türeyen lafızlar ile noksan sıfatlardan tenzih etmek suretiyle yapılan övgüdür. Bunlar da İsrâ, Hadîd, Haşr, Saff, Cuma, Teğâbün ve A'lâ sureleridir.⁶⁰ Böylece bir kısmı kemal sıfatlarını zikrederek bir kısmı da noksan sıfatlardan tenzih etmek suretiyle yapılan övgüyle başlayan sureler olmak üzere 14 sureden oluşmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de sure başlarında hamdin bu iki yönünün de kullanıldığı görülmektedir. Kemâl sıfatlarını zikrederek yapılan ve noksan sıfatlardan tenzih ederek yapılan övgü konusunu birkaç örnek sure üzerinden inceleyeceğiz.

Fatiha sûresi (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) “*Hamd âlemlerin Rabbine mahsustur*”⁶¹ şeklinde başlamaktadır. İlk cümleye dikkat çekici bir şekilde berâat-i istihlâl sanatı ile konuya etkili bir giriş yapılmıştır. “Berâat-i istihlâl, nazım ve nesirde maksada ve muhtevaya işaret eden kelime ve deyimlerin yardımıyla konuya ilgi çekici güzel bir üslûpla başlama sanatıdır. Bu sanata berâat-i matla‘, hüsn-i ibtidâ, hüsn-i iftitâh gibi isimler de verilir.”⁶²

Yüce Allah bu ayete isbâtî övgü ifadesi olan cümleyle başlayarak Allah'tan başka hamde lâayık kimsenin olmadığını dolayısıyla bütün övgülerin ona mahsus olduğunu ifade etmiştir. Bu ifadenin akabinde Yüce Allah, bir nevi hamd edilmeye layık olmasını da âlemlerin rabbi olması, Rahman ve Rahim olması din gününün sahibi olması gibi önemli hususları zikrederek aslında ona niçin hamd edilmesi gerektiğini veciz ifadelerle gerekçelendirmiştir. Diğer surelerde de benzeri gerekçelendirmelerin hamd ifadelerinin akabinde zikredildiğini görmekteyiz.

Hamd kelimesinin başındaki (ال) takısının ise istiğrak/kapsamlılık ifade ettiği bu yüzden en güzel övgülerin tamamının hamd kapsamına girdiği⁶³ göz önüne alındığında hamd Allah'a

⁶⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 164-165.

⁶¹ Fâtiha, 1/2.

⁶² Hacımüftüoğlu Nasrullah, “Beraâat-ı İstihlâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

⁶³ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1/14.

karşı kapsayıcı bir övgüyü ifade eder. Hamdeden müminin, gönlünde bir ferahlık duyması, yaratıcısının kendisine verdiği nimetlerin bilincinde olması ve bu nimetler karşısında övgüsünü dile getirmesine teşvik edildiği zikredilir. Kurtubî, Fâtiha'da Yüce Allah'ın önce kendini överek başlamasını, kullarına tevhid ve hamd şuurunu telkin etmenin en güzel yolu olarak görür. Bunun yanında bazılarının elhamdülillah lafzının içerisinde tevhidi barındırdığını söyleyerek kelime-i tevhiden daha üstün gördüğünü rivayet etmiştir.⁶⁴

Kur'an'ın daha ilk suresinde hamd etmenin önemi, terbiye edenin O olduğu ve âlemlerin de rabbi olduğu ifade edilerek bir eğitim metodu benimsenmiştir. Onu okuyan ilk ayette tüm bunları zikrederek okumaya başlamaktadır. Özellikle hamd kelimesi ile başlanması hakkında da birçok yorum yapılmış, hamd ile şükür, medh ve sena hakkında bir ayrıma gidilmiştir. Çünkü hamd kelimesi daha kapsamlı ve övülmeye layık olması bakımından Allah'a yönelik kullanılmaya daha müsait bir kavramdır. Elmalılı Hamdi Yazır da hamd, şükür ve medh arasındaki ayrımı şu şekilde ifade eder: "Hamd, medih ile şükür arasında bir övgüdür. Medih, irade gerektirmeyen güzellikler için de kullanılırken, hamd yalnızca irade sahibi ve ihsan eden varlığa yapılır. Şükür ise nimetin ulaşmasından sonra yapılan bir övgüdür."⁶⁵

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ

"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah'a mahsustur ama yine de kâfir olanlar (putları) rablerine eş tutuyorlar."⁶⁶

En'am sûresine hamd kelimesi ile başlanmış olmasından murad edilen bazı hususlar vardır. Neseî'ye göre 'Hamd, yalnızca Allah'a aittir' ifadesiyle, yüce Allah'ın bundan müstağni olmasına, hamde ihtiyacı olmamasına rağmen zikredilmiş olması, bunu hem lafız hem de mana bakımından öğretmek içindir. Yani bu, "Siz Allah'a hamd etmeseniz de hamd ve övgü yine Allah'a aittir."⁶⁷ demektir.

Cezâirî ise nasıl hamd edilmesi gerektiğinin bu şekilde öğretildiğini ve Allah'a hamdetmenin gerekliliğini, yeri ve göğü ve arasındaki varlıkları yaratan, karanlıkları ve aydınlıkları yoktan var eden bir Allah'ın elbette övülmeye layık olduğunu ifade eder. Ayet

⁶⁴ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* (Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 1/132.

⁶⁵ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili: (inceleme - tenkitli metin)*, ed. Âsım Cüneyd Köksal - Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 1/177.

⁶⁶ En'am, 6/1.

⁶⁷ Neseî, Ebü'l-Berekât, *Medârikü't-tenzil ve haqâ'iku't-tevil* (Beyrut: Darü'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/489.

başında verilen öncüllerin sonrasında doğrudan O'na hamd etmek gerektiği sonucuna ulaştırdığını savunmakta ve inanmayanlara karşı hayretini dile getirmektedir.⁶⁸

Sâbûnî, yaratıcıya hamd etmek, müminin Allah'a olan minnettarlığını ifade etmenin yanı sıra, Allah'ın yüceliğini ve mutlak egemenliğini de ilan ettiğini belirtir. Bu tür ifadeler, okuyan ya da dinleyen kişiyi derin bir tefekküre sevk eder ve ona saygı duygusunu aşılır. Ayette kullanılan kelimeler, anlam açısından oldukça zengindir. Özellikle “hamd” kelimesi sadece övgü anlamına gelmekle kalmaz, aynı zamanda şükran, saygı ve tazim duygularını da içerir. Ayrıca “karanlıklar” (ظُلُمَاتٍ) ve “aydınlık” (نُورٍ) kelimeleri, sadece fiziksel anlamda değil, manevi açıdan da kullanılmıştır. Karanlıklar için çoğul (ظُلُمَاتٍ) ifadesi kullanılırken, aydınlık için tekil (نُورٍ) ifadesi tercih edilmiştir. Buradan, küfür ve sapkınlıkların çok çeşitli ve karmaşık olduğu, buna karşın iman ve hakikatin tek ve net olduğu anlamı da çıkarılabilir.⁶⁹

İnkâr edenlere yönelik yer ve gökleri yaratanın, karanlıklar ve aydınlığı yaratanın Allah olduğu ön bilgisiyle putlara tapmalarının ne kadar tutarsız olduğu dile getirilmektedir. Bu hem o dönem müşrikleri hem de daha sonra gelecek olan takipçileri için bir cevap mahiyetindedir. Bu tür bir üslubun özellikle sûre başında kullanılmış olması Kur'an'ın akli delillerle muhataba hitap etmesi açısından önemlidir.

Kehf Sûresi şu şekilde başlar:

“Hamd Allah'a mahsustur. (O Allah ki, insanları) kendi tarafından gelecek çetin bir azap ile uyarmak, dünya ve âhret için yararlı işler yapan müminlerin, içinde ebedî kalacakları güzel bir mükâfata (cennet) erişeceklerini müjdelemek için kuluna sağlam ve kusursuz kitabı indirmiş, onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir.”⁷⁰

Burada, Kur'an'ın doğruluğu ve Allah'ın vahiydeki hikmeti öne çıkarılır. Allah Teâlâ, kullarına nasıl hamd edileceğini ve kendisine nasıl senâda bulunulacağını öğretmiş, İslam nimeti başta olmak üzere, kendilerine bahsettiği en büyük lütuflardan biri olan Kur'an-ı Kerim'i kuluna indirmesini zikrederek, buna hamd edilmesi gerektiğini bildirmiştir.

⁶⁸ Ebû Bekir Câbir Cezâirî, *Eyserüt-Tefasir li-Kelami'l-Aliyyül-Kebir ve bihamişihî Nehrî'l-Hayr ala Eyserit-Tefasir* (Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1990), 2/35.

⁶⁹ Muhammed Ali Sabuni, *Safvetü't Tefasir* (İstanbul: İsmailağa Yayınevi, 2019), 1/519.

⁷⁰ Kehf, 18/1-3.

Ayette yer alan (وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا) ifadesiyle hiçbir eğrilik, sapma, çelişki yahut anlam kargaşasının bulunmadığı belirtilmiştir. Buradaki (عِوَج) kelimesi, fiziksel eğrilik değil, anlamda ve hükümdeki eğrilik anlamında olup ayetlerdeki anlamın tutarsızlıktan, hikmetsizlikten ve yanlışlıktan uzak olduğu vurgulanmaktadır. Yine (فَيِّمًا) kelimesinin nasb sebebi hakkında farklı görüşler beyan edilmiştir. En sahih görüşe göre, bu kelime hazfedilmiş bir fiile matuftur ve onu dosdoğru kıldı anlamında müstakil bir haber olarak değerlendirilmiştir. Çünkü (وَلَمْ يَجْعَلْ) ifadesi, (أَنْزَلَ) fiiline matuftur ve sıla cümlesinin bir parçasıdır. Eğer (فَيِّمًا) lafzı (الْكِتَابَ) kelimesinden hâl olarak düşünülürse, sıla ile hal arasına başka bir öge girmiş olur. Bu da nahiv açısından pek tercih edilmez. Dolayısıyla anlam şu şekilde olur: “Ona hiçbir eğrilik koymadan, onu dosdoğru (bir kitap) kıldı.” Eğrilik olmadığını söylemekle birlikte dosdoğru olduğu da ifade edilmiştir. Bu da pekiştirme için olup hem eğriliği nefyeder hem de onun doğruluğunu teyid eder.⁷¹

Sebe’ Sûresi de “*Hamd göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan Allah’a mahsustur; âhirette de hamd yalnız O’na özgüdür. Hikmetle yöneten, her şeyden haberdar olan O’dur*”⁷² şeklinde başlar. Bu âyet, Allah’ın mülkünün genişliğini ve her şeyin O’na ait olduğunu ifade eder. Allah, dünya hayatında nasıl övgüye layıkta, ahirette de yine hamde layık olandır. Zira O, dünya hayatının da, ahiret hayatının da mutlak malikidir.⁷³ Hamd ile başladıktan sonra ahiret hayatından bahsedilmesi, Allah’ın her şeyden haberdar olup hikmetle yönetmesi konularına değinilmesi ile de hesap zamanına dikkat çekildiğini söylemek mümkündür.

Fâtır Sûresi “Hamd, gökleri ve yeri yoktan var eden, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah’a mahsustur. O dilediği kadar fazlasını da yaratır. Kuşkusuz Allah her şeye kadirdir.”⁷⁴

Sûreye bu şekilde giriş yapılması Allah’ın yaratma sanatındaki çeşitliliği ve meleklerin özelliklerini vurgular. Hamd çoğunlukla Allah’ın kullarına bahşettiği nimetler sebebiyle yapılır. Allah’ın nimetleri ise iki kısma ayrılır: Dünyevî ve uhrevî nimetler. Hamd ifadesi, ahiretteki bekâ nimetine bir işaretir.⁷⁵ Yani hamd edilecek nimetler geçici değil süreklilik ifade eder.

⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Darü’l-Kitabi’l-Arabi, 1407), 2/702.

⁷² Sebe, 34/1.

⁷³ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-aḥkâmi ‘l-Kur’ân*, 14/259.

⁷⁴ Fâtır, 35/1.

⁷⁵ er-Râzî, *Mefâtihu ‘l-Ġayb*, 26/221.

Hem bu dünyadaki nimetler için hem de ahiretteki nimetler için düşünülduğünde Allah sonsuz hamde layıktır denilebilir.

3.2.2. Tesbih ile Başlayan Sûreler

İsrâ sûresi, bu hususta yegâne olarak bir örnek teşkil etmiş ve şöyle başlamıştır:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ
الْبَصِيرُ

*“Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehdir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”*⁷⁶

İsrâ sûresinin ilk âyeti, İsrâ ve Mirac mucizesini ve Allah’ın kudretini belirtir. Yüce Allah zatını her türlü noksanlıktan tenzih ederek başladıktan sonra kulunu Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksâ’ya götürdüğünü zikrederek bu mucizenin kesin olarak gerçekleştiğini ayet ile bildirmiştir. Mescid-i Aksâ’nın önemine binaen onu zikrederek daha da önemli bir konuma yerleştirmiştir. Onun çevresinin de mübarek olduğunu ifade eder. Mübarek kılınan etrafının da Beytülmakdis olduğu konusunda ittifak vardır.⁷⁷ İsrâ ve Mirac mucizesi ile Mescidi Aksa ve etrafının mübarek kılınması arasındaki ilişki bu ayetle ortaya konulmuştur.

Zemahşerî, bu ayetteki (سُبْحَانَ) kelimesini, Allah’ı her türlü eksiklikten uzak tutma anlamında bir tesbih kelimesi olarak yorumlar. Bu kelime tesbih için konulmuş bir özel isimdir. Hazfedilmiş bir fiilin mefulü olduğu için mansub olmuştur. Bu, Allah Teâlâ’yı, düşmanlarının O’na isnat ettiği her türlü kötülükten tenzih eden kuvvetli bir takdis ifadesidir. Yürütmek anlamına gelen (أَسْرَى) kelimesini, gecenin karanlığında gerçekleşen mucizevi bir yolculuğu (لَيْلًا) kelimesini ise nekre gelmesi hasebiyle gecenin sadece az bir kısmında bu mucizenin gerçekleştiğini belirtir.⁷⁸

Elmalılı Hamdi Yazır, bu sûrenin, tesbih ve tenzihle başlamasını, ardından zikredilecek olan harikulade olayların ehemmiyetiyle doğrudan ilişkilendirir. Ona göre ilk olarak, akıl yürütme yeteneği kısıtlı olanlar için mucizevi olayların takdiri ve doğruluğunun kabulü adına kalplerin arındırılması gerekliliğine işaret edilmektedir. Ayrıca, bu yüksek makamın inceliği ve

⁷⁶ İsrâ, 17/1.

⁷⁷ Nevevî, III, 327.

⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/646.

kutsallığı gereği, benzetme ve yanlış anlamalardan genel olarak kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci olarak, bu sûre, Allah Teâlâ'nın noksan sıfatlardan münezzehe olduğunu, dolayısıyla acizlik ve yalan gibi olumsuz özelliklerden uzak olduğunu, bu bağlamda O'nun kudretinin ve ihsanının büyüklüğünü ve yüceliğini ilan etmektedir. Üçüncü olarak, bu tenzih, özellikle Mescid-i Aksâ'nın tahribatı olayıyla ilişkilendirilmiş olup, o dönemin önemli bir olayına atıfta bulunarak bu tenzihin özel bir anlam taşıdığı belirtilmektedir. Son olarak, genel anlamda, bu sûre ile ilahi nezaketin ve yüceliğin bağlantısına da işaret edilmekte, buna dikkat çekilmektedir.⁷⁹

Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'ya götürülmesi hadisesi ile birlikte Allah'ın buna kâdir olduğu, kuluna ikramda bulunduğu, onu yücelttiği ve her şeyden haberdar olduğu gibi diğer hususlar da ilk ayette açıklanmış oldu. Kısa bir cümlede birçok anlam çıkarılabilecek şekilde belîğ ifadelerle başlayan bu sûre hemen dikkatleri üzerine çekmektedir. Çünkü bahsi geçen konu bir beşerin yapabileceği türden bir iş değildir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğruluğunu ortaya koyan bir ayetle teyid edilmesidir.

Hadîd, Haşr, Saff, Cum'a ve Teğâbün sûreleri, “*Göklerde ve yerde olanlar Allah'ı tesbih eder*” şeklinde başlayarak, evrendeki tüm varlıkların Allah'ı yücelttiğini ifade eder.

A'lâ sûresi, “*Yüce rabbinin adını takdis ve tenzih ederek an*”⁸⁰ emriyle başlayarak, Allah'ın yüceliğini ve yaratmadaki mükemmelliğine vurgu yaparak devam eder.

“*Rabbinin adını tesbih et*” demek iki anlama da gelebilir. İlki, Rabbinin ismiyle (onu anarak) namaz kıl anlamındadır. Bu, müşriklerin yaptığı gibi yalnızca alkış ve ıslıkla ibadet edenlerin tavrına muhalefet etmektir. İkincisi ise, kul, Rabbini ancak Allah'ın bildirdiği isimlerle anmalıdır. Bunlar dışında herhangi bir keyfî isim veya nitelendirme kullanılmamalıdır.⁸¹

Sûre başlarındaki tesbih ifadelerinin masdar, mazi, muzâri ve emir kipi olmak üzere dört farklı şekilde de kullanılmıştır. İsrâ sûresinde masdar olarak (سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ)⁸², Hadîd, Haşr, Saff sûrelerinde mazi olarak (سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ)⁸³, Cuma ve Teğâbün sûrelerinde muzari olarak (يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ)⁸⁴, A'lâ sûresinde ise emir olarak

⁷⁹ Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, 3/879.

⁸⁰ A'lâ, 87,1.

⁸¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 31/125.

⁸² İsrâ, 17/1.

⁸³ Hadîd, 57/1; Haşr, 59/1; Saff, 61/1.

⁸⁴ Cuma, 62/1; Teğâbün, 64/1.

(سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى)⁸⁵ geldiği görülür. Bu dört farklı kip, dildeki bütün zaman kiplerini kuşatmakta, böylece tesbihin geçmişte, şimdi ve gelecekte sürekli bir hakikat olduğuna işaret etmektedir.⁸⁶

3.2.3. Tebâreke ile Başlayan Sûreler

Mülk sûresinin ilk ayetinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Mutlak hükümlerlik elinde olan Allah aşkındır, cömerttir ve O'nun her şeye gücü yeter.*”⁸⁷ Bu başlangıç, Allah'ın egemenliğini ve kudretini vurgular. (تَبَارَكَ) kelimesi, tefa'ul vezindedir. Bu fiil, Allah Teâlâ'nın zâtına nispetle kullanıldığında, hayrın çokluğu, kemalin sürekliliği ve yüceliğin daimiliği gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁸ Bu, Allah'ın rubûbiyeti, ulûhiyeti ve hâkimiyeti üzerine Kur'an'ın ortaya koyduğu temel esaslardan biridir. Ayetteki ifadeler, aynı zamanda tevhid akîdesinin merkezinde yer alan “mülkte ortaklık yoktur” prensibini destekler mahiyettedir.

Furkân sûresinin ilk ayeti ise şu şekildedir: “Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkân'ı indiren Allah aşkındır, cömerttir.”⁸⁹

Bu ifade, Kur'an'ın indirilişinin yüceliğini ve Allah'ın lütfunu kullarına olan lütfunu ifade eder. (البركة) kelimesi, hayrın çokluğu ve artışı anlamına gelir. Bu kökten gelen (تَبَارَكَ اللَّهُ) ifadesinde iki anlam vardır: Birincisi, hayrının fazlalığı ve çoğalması, ikincisi ise her şeyden üstün ve yüce olması. Âlemlere uyarıcı olması amacıyla indirilen Kur'an Yüce Allah'ın kullarına karşı cömertliğinin bir göstergesidir. Kullar, yanlışta yönelmesin diye doğruyu yanlıştan ayıran kitap ile insanlar bu surenin ilk ayetiyle uyarılmış olmaktadır. (الفرقان) kelimesi, “iki şey arasını ayırmak” anlamındaki (فَرَّقَ) fiilinden türeyen bir isimdir. Kur'an'a bu ismin verilmesi, onun hak ile batılı birbirinden ayırması sebebiyledir. Ayrıca Kur'an'a bu isim verilmesinin bir başka sebebi de, onun tek seferde değil, parça parça indirilmiş olmasıdır.⁹⁰

Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim'in sûre başlarında yer alan hamd, tesbih ve tebâreke ifadeleri, sadece birer giriş cümlesi değil; aynı zamanda sûrenin muhtevasına yön veren, okuyucuyu anlam derinliğine hazırlayan güçlü birer hitap tarzıdır. Bu ifadeler, Allah Teâlâ'nın

⁸⁵ A'lâ, 87/1.

⁸⁶ Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, 1/165.

⁸⁷ Mülk, 67/1.

⁸⁸ Kurtubî, *el-Câmi 'li-aḥkâmi'l-Kur'an*, 18/206.

⁸⁹ Furkân, 25/1.

⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/262.

zatına, sıfatlarına ve fiillerine dair bir övgü, tenzih ve takdis beyanı olmakla birlikte, tevhid inancının temellendirilmesinde de önemli rol oynamaktadır.

Hamd ile başlayan sûreler, Allah'ın lütuf ve nimetlerini hatırlatmakta; tesbih ile başlayan sûreler, O'nun her türlü eksiklikten münezzehe olduğunu vurgulamakta; tebâreke ile başlayan sûreler ise O'nun kudret, rubûbiyyet ve mülkünde eşsizliğini dile getirmektedir. Bu sûrelerin başlarında yer alan ifadeler, ya doğrudan Allah'a yönelik kemal sıfatlarının beyanı (hamd), ya da O'nu noksan sıfatlardan tenzih yoluyla yapılmakta; bazen de hem olumlu hem olumsuz tanımları bir araya getirerek kapsamlı bir ulûhiyet tasavvuru inşa etmektedir.

Hamd ile başlayan sûrelerde Allah'ın övgüye layık oluşu yalnızca nimetleriyle değil, varlık âlemini yaratması, vahiy göndermesi, kullarına doğru yolu göstermesi gibi tecellileriyle gerekçelendirilmiştir. Tesbih ile başlayan sûrelerde ise mucizelere ve kevnî olaylara dikkat çekilerek O'nun kudreti ve azameti vurgulanmıştır. Tebâreke ile başlayan sûrelerde ise Allah'ın hem mülk sahibi oluşuna hem de vahiy gönderen yüce bir otorite oluşuna dikkat çekilmiştir.

Bu sûrelerin başlangıçları, lafzî estetik ve semantik güzellik bakımından Kur'an'ın nazmî mucizesini sergilerken, muhatabın zihnî hazırlığını da sağlamaktadır. Aynı zamanda her bir sûrede yer alan bu başlangıçlar, ilgili sûrenin ana temasıyla doğrudan ilişkilidir. Hamd ifadeleriyle Allah'ın nimetleri, tesbih ifadeleriyle kudreti, tebâreke ifadeleriyle ise azameti ve mülkü yüceltilmiş; böylece sûrenin devamında gelecek mesajların temel çerçevesi çizilmiştir.

Sûre başlarındaki bu lafızlar, Kur'an'ın icaz gücünü ortaya koymakta; inanç, düşünce ve kalp terbiyesine yönelik mesajlarıyla da muhatabını kuşatmaktadır. Bu ifadeler, sadece bir edebî güzellik değil; aynı zamanda bir tevhid eğitimi, bir kulluk çağrısı ve bir iman telkinidir. Kur'an'ın insanı muhatap alırken kullandığı bu güzel üslûp, onun ilâhî bir kitap olduğunu ve mesajının evrensel bir çağrı taşıdığını açıkça göstermektedir.

3.3. Hurûfu Mukatta ile Başlayan Sûreler

'Hurûfu Mukatta' ibaresi, 'harf' kelimesinin çoğulu olan 'hurûf' ve kesilip ayrılmış anlamına gelen 'mukattaa' kelimelerinden meydana gelmiş bir tamlamadır. Mukattaa, "kesmek, bir şeyi bütününden ayırmak" mânasına gelen kat' kökünden türemiş bir sıfat olup söz konusu harfler kelimeyi oluştururken okundukları gibi değil kendi isimleriyle telaffuz edildiklerinden "bağımsız ve ayrı harfler" anlamında "hurûf-ı mukattaa" diye anılmıştır. Bu harflere aynı sebeple "hurûf-u teheccî" adı verildiği gibi sûrelerin ilk harflerini

oluşturduklarından “evâilü’s-süver ve fevâtihu’s-süver” de denilmiş, ayrıca ne mânaya geldikleri veya bu sûrelerin başında hangi amaçla yer aldıkları kesin olarak bilinmediğinden “hurûf-ı mübheme” olarak da adlandırılmıştır.⁹¹ Hz. Ebubekir’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Her kitabın bir sırrı vardır. Allah’ın Kur’ân’daki sırrı da evâilü’s-süver’dir.”⁹² Bundan kasıt ise müfessirlerin çoğuna göre huruf-u mukattaa harfleridir. İbn Faris de huruf-u mukattanın bir sır olduğunu, bu sırrın yalnızca Allah tarafından bilinebileceğini, bununla birlikte Allah’ın kendilerine ilimde derinlik verdiği kimselerin de bu sırrı bilebileceğini ifade eder.⁹³

Günümüze kadar yazılan tefsirlerde hurûf-u mukattaa hakkındaki bilgilere genellikle mushaf tertibinde huruf-u mukattaa ile başlayan ilk sûre olan Bakara sûresi üzerinden genel bir değerlendirme yapılmıştır.⁹⁴

Huruf-u mukattaa ile başlayan yirmi dokuz sûre bulunmaktadır. Bunlar; Âl-i İmrân, A’râf, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra’d, İbrâhîm, Hicr, Meryem, Tâhâ, Şuarâ, Naml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde, Yâsîn, Sâd, Mü’min, Fussilet, Şûrâ, Zuhrûf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Kâf ve Kalem sureleridir. Huruf-u mukattaa, Arap alfabesindeki on dört harften (ا، ح، ر، س، ص، ط) oluşur. Tefsircilerin bir kısmı tarafından farklı farklı anlamlar yüklenmiştir. Bir kısım tefsir âlimi de bu harflerin manasının bilinemeyeceğini bunun bilgisinin sadece Allah katında olduğunu savunmuştur.

Hurûf-u mukattaa mahiyetindeki harflerin, genellikle geldiği sûrede daha sonra ele alınacak olan ana konulara dikkat çekici bir işaret olarak değerlendirilmiştir.⁹⁵ Huruf-u mukattaa ile başlayan sûrelerin çoğunun hemen akabinde Kur’ân’ın indirilişi, ilâhî kaynağı, hikmetli oluşu ve mucizeliği ile ilgili ayetler gelmektedir. “*Elif-Lâm-Mîm. İşte o kitap, onda şüphe yoktur; takvâ sahipleri için bir rehberdir.*”⁹⁶ “*Elif-Lâm-Râ. Bunlar hikmetli Kitab’ın ayetleridir.*”⁹⁷ “*Sâd. Çok çok öğüt verici Kur’ân’a yemin ederim.*”⁹⁸ Bu ve benzeri ayetler, Kur’ân’ın ilâhî kaynağına dikkat çekme ve muhatabın zihnini söylenecek olan içeriğe odaklamaktadır.

⁹¹ Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî, *Min revâii’l-Kur’ân* (Beirut: Müessesetü’r-Risale, 1999), 90.

⁹² er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 2/250.

⁹³ Bedreddin Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Beirut: Daru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1957), 1/174.

⁹⁴ M. Zeki Duman, Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/401.

⁹⁵ Burhaneddin el-Bikai, *Nazmü’l-dürrer fî tenâsübi’l-ây ve’s-süver* (Kahire: Darü’l-Kitabi’l-İslami, ts.), 4/195.

⁹⁶ Bakara, 2/1-2.

⁹⁷ Yûnus, 10/1.

⁹⁸ Sâd, 38/1

Bir rivayette Hâmîmler ile başlayan sûreler “Arâis” olarak adlandırılmıştır. Gelin güvey anlamına gelen “Arûs”, neticede gelin-güveyin güzelliğini ve parlaklığını ifade eder. Bu yüzden Hâ-mîm ile başlayan sûrelerin “Arâis” şeklinde adlandırılması bu sûrelerin taşıdığı güzelliğe ve göz alıcılığa dikkat çekmektedir.⁹⁹

Hurûf-u Mukattaa harflerinin anlamı hakkında klasik İslam âlimleri arasında iki temel yaklaşım şekillendiği görülmektedir. Selef âlimlerinin çoğuna göre, bu harfler Kur’an’ın sırlarından olup mânâları insanlara kapalı bırakılmıştır. Bazı klasik müfessirler de bu harflerin mânâsının Allah’tan başka kimse tarafından bilinmediğini savunmuş, onları "müteşâbih" olarak değerlendirmişlerdir. Bu görüş, müteşâbih âyetlere yaklaşımda olduğu gibi, teslimiyet esasına dayanmaktadır. Fahreddin er-Râzî de bu görüşü benimseyenler arasındadır. Ona göre, ilahî hikmet gereği vahiyde bildirilen bilgiler, muhatapların anlayış ve tahammül seviyesine göre belirlenmiştir. Râzî, bu durumu mecazî bir ifadeyle şöyle açıklar: “Nasıl ki bir tarlaya sulama esnasında yalnızca ihtiyacı kadar su verilirse, Allah da bilgiden peygamberlerine ancak gerekli olanı verir. Aynı şekilde peygamberler de ümmetlerine ancak taşıyabilecekleri kadar bilgi aktarır. Çünkü insan aklı sınırlıdır; göz, güneşin parlak ışığına tahammül edemediği gibi akıl da her sırrı idrak edemez.” Halef âlimleri ya da müteahhir Ehl-i sünnet kelimcilerine göre Allah Teâlâ’nın, muhataplarına mânâsız ifadelerle hitap etmesi uygun değildir. Ayrıca Kur’an’da pek çok âyetin insanları tefekküre sevk etmesi, bu harflerin de anlamlı olduğunu ve bazı mânâlar taşıması gerektiğini gösterir. Aksi takdirde, Kur’an’ın meydan okuyuşunun (i‘câzının) da eksik kalacağı belirtilmiştir. Bu sebeplerle, halef âlimleri bu harflerin mânâları hakkında çeşitli te’villerde bulunmuştur. Ancak bu te’villerin mahiyeti üzerinde ittifak sağlanamamıştır.¹⁰⁰

Zikri geçtiği üzere bu harflerle başlayan ilk sure olması hasebiyle tefsirlerde genellikle Bakara Sûresi üzerinden bu konu işlendiği için bu bölümde genel değerlendirme bu sûre üzerinde olacaktır.

أَلَمْ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

“Elif-lâm-mîm. İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, gûnahtan sakınanlar için bir rehberdir.”¹⁰¹

⁹⁹ Hikmet Koçyiğit, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, “Ortak Sûre İsimleri” 21/2 (2012), 46.

¹⁰⁰ Demirci, *Tefsir usûlü*, 169-170.

¹⁰¹ Bakara, 2/1-2.

Bu ayetin, Fâtiha sûresindeki “Bizi doğru yola ilet” ifadesine karşılık geldiği düşünülmüştür. Yani, Fâtiha’da hidayet isteyen kullara, Bakara sûresinin girişinde doğrudan cevap verilmiştir: “İşte hidayet budur. Bu kitabı takip edin buyrulmuştur.”¹⁰² Nitekim Taberî, Ali b. Ebî Tâlib’e dayandırılan şu rivayeti aktarır: “Sırat-ı müstakîm, Allah’ın kitabıdır.”¹⁰³

Bakara ve Âl-i İmrân sureleri dışındaki huruf-u mukattaa ile başlayan surelerin Mekki olduğu genel kabuldür. Bakara ve Âl-i İmrân surelerinin ise Medeni surelerden olduğu konusunda ittifak vardır. Yani huruf-u mukattaa ile başlayan yirmi dokuz sûreden yirmi yedi tanesi Mekki’dir. Sure başlarında heca harflerinin kullanımı ile ilgili yirmiden fazla görüş bulunduğu söylenebilir. Sadece İbn Aşur 20 görüş zikretmiştir. Ancak bunlardan şu üçü nisbeten daha tutarlı görünmektedir:

“1. Bu harfler, mânaları olmayan alfabe harfleridir, Kur’an-ı Kerim’in vahiy yoluyla Allah’tan geldiğine inanmayanlara meydan okumak ve âciz olduklarını ortaya çıkartmak için bazı sûrelerin başına konulmuştur ve “Bu Kur’an, şu gördüğünüz harflerden yapılan kelime ve cümlelerden oluşmaktadır. Siz bu harfleri de biliyorsunuz. O halde yapabiliyorsanız siz de böyle kelime ve cümlelerden oluşan ve Kur’an’a benzeyen bir kitap yazın!” denilmek istenmiştir.

2. Başında buldukları sûrelerin içeriğine dikkat çekmek için yemin olarak gelmiştir.

3. Başlarında bulunan sûrelerin isimleri olarak indirilmiştir.”¹⁰⁴

İlk yoruma göre beşer olan muhatap kitleye bir meydan okuma yapılarak bu kitabın bir beşer ürünü olmadığı dolayısıyla bir beşerin Kur’an’ın benzerini getiremeyeceği ifade edilmiştir. Zira bu kitap beşer olmayan bir zatın eseri olması hasebiyle hataya ve yanlışla mahal olmayan bir kitaptır. Ayetin devamında da bu kitapta herhangi bir şüphe bulunmadığı dile getirilerek bu hakikate dikkat çekilmiştir.

İkinci yoruma göre inanç, ibadet, İsrâiloğulları tarihinin önemli kesitleri, kâmil bir din olan İslâm’ın daha önceki dinlerin evrensel kısmını ihtiva ettiği, Hz. İbrâhim kıssası, Kâbe’nin yapılışı ve kible oluşu; oruç ve hac gibi hem Müslümanlar hem de müşrikler arasında mukaddes kabul edilen şahıs, mekân ve ibadet türü konular hakkında verilen bilgilerin doğru

¹⁰² Celaleddin Süyûtî, *Esraru Tertibi'l-Kuran* (Kahire: Daru'l Fazile, 2002), 55.

¹⁰³ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Darü'l-Hicr Li't-Tabaati ve'n-Neşr, 2001), 1/173.

¹⁰⁴ İbn Âşûr Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984), 1/206.

ve kesin olduğunu pekiştirmek için Araplar tarafından çokça kullanılan bir pekiştirme metodu olarak kullanılmış olduğu söylenebilir. Üçüncü yoruma göre ise sure ismi olmaları da mümkün görünmektedir. Duhâ, Tîn Asr ve Leyl sureleri gibi ilk kelimeleriyle isimlendirilen surelerden olması da makul bir görüş olarak değerlendirilebilir.

Günümüz tefsirlerinde de konuyla ilgili şu tespitler yapılmıştır:

“Bu harflerin ne anlama geldikleri konusunda kesin bir hüküm vermek mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber’in bu konuda bir açıklama yaptığı bilinmemektedir. Eğer böyle bir açıklama olsaydı muhakkak kayıt altına alınırdı. Sahabenin de bu konuda Hz. Peygamber'e soru sorduklarını belirten herhangi bir bilgiye de rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla o dönemde bu harflerin kullanımıyla ilgili herhangi bir merak olmadığı, bunların ne manaya geldiği herkes tarafından bilindiği, o zamanda insanlar sözün başında bu harflerle başlayan kullanıma aşina olduğu da söylenebilir. Günümüz tefsircileri arasında farklı bağlantılar da kurulmuştur:

“Her dilde olduğu gibi Arap dilinde de doğrudan ve dolaylı anlatım biçimleri vardır. Dolaylı anlatımdan maksat, kelime ve cümleleri temel anlamlarının dışında kullanmaktır. Bu harflerle de kastedilen, dolaylı anlamlarıdır. Onlara farklı pek çok anlam verilmesinin nedenlerinden biri de bu olmalıdır. Bu harflerin ne anlama geldiği hususunda genel kabul gören tespitler şunlardır:

a. Arap alfabesinin harf sayısı yirmi dokuzdur. Bu harflerin başında buldukları surelerin sayısı da yirmi dokuzdur.¹⁰⁵

b. Türk alfabesindeki harflerin sesli harfler ve sessiz harfler sesli harflerin de kalın sesliler ve ince sesliler olmak üzere kısımlara ayırdıkları gibi Arap alfabesindeki harfler de fısıltı şeklinde çıkarılan harfler, karın boşluğundan çıkarılan harfler, dudaklardan çıkarılan harfler, vurgulu harfler vs. kısımlara ayrılır. Bu gruplardan her birinin harf sayısı sûre başlarında kullanılmıştır. Ayrıca sayısı yirmi dokuz olan alfabe harflerinin yarısına yakını sûre başlarında geçmektedir. Sûre başlarında kullanılan harflerin sayısı on dördtür.

c. Kur’an’ın indiği dönemde Arap şiirinde de benzer bir kullanım söz konusudur.

d. Bu harflerin başında buldukları surelerde çoğunlukla bu harflerden hemen sonra Kur’an-ı Kerim’den söz edilmemişse aynı surede mutlaka Kur’an’ın Allah kelamı olduğuna

¹⁰⁵ Not: Arap alfabesi genel olarak yirmi sekiz harf olarak kabul edilir. Burada lamelif de ayrı bir harf sayılarak yirmi dokuza tamamlanmıştır.

vurgu yapan ve Kur'an'la meydan okuyan ayetler zikredilmektedir. Nitekim Bakara Sûresinde de mukattaa harflerinden hemen sonra Kur'an'dan söz edilmektedir.

Bu tespitlerden sonra söz konusu harflerin Kur'an'ın icazı ile ilgili olduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Birçok müfessir de bu görüştedir. Mesela Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, Kutrub, Müberred gibi dilcilerle Ebû Müslim el-İsfehânî, Zemahşerî, Beydâvî ve İbnu Teymiyye gibi âlimleri bunlar arasında zikredebiliriz.”¹⁰⁶

Bu konu üzerinde asırlardır farklı farklı çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Fakat bu harfler hakkında kesin olarak bildiğimiz şey sure başlarında gelmiş olmaları muhatabın dikkatini çekmiş ve konuya bir cezbedicilik katmış olduğudur. Etkili bir iletişim açısından da şu şekilde bir değerlendirme yapılmıştır:

“Bakara Sûresi ayet sayısı ve uzunluk bakımından en uzun sure olduğu gibi konu çeşitliliği itibariyle de çok yönlü bir özelliğe sahip olan bu sure müminlerin özellikleri ve onların başarıya ulaşacakları şeklindeki bir giriş ile başlar. Sonundaki iki ayet de müminlerin vasıflarını ve bazı durumlara karşı tavırlarını örneklendirerek bitmektedir. Bir diğer önemli ilişki ise Kur'ân'da şüphe olmadığı ifade edildikten sonra, surenin sonunda peygamberin ve müminlerin önceki vahiy geleneğine iman ettiğinin ifade edilmesidir. Bu mana sure başında da müminlerin özellikleri arasında gösterilmiştir. Baştaki harfu mukattayı da bir şekilde ilk ve son ayetlerle ilişkilendirebiliriz. Şöyle ki: Elif, lâm ve mimden müteşekkil olan bu kitapta şüphe yoktur ve işte bu kitap muttakilere yol gösterir. Bu muttakiler hem bu kitaba hem de daha öncekilere iman ederler.”¹⁰⁷ Etkili iletişim açısından da, vurgu ve örneklemeyle dayalı konularla desteklenerek mesajın net, ikna edici ve kalıcı biçimde iletilmesi sağlanmış olmaktadır.

İbn Ravk ve Kutrub'dan rivayet olduğuna göre mukattaât-ı süver nâzil olduktan sonra okunduğu zaman inkâr edenlerin bile Kur'an'ı dinlemekten kendilerini alıkoyamadığı ve Kur'an'ı dinlemeye çalışmışlardır. Başta zikredilmesinin dikkat çekici olduğu iddia ediliyorsa neden Fatiha sûresinin başında da haruf-u mukattaa bulunmadığı iddialarına da ilk şuur, hayretten önce gelir şeklinde cevap verilmiştir. Kur'ân'ın amacı ilim ve hidayete davet etmektir. Fâtiha الم ile başlasa idi bu iki konu geri planda kalacaktı.¹⁰⁸ Bu sebeple Fatiha sûresi öncelikle

¹⁰⁶ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 22.

¹⁰⁷ Ali Karataş, “Etkili İletişim Açısından Fevâtihu's-Süver ve Havâtimus'-Süver”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/Special Issue 1 (01 Ağustos 2016), 326.

¹⁰⁸ Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, 1/278.

tüm âlemin rabbinin Allah olduğu ve O'na hamdedilmesi gerektiği konusunun önemine binaen bu şekli ile daha etkili olduğu söylenebilir.

İsfahâni'ye göre Bakara sûresinin başında mü'minlerin vasıflarının zikredilmesiyle sonunda kâfirlere işaret edilmesinde de bir uyum vardır.¹⁰⁹ Nitekim müminler ve onların vasıfları öncelenmiş kâfirler ile ilgili bahis sona alınmıştır. Burada da müminlere yönelik bir yüceltme sözkonusudur denilebilir.

İbn Abbas'a sorulduğunda, (الم) için Allah'ın isimlerinden ve ism-i azam olduğunu haber verir. Katade de (الم) Kur'an'ın isimlerinden biri olduğunu aynı şekilde (حم) ve (يس) gibi sûre başlarındaki bütün hecâ harflerinin de böyle olduğunu¹¹⁰ söyler.

Sadece lafız açısından değil konu bakımından da ayetler arasında bir bağıntı kurulduğu görülmektedir. Bu bağıntının sure ortasında veya sonlarında görülmesi mümkündür. Bu metot ile Bakara sûresi örneğinde olduğu gibi muhatap konudan uzaklaştırılmadan verilmek istenen diğer mesajların da muciz bir şekilde verildiği ve zihinlerde daha kalıcı olduğu açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak, hurûfu mukatta konusu, Kur'ân-ı Kerîm'in nazmî yapısının en dikkat çekici ve üzerinde en çok tartışılan konularından biri olmuştur. Bu harfler, bir yandan lafız bakımından sıradışı bir başlangıç oluşturarak muhatapın dikkatini celbetmekte, diğer yandan da Kur'ân'ın ilâhî menşei ve mucizevî yapısı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Tefsir tarihinde selef ve halef âlimleri arasında şekillenen iki ana yaklaşım, bu harflerin mânâsı hakkındaki tartışmaların temelini oluşturmuştur. Selef âlimleri hurûfu mukattaayı birer ilahî sır ve müteşâbih olarak değerlendirerek manalarının ancak Allah tarafından bilinebileceğini savunurken; halef âlimleri bu harflerin anlamsız olmadığını, aksine birtakım anlamlar taşıdığını ve Kur'an'ın i'câzına hizmet ettiğini vurgulamışlardır.

Hurûfu mukatta ile başlayan sûrelerde çoğunlukla Kur'ân'ın hikmet, hidayet ve mucize oluşuna dair ifadelerin yer alması da bu harflerin bir hazırlık, giriş ve dikkat çekme işlevi taşıdığını göstermektedir. Özellikle Bakara sûresinin başında yer alan "Elif-Lâm-Mîm", hem sûre boyunca işlenecek olan temel konuların habercisi olmuş hem de Kur'ân'ın şüphe taşımayan ilahî rehber oluşunu vurgulamıştır. Aynı şekilde, Kur'ân'ın diğer sûrelerinde de bu

¹⁰⁹ Celâleddîn Süyûtî, *Merâşidü'l-me'âli ' fi tenâsübi'l-makâti ' ve'l-me'âli ' (Riyad: Mektebetu Dari'l-Minhac, 1426), 47.*

¹¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/10.

harflerle başlayan sûreler, takip eden ayetlerle anlam bütünlüğü içinde değerlendirilmiş, bu harflerin bir işlevinin olduğu açıkça ortaya konulmuştur.

Modern tefsirlerde de bu harflerin fonksiyonu ve yapısal dizimi yeniden değerlendirilmektedir. Bu harflerin ses ve ahenk yönüyle, Arapları hayran bırakacak şekilde iyi kullanılması, Kur'an'ın onları en iyi bildikleri konuda aciz bırakmış olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu harflerin geçtiği sûrelerde Kur'an'ın i'câzına yapılan vurgular, onların yalnızca lafzî değil, aynı zamanda anlam itibarıyla de bir işleve sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Hurûfu mukattaa harfleri; anlamları hakkında kesin bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığı, ancak Kur'an'ın muhataplarını düşünmeye, araştırmaya ve tefekküre sevk eden güçlü bir üslûp unsuru olduğu söylenebilir. Tefsir geleneğinde çeşitli izahlarla açıklanmaya çalışılmış olsalar da bu harflerin en temel işlevi, Kur'an'ın beşer üstü yönünü, mucizevî üslûbunu ve ilâhî hitabın ağırlığını yansıtmak olduğunu söylemek mümkündür. Gerek lafız gerekse anlam düzeyinde bu harfler, Kur'an'ın edebî zenginliğinin bir göstergesi olmuştur.

3.4. Nidâ ile Başlayan Sûreler

Nidâ lügatte, sesin yüksek çıkması, sesin güzel ve gür olması, birinin bağırması¹¹¹ anlamlarına gelmektedir. Nida üslubu, muhataba bir şeyi bildirmek veya bir ricada bulunmak için kendisine yönelmesinin istendiği konuşma tarzıdır.

Kur'an-ı Kerîm'de nida ile başlayan sûreler, hem muhatabın dikkatini çekmek hem de verilecek mesajın önemini vurgulamak amacıyla kullanılan edebî bir üslup özelliğini taşır. Sure başlarında nida kullanımı iki şekilde görülmektedir. Birincisi Hz. Peygamber'e yönelik nidâdır ki bu beş surede görülür. İkincisi ise diğer kullara yönelik nidâdır. Bu da yine beş surede görülür. Nida ile başlayan bütün sureler (لَا) edatı ile başlamaktadır. Bu en çok kullanılan nida edatlarındandır. Bu edatın kullanımı aslında hakikaten veya hükmen uzakta olan kişi içindir. Ancak bazen pekiştirme amaçlı yakın için de kullanılmaktadır. Bazıları hem yakın hem de uzak için kullanıldığını söylemiştir.¹¹² Ayrıca diğer kullara yapılan nida içinde inkâr edenlere yönelik tek hitabın Tahrîm Sûresinde, “*Ey inkâr edenler! Bugün bahane üretmeyin! Sadece yapmış olduklarınızın cezasını çekiyorsunuz*”¹¹³ şeklinde geçtiğini de belirtmek isteriz.

¹¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/317.

¹¹² İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib* (Dımaşk: Darü'l-Fikr, 1985), 488.

¹¹³ Tahrîm, 66/7.

Ahzâb Sûresi'nin başlangıcı ile Secde Sûresi'nin sonu arasında bir benzerlik ve uyum vardır. Çünkü Secde sûresi, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kâfirlere yüz çevirmesini ve azabı beklemeleri emredilerek sona erer. Ahzâb sûresi ise Hz. Peygamber'e yönelik Allah'tan sakınmayı, kâfirler ve münafıklara itaat etmemeyi, kendisine vahyedilene uymayı ve yalnızca Allah'a güvenmeyi emrederek başlar. Bu durumda Ahzâb sûresi, adeta Secde sûresinin devamı gibidir; öyle ki sanki ikisi tek bir sûreymiş gibi bir uyum vardır.¹¹⁴

Hz. Peygamber'e ve diğer kullara hitap şeklinde iki nida şekli görülmektedir. Bu konuyla ilgili şöyle bir açıklama da göze çarpmaktadır.

“Hitapla başlayan sûrelerin “Muhattibat” diye de isimlendirildiği, sûreleri isimlerine göre gruplandırmada Hurremşâhî hitapla başlayan sûreleri bu isimle zikrettiği ifade edilir. Ona göre hitapla başlayan “Muhattibât” dediğimiz sûreler on bir tanedir. Fakat Suyûtî hitapla başlayan sûrelerin on tane olduğunu söyler. Bu sûrelerin beş tanesi Hz. Peygamber'e beş tanesi ümmete seslenmektedir. Hz. Peygamber'e hitapla başlayan sûreler Ahzâb, Talâk, Tahrîm, Müzzemmil ve Müddessir'dir. Ümmete hitapla başlayan sûreler ise Nisâ, Mâide, Hac, Hucurât ve Mümtehine'dir. Ancak Nisâ ile Hac Sûreleri doğrudan ümmete değil de bütün insanlığa hitapla başlar.”¹¹⁵

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

“Ey peygamber! Allah'a itaatsizlikten sakın, açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme, Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”¹¹⁶

Bu sûrede Hz. Peygamber'e karşı kâfirlerin ve münafıkların dedikodularına bir cevap mahiyetinde bazı ahkâm ve ilahi emirlerle onlara karşı ilk olarak onun bir peygamber olduğunu zikretmek için bu hitab ile başlanmıştır. Bu hitab, Hendek savaşıyla hınçlarını alamayan kâfir ve münafıkların Zeyd ve Zeyneb meselesi yüzünden çıkaracakları sesleri, söyleyecekleri kötü sözlere işaret ederek onların da öbürleri gibi hükmü olmayacağını önceden haber veren bir emri ilâhî¹¹⁷ olduğu yorumu yapılır.

¹¹⁴ Süyûtî, *Esraru Tertibi'l-Kuran*, 124.

¹¹⁵ Bk. Koçyiğit, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 57.

¹¹⁶ Ahzâb, 33/1.

¹¹⁷ Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, 4/535.

İlk ayet-i kerimede Yüce Allah Hz. Peygamber'e doğrudan ismiyle değil de nübüvvet vasfını zikrederek nidada bulunmuştur. Sure başında doğrudan bu hitabın kullanılması konunun önemine peygamberliğin gerçekliğine dikkat çekmeye yöneliktir.

Allah peygamberine hitap etmekle ona önem atfetmiştir. Çünkü doğrudan ona hitap etmesi iman eden herkes için Hz. Peygamber'in şahsında insanlara verilmek istenen bir mesaj içerir. Bu bir uyarı, müjde veya başka bir konuda olabilir. Fahreddin er-Râzi'ye göre bu âyetin tefsirinde dikkat çekilmesi gereken bazı önemli hususlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, nida ve münâdâ kavramları arasındaki farkla ilgilidir. Fahreddin er-Râzi, (يا رجل) şeklindeki bir ifadenin doğrudan nida anlamı taşıdığını, buna karşılık (يا أيها الرجل) tarzındaki bir kullanımın hem nidaya delalet ettiğini hem de hitabın muhatap açısından daha önemli olduğunu veya muhatabın duruma karşı bir gaflet içinde bulunduğunu ima ettiğini ifade eder.

Ona göre, âyette geçen (اتَّقِ) emri, nida edilen şahsı önce meçhul biri kılmakta; bu da her dinleyicinin dikkatini nida edene yönlendirmektedir. Dolayısıyla muhatap doğrudan belirtilmeyip umumi bir çağrı yapılıncaya, herkes dikkat kesilir. Ancak eğer doğrudan (يا زيد veya يا رجل) denilseydi, sadece doğrudan muhatap olan kişi bu hitaba yönelirdi. Bu tespitten hareketle, âyetteki (اتَّقِ الله) emrinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir gaflet hali içinde olduğu anlamına gelmeyeceği açıktır. Çünkü burada geçen "nebî" kelimesi, gaflette olmaya ters düşer. Zira "nebî", haberdardır. Gafil olamaz. Dolayısıyla buradaki nida, hitabın önemli oluşu manasının alınması gerekir.¹¹⁸

Kur'ân dilinde (يا) nida harfinden sonra gelen (أيها) ifadesi, seslenilen varlığı yüceltme ve belîğ bir üslûpla hitap etme işlevi görür. Nitekim Arap dil kaidelerine göre, doğrudan belirli isimlere nida edilirken genellikle (يا) edatından sonra (أيها) eklenir. Bu kullanım, muhataba saygı ve özen gösterildiğini de hissettirir. Hz. Peygamber'e nübüvvet vasfı ile nida edilmesinde bir yüceltme söz konusudur. Nidayı Allah'tan sakınma ona itaat etme onun farzlarını eda etme emri takip etmiştir. Zemahşeri Hz. Peygamber'e "Ya Muhammed" değil de "Ey Peygamber!" şeklinde başlanmasını insanlara onun Allah'ın Resulü olduğunu hatırlatmak ve ona bu şekilde hitap etmeyi öğretmek için¹¹⁹ olduğunu söyler.

Yüce Allah bu ayetlerde onun asıl vazifesinin Rabbinin isteğini en güzel şekilde yerine getirmek olduğunu bildirmiştir. Kurtubi bu konuda Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret

¹¹⁸ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 153.

¹¹⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 3/517.

ettiğinde Beni Kureyza, Beni Nadr ve Beni Kaynuka'nın Müslüman olmalarını arzu ettiğini belirtir. Bundan dolayı onlara iyi davranır, küçük büyük hepsine ikramda bulunup gönüllerini kazanmaya çalıştığını zikreder. Onlardan biri bir yanlış yaptığında müsamaha gösterip hoş karşıladığını anlatır. Hâlbuki onlardan Hz. Peygamber'e tabi olanlar onun yanında yer almış gibi görünen münafik kimseler olduğunu bunun üzerine de Ahzâb sûresinin bu ayetlerinin nazil olduğunu dolayısıyla aslında sadece iman etmiş gibi göründükleri için Yüce Allah'ın onların bu durumunu açığa çıkardığını söyler.¹²⁰

Ahzâb sûresinin başındaki hitap ile devamındaki konular arasında güçlü bir ilişki vardır. Sûrenin hemen başında Peygamber'e yöneltilen takvâ ve kararlılık çağrısı, ilerleyen âyetlerde hem O'nun ailevi meselelerinde hem de Hendek Savaşı ve sonrasındaki imtihanlarda somut karşılık bulur. Özellikle dokuzuncu ve yirmi yedinci ayetlerde mü'minlerin Hendek kuşatması sırasındaki tavırları ve münâfıkların korkaklıkları anlatılırken, Rasûlullah'ın Allah'a tevekkülü ve cesareti vurgulanır. Böylece ilk âyetteki "Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara uyma" emri, sûrenin pratiğe dökülmüş ana konusu konumunda olmaktadır.

Öte yandan sûrenin başı ile sonu arasında da anlamlı bir uygunluk göze çarpar. Sûrenin son âyetlerinde Allah Teâlâ, insanların büyük bir emanet yüklendiğini, bu emanete ihanet eden münafik erkek ve kadınların azaba uğrayacağını, mü'min erkek ve kadınların ise affedileceğini bildirir. Yani sure sonunda özellikle münafıkların akıbetine dikkat çekmektedir. Başlangıçta ise münafıklara karşı uyarı ve mesafe konulması emredilmişti. Süyûtî, Ahzâb sûresinin başında ve sonunda benzerlik olduğunu ifade eder.¹²¹ İlk ayetlerde açık ve gizli inkârcılar, son ayette de yine münafıklar konusu işlenmiştir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*"Ey peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun? Bununla beraber Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."*¹²²

Tahrîm sûresinin başındaki nida ile sûrenin konusu arasındaki anlam ilişkisi kurmak mümkündür. Sûre, Hz. Peygamber'in aile içi tutumuna dair bir düzeltmeyle başlar ve genel ahlâkî ilkelere uzanır. İlk âyetteki "Niçin Allah'ın helâl kıldığı şeyi kendine yasaklıyorsun?" sorusu, hemen ardından Allah'ın mağfiret ve rahmet sahibi olduğu müjdesiyle yumuşatılmış,

¹²⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 14/114.

¹²¹ Süyûtî, *Merâşidü'l-me'tâli*, 60.

¹²² Tahrîm, 66/1.

böylece hem uyarı hem af kapısı bir arada zikredilmiştir. Bu üslup, Kur’ân’ın eğitim metodunu gösterir. Rasûlullah’ın nezdinde biz ümmetine şu mesaj verilir: Hata ettiğinizde bunu sürdürmeyin, Allah’a yönelin; O size çıkış yolu lütfeder. Zaten 5. âyette de mü’minlere ve Peygamber eşlerine yönelik öğütler gelir, 6. âyette tüm iman edenlere “Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun” emri verilir ki bu, ilk ayetteki Peygamber ailesine dair uyarının genele teşmili gibidir.

Süyûti, Tahrîm sûresi ile bir önceki Talâk sûresi arasında hem yapısal hem konu açısından bir ilişki olduğunu belirtir. Her iki sûrenin de Hz. Peygamber’e (s.a.v.) doğrudan hitapla başlaması bu ilişkiyi güçlendirmektedir. Talâk sûresi, genel olarak ümmetin kadınlarını ilgilendiren boşanma hükümlerini içerirken, Tahrîm sûresi ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hanımlarıyla yaşanan özel bir ailevi meseleyi konu edinmektedir. Süyûti’ye göre bu durum, Hz. Peygamber’in eşlerinin yüksek konularını vurgulamak içindir. Onların sıradan kadınlar gibi anılmaları yerine, onlara özel bir sûre tahsis edilmiş ve bu sûrede örnek olarak cennetlik iki kadın olan Hz. Âsiye ve Hz. Meryem zikredilmiştir.¹²³ Hucurât sûresinin girişinde de şöyle bir uyarı yer almıştır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Ey iman edenler! Allah ve resulünün önüne geçmeyin, Allah’a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir.”¹²⁴

Bu sure Allah ve Resulü’nün önüne geçmeyi engellemekle, itaatsizlikten sakındırmakla başlar ve bu şekilde sona erer. Yine Allah’ın ilim sıfatı zikredilerek başlanıp yine aynı şekilde sona erer.¹²⁵ Süyuti, Fetih ve Hucurât sûreleri arasındaki bütünlük ve yapısal yakınlığa dikkat çeker. Her iki sûrenin Medenî oluşu ve içerdiği hükümler açısından da ortak noktaları bulunduğunu belirtir. Fetih sûresinde kâfirlerle savaş konusu işlenirken, Hucurât sûresinde ise toplumsal düzeni bozan mümin gruplara karşı mücadele konusu ön plana çıkar. Ayrıca Fetih sûresi iman edenler vurgusuyla sona ererken, Hucurât sûresi (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) “Ey iman edenler!” ifadesiyle başlamaktadır. Her iki sûrenin giriş bölümlerinde de Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) yönelik özel tazim ve ikram ifadeleri yer almaktadır. Bu da sûrelerin arasında konu bütünlüğü olduğunu göstermektedir.¹²⁶

¹²³ Süyûti, *Esraru Tertibi’l-Kuran*, 144.

¹²⁴ Hucurât, 49/1.

¹²⁵ Süyûti, *Merâsîdü’l-me’âli*, 66.

¹²⁶ Süyûti, *Esraru tertibi’l-Kuran*, 132.

Elmalılı'ya göre (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) “Ey iman edenler!” şeklindeki hitâbın nidâ ile başlaması hakkında muhataplara gelecek sözün önemini ve bu konuya itina gösterilmesi gerektiğine dair bir uyarı yapıldığı anlaşılmaktadır. Yani iman şerefiyle nasiplenen kimselere önemli bir tebliğ yapıldığı hatırlatılmaktadır. (لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ) “Allah ve Resûlünün önüne geçmeyin, geçirtmeyin.” (لَا تَقْدِمُوا) takdîmden nehy-i hâzır olduğunu söyler. Takdîmin ise aslında müte‘addî olduğunu belirtir ve çoğunlukla ikinci mef’ûlüne (عَلَى) ile te‘addî ettiğini, burada ise hiç mef’ûl-ü bihin olmadığını dile getirir. Bu yüzden iki yönden ele alır: Birincisi Allah’ın ve Resûlünün önünde takdim denilen fiili asla yapmayın; şunu veya bunu takdim diye düşünmek şöyle dursun, takdim olabilecek hiçbir fiili yapmayın anlamına geldiğidir. İkincisi ise de mef’ûlün genellemek için hazf edilmiş olmasıdır. Burdan da hiçbir şeyi asla Hz. Peygamber’in önüne geçirmeyin anlamını çıkarır.”¹²⁷ Sûre başında Hz. Peygamber’e (s.a.v) saygı gösterilmesi ve Allah’ın onu aziz kılmış olmasına değinilerek müminlerin de ona saygıda kusur etmemeleri hususuna dikkat çekilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de sûrelere nida üslubuyla başlanması, yalnızca bir hitap biçimi değil, aynı zamanda ilahî mesajın muhatapta etkili bir şekilde yankılanmasını sağlayan edebî ve içeriksel bir tercihtir. Nida ile başlayan sûreler, hem muhatabın dikkatini celbetmek hem de verilecek mesajın ehemmiyetini vurgulamak amacıyla seçilmiş bir üslup özelliğidir. Bu üslubun, özellikle Hz. Peygamber’e ve ümmete yönelik hitaplarda kullanılması, mesajın ciddiyet boyutunu artırır.

Hz. Peygamber’e yöneltilen nidalarda onun şahsında tüm insanlığa verilen evrensel mesajlar göze çarpmaktadır. Ahzâb ve Tahrîm sûrelerinde olduğu gibi, nida yalnızca bir uyarı ya da emir değil, aynı zamanda bir yüceltme ve vurgulama aracıdır. Nida üslubu ile başlayan sûrelerin başı ile devam eden konular arasındaki içerik bütünlüğü, Kur’an’ın nazmî yapısının ne denli bilinçli ve anlam yüklü olduğunu göstermektedir.

Farklı sûrelerin başlangıçlarındaki nidalar incelendiğinde, gerek hitabın yöneltildiği muhatap kitle (Peygamber, müminler, kâfirler, münafıklar) gerekse takip eden konular itibarıyla her birinin kendi bağlamı içerisinde farklı mesajlar taşıdığı görülmektedir. Bu da Kur’an’daki nida üslubunun rastgele bir tercih değil, tebliğde metot, muhataba saygı, konunun önemine vurgu gibi çok yönlü maksatlara hizmet eden bir kullanım olduğunu ortaya koymaktadır.

¹²⁷ Yazır, *Hak dini Kur’an dili*, 5/118-119.

Bu çerçevede, nidâ ile başlayan sûrelerin hem lafzî hem de manevî boyutta içerdiği anlam, Kur'ân'ın nazmî ve beyânî mucizesinin bir yansımasıdır. Nida, yalnızca bir sesleniş değil; aynı zamanda dikkat çekme, mesajı yüceltme, muhatapı sorumluluğa davet etme ve ilahî iradenin ağırlığını hissettirme vasıtasıdır. Dolayısıyla bu sûrelere nida ile başlanması, Kur'ân'ın muhatabıyla kurduğu iletişimin, onun aklına ve kalbine yönelik eşsiz bir hitaptır.

3.5. İhbarî Cümleyle Başlayan Sûreler

Meanî ilminde bir söz türünü ifade etmek için kullanılan “bildirmek, haber vermek” mânasına gelen ihbar kelimesi sözlükte “bilmek” anlamındaki haber kökünden türediği¹²⁸ belirtilir.

Meânî ilminde söz ihbârî ve inşâî olmak üzere iki ayrı başlıkta incelenmiştir. Bir kimsenin söylediği sözün doğrulanabilir veya yalanlanabilir olmayan yani istek bildiren sözler inşâî cümleleri ifade eder. Söylenen sözün doğrulanma veya yalanlanma ihtimali bulunuyorsa bu cümleler de ihbârî olur. Sözü söyleyenin verdiği haberin içerdiği hükmü karşı tarafa bildirmek veya haberin içeriğini bildiğini muhataba açıklamak gayesiyle haber verilir. Bunlardan ilki “haberini sağladığı fayda”, diğeri de “faydanın lâzımı” şeklindedir.¹²⁹

“Haber zihnin dışında realitesi bulunan bir sözdür; doğru veya yalan olması da taşıdığı hükmün bu realiteye uyup uymamasına göredir. Bundan dolayı haber, “haberi veren kimse hakkında doğru veya yalan söylediği şekilde hüküm verilebilen söz” olarak da tanımlanmıştır. Bir haber veya bilgi vererek söze başlayan sûrelerin sayısı yirmi birdir. Bunlar; Enfâl, Tevbe, Nahl, Enbiya, Mü'minûn, Nur, Zümer, Muhammed, Fetih, Kamer, Rahman, Mücadele, Hakka, Mearic, Nuh, Abese, Kadir, Beyyine, Karia, Tekasür, Kevser surelerinden oluşmaktadır.”¹³⁰

Yukarıda yapılan tanıma göre haber cümlesinin kullanım amacı bir konu hakkında muhataba bir haberi iletmektir. Ancak haberî cümlelerin bu amaç dışında kullanıldığı da görülmektedir. Bu bazen emir manası bazen nehiy manası bazen dua bazen de tavsiye manası içermektedir. Buna meanî ilminde mecaz denir. Örneğin öğrencilerine sert davranan bir öğretmene “Sevmek güzeldir.” şeklinde bir cümle kuran kişinin amacı bu konuda bir haber

¹²⁸ İsmail Durmuş, “TDV İslâm Ansiklopedisi”, *İhbâr* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/527.

¹²⁹ Teftâzânî, *el-Muhtaşar* (Karaçi-Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010), 1/78.

¹³⁰ Durmuş, “TDV İslâm Ansiklopedisi”, 21/527.

vermek değil bilakis sevme eylemini mecazi bir şekilde tavsiye etmektir. Bu mecaz kullanımını Yüce Allah'ın kelamında da görmek mümkündür.

İhbari cümlelerle başlayan surelerden birkaç örnek üzerinde durmak, konuyu daha da anlaşılır kılacaktır.

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ

“Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir.”¹³¹ Bu sûrenin ilk on bir âyetinde İslâm'ın ibadet ve ahlâk alanlarında vazgeçilmez saydığı ilkelerin yanı sıra mümin kavramının içeriği özetlenmekte, kadın olsun erkek olsun “Ben müminim, müslümanım” diyen her insanın, bu ifadesinin anlamlı hale gelebilmesi için kendisinden beklenen yaşama modeli ortaya konmaktadır.

Yüce Allah bu ayet-i kerimeyle müminlerin kurtuluşa erdiğini haber vermiştir. Ancak devamında “*Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar*”¹³² buyurmak suretiyle felaha eren müminlerin namazlarını huşû içerisinde kılanlar olduğunu kayıt altına almıştır. Bu haber cümlesinin kullanım amacı sadece bir haber vermek değil daha sonra gelecek ayetlerde belirtildiği üzere müminlerde bulunması gereken vasıfları zikrederek mümin kullarına bu özellikleri kuşanmaya yönelik bir teşvik söz konusudur. Sûrenin devamı da dikkate alındığında namaz kılmak, boş şeylerden yüz çevirmek, zekât vermek vb. konular için müminlere bir hedef belirlendiği görülür.

Sûre başındaki ihbari cümle, sadece bir bilgiyi aktarmakla kalmaz. Aynı zamanda müminlere bir hedef gösterir, onları bu hedefe ulaşmak için teşvik eder ve sahip olmaları gereken özellikleri sıralar. Bu durum, Kur'an-ı Kerim'in dilinin zenginliği ve çok yönlü işlevleri hakkında önemli bir ipucu verir. İhbari cümlelerin, sadece gerçek bir durumu ifade etmekle kalmayıp aynı zamanda mecazi anlamlar taşıyabileceği ve farklı amaçlara hizmet edebileceği de unutulmamalıdır.

Bu ayette dikkat çeken bir husus da kurtuluşa erecek olan kimselerin mümin olması yani Allah'a ve Resûlüne iman etmesidir. Diğer tüm güzel vasıfların önünde bu ayetin zikredilmesi imanın hepsinden önde gelmesi sebebiyledir. Çünkü iman olmadan kazanılacak bu vasıflar bir anlam ifade etmeyip kurtuluşa vesile olmayacaktır. Dolayısıyla iman etmek Allah'ın

¹³¹ Mü'minûn, 23/1.

¹³² Mü'minûn, 23/2.

kullarından istediği ilk vasıftır. Daha sûre başında bunun zikredilmesi de konunun öneminin kavranması açısından önem arz etmektedir.

Suyûfî, Zemahşerî'nin şöyle dediğini nakleder: “Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir”¹³³ ile başlayıp “Şu bir gerçektir ki inkârcılar iflah olmayacak”¹³⁴ şeklinde sona erer. Müminler için bir kurtuluşu müjdeleyerek başlayan bu sure inkâr edenlerin ise kurtulamayacaklarını haber vermektedir. Aynı surede hem kurtuluşa erecek olanların iman edenler olacağı hem de hüsrana uğrayacakların inkârları sebebiyle iflah olmayacağı açıklanmıştır.¹³⁵

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ

“İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı; halbuki onlar gaflet içinde haktan yüz çevirmektedirler.”¹³⁶

Duvar örmekte olan bir sahabiye bu ilk ayetin nüzulü haber verildiğinde şu cevabı vermişti: “Vallahi, artık asla duvar örmem! Hesap bu kadar yakınsa, bundan sonra inşa olmaz!”¹³⁷ İlk ayet ile o kadar etkili bir giriş yapılmakta ki insanlar bir an elindeki işi bırakıp vereceği hesabı düşünmekte. Bu da gafletten uyandırmaya ve insanları hataya düşmemeye, düştüyse de tevbe etmeye sevk edecek etkili bir metottur.

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا

“Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih nasip ettik.”¹³⁸ Bu haber, Hudeybiye Antlaşması'nın ardından nazil olmuş ve müminlerin zahiren yenilgi gibi gördükleri bu süreci ilâhî bir zafer olarak sunmuştur. Mekke'nin fethi elbette bir fetihtir. Fetih deyince de Mekke'nin fethi anlaşılır genelde ama buradaki fetihden maksat Hudeybiye günü yapılan Rıdvan Biatı'nın kastedildiği zikredilir.¹³⁹ İhbârî cümle ile yapılan bu giriş, psikolojik olarak müminlerin moralini yükseltmiş ve zaferin hakikatini bildirmiştir. Burada da haber, sadece bilgi değil, aynı zamanda manevî telkin ve yönlendirme içermektedir.

¹³³ Mü'minûn, 23/1.

¹³⁴ Mü'minûn, 23/117.

¹³⁵ Süyûfî, *Merâşidü'l-me'tâli*, 56.

¹³⁶ Enbiyâ, 21/1.

¹³⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 11/266.

¹³⁸ Fetih, 48/1.

¹³⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 16/260.

Sonuç olarak, Kur’ân-ı Kerîm’in sûre başlangıçlarındaki ihbârî cümleler, klasik belâgat ilminin “haber” olarak tanımladığı anlatım kalıplarıdır; ancak bu ifadeler, basit bir bilgi aktarımından çok daha fazlasını içerir. Bu tür ayetler, bir bilgilendirme, müjde, uyarı, tehdit, teşvik, hatta eğitim amacı taşıyabilir. Bu yönüyle Kur’ân, ihbârî cümleleri yalnızca hakikati bildiren araçlar olarak değil, aynı zamanda inşaî fonksiyonu olan metin parçaları olarak kullanılmaktadır.

Sûre başlarındaki bu tür ihbari cümleler aracılığıyla Yüce Allah, muhatabına hem mesajın doğruluğunu hem de bu mesajla nasıl bir duygu, düşünce ve davranış ortaya koyması gerektiğini telkin eder. Bu çok yönlü kullanım, Kur’ân’ın hem lafzî hem de anlam derinliğinde belâgatin zirvesine ulaşmış olduğunu göstermektedir. Yani sûre başlarında yer alan ihbârî cümleler, Kur’ân’ın hem tebliğ metodunu hem de eğitim stratejisini yansıtan önemli üsluplardır.

3.6. Kasem ile Başlayan Sûreler

Kasem sözlükte yemin¹⁴⁰ manasına gelmektedir. Kasem harfleri (و ب ت) olmak üzere üç tanedir. Yeminler genelde hem Araplar tarafından hem de diğer milletler tarafından muhataplara verecekleri haberleri kesinleştirmek ve pekiştirmek için kullanılan bir ifade üslubudur. Bu yönüne genelde dinleyicinin dikkatini çekmek ve bir gerçeği vurgulamak amacıyla başvurulur. Kur'an'ı Kerim'de yemin ile başlayan sureler 15 tane olduğu söylenmiştir. Yeminle başlayan bu sûreler “Kasem Sûreleri” olarak adlandırılmakadır, Kur’ân’da yeminle başlayan on beş sûre sırasıyla Sâffât, Zâriyât, Tûr, Necm, Mürselât, Nâziât, Burûc, Târik, Fecr, Şems, Leyl, Duhâ, Tîn, Âdiyât ve Asr Sûreleri olduğu, bu sûrelerin on tanesinin yani Nâziât, Burûc, Târik, Fecr, Şems, Leyl, Duhâ, Tîn, Âdiyât ve Asr sûrelerinin “Amme Cüzü”nde yer aldığı belirtilir. Bunun muhtemel hikmetlerinden birisi “Amme Cüzü”nün Kur’ân’ın son cüzü olması ve bu vesileyle ilâhî mesajın kıymetine ve insanlar için faydasına tekrardan dikkat çekildiği ifade edilir.¹⁴¹ Bazı müfessirler, (لَا أَقْسِمُ) ifadesini olumsuzluk olarak yorumlamış ve bu yüzden yemin değil yemin reddi anlamı vermiştir. Ancak bu görüş zayıf kabul edilir. Bu yüzden Kıyâme ve Beled sûreleri de dahil edildiğinde toplam 17 sûre yeminle başlayıp 11 tanesinin “Amme Cüzü”nde yer aldığını söyleyebiliriz.

¹⁴⁰ İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa. Şihâhu'l-luğa, eş-Şihâh fi'l-luğa* (Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayîn, 1987), 5/2010.

¹⁴¹ Koçyigit, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 61-62.

Allah zaman, mekân, melek, rüzgâr, savaş atları, incir, zeytin ve bazı cisimlere yemin ederek başlamıştır. “Allah’ın mahlûkatına yemin etmesi şöyle açıklanmaktadır: Bu bir bakıma Allah’ın kendi adına yemin etmesidir. Zira yaratılmış her şey O’nun zâtına delâlet eder. Bazı âlimler de yemin edilen şeylerin başında “rab” kelimesinin mahzuf bulunduğunu, meselâ “semaya andolsun” ifadesinden maksadın “semanın rabbine andolsun” demek olduğunu ileri sürmüşlerdir.”¹⁴²

Bu sûrelerin tümü Mekke'de nâzil olmuştur. Araplar yalan yere yemin etmeyi hatta şakalaşmayı dahi ayıplarlar her zaman yemin eden kişinin sözlerine güvenirdi.¹⁴³ Bu üslup Arapların dikkatini çekmek Hz. Peygamber’in Allah’tan almış olduğu vahyi pekiştirmek amaçlı Mekke döneminde inen surelerde çokça kullanılmıştır. Mekke döneminde inen ayetlere göz atıldığında genellikle Allah'a iman, vahiy, ahiret inancı gibi itikada yönelik konuların ele alındığı görülür. Ayrıca inançların insan hayatındaki etkileri ve yansımaları açıklanır.

Yemin ile başlayan sureler iki ana konu etrafında toplanmaktadır. Bunlardan ilki akide ile ilgili yeminlerdir. Bu tür yeminlerde Allah'ın birliği, yeniden diriliş ve peygamberlerin tasdiki konuları vurgulanmaktadır. İkincisi ise insanın nefsi ile ilgili yeminlerdir. Bu tür yeminler ise insanın iç dünyası, ahlaki sorumlulukları, hal ve hareketlerine yönelik yapılan yeminlerdir. Bu tarz yeminlerin kullanım amacı muhatabın dikkatini çekmek, mesajın önemini vurgulamak ve düşünmeye teşvik etmektir.

Kasem ile başlayan ilk sure olan Saffat sûresi şu şekilde başlar:

*“Sıra sıra dizilmiş olanlara, (yanlısları) engellemeye çalışanlara ve anmak için okuyanlara andolsun ki kuşkusuz tanrınız bir tekdir.”*¹⁴⁴

Burada iki temel husus dikkat çekmektedir. Birincisi kasemin konuşma ihtimali bulunan insanların kullandığı bir yöntem iken Kur'an'ın da bu üslubu kullanmış olmasıdır. İkincisi ise Hz. Peygamber’in Allah'tan başkası adına yemin etmeyi yasaklamış olmasıdır. Kur'an'da çeşitli varlıklar üzerine yemin ifadeleri yer alır. Bu iki husustan birincisi kişinin sözlerinde doğru olduğuna dair muhatabına güvence verme ve onu ikna etme amacına dayanır. Allah'ın sözlerinde gerçeğe aykırılık olamayacağı için vahiylerin hakikat olması sebebiyle yemine ihtiyaç hissetmesi düşünülemez. İkincisi ise cahiliye döneminde Araplar Allah'a ve onun

¹⁴² Celal Kırcı, “TDV İslam Ansiklopedisi”, *Aksâmü'l-Kur'ân* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/290.

¹⁴³ Ahmed Muhammed el-Hûfî, *Mea'l Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Dâru Nehda, 1971), 116.

¹⁴⁴ Saffât, 37/1.

dışında başka varlıklara yemin ediyorlardı. Hz. Peygamber ancak Allah adına yemin edebileceğini başka varlıklar üzerine yemin edilemeyeceğini bunun cahiliye dönemine ait bir adet olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵

Hz. Peygamber Allah'tan başkası adına yemin etmeyi yasaklamıştır. Nitekim bir hadis-i şerifte “*Yemin edecek kişi Allah dışında hiçbir şey üzerine yemin etmesin.*”¹⁴⁶ buyurmuştur. Hz. Peygamber'in normal hayatta en çok kullandığı yemin ifadesi "لا ومقلب القلوب" yani “Kalpleri evirip çevirene yemin olsun”¹⁴⁷ şeklindeydi.

Araplar sözün kuvvetlenmesi için kalem fiili ile beraber لا nefiy edatını kullanırlar. Bu, kelamı pekiştirmeyi seven Arap toplumunun önemli bir üslubudur. Bu konuda bazı müfessirlere göre لا zaidir, pekiştirmek için kullanılmıştır. Bu durumda bu lâ yeminin etkisini güçlendirmiş olur. Bir grup müfessire göre ise لا nefiy edatıdır. Nefyedilenin ise hafzedildiğini söylemişlerdir. ‘Hayır sizin sandığınız gibi değil, kıyamet gününe yemin ederim ki...’ demek olur. Bazıları ise لا ibtida lamı olur demişlerdir. Bu şekilde kabul edilirse ‘elbette ben yemin ederim’ demek olur. Bu lâ tenbih edatı olan elâ'nın kısaltılmış şekli olabilir. Bu durumda mana ‘dikkat edin yemin ederim ki’ demek olur.¹⁴⁸

Yemin etmenin Allah'a nispet edilmesinin doğru olmadığı iddiasında bulunanlar da vardır. Onlara göre Kur'an-ı Kerim'in muhatabı ister mümin olsun ister kâfir olsun insandır. Mümin zaten Allah'a iman etmiş onun verdiği haberlere tereddütsüz teslim olmuştur. Kâfir ise Allah'ı inkâr ettiğinden söylenen sözlerin pekiştirilmesinin onun için bir manası yoktur. Zira o Kur'an'a zaten inanmamaktadır. Ancak şöyle bir hakikat var ki Kur'ân-ı Kerîm'de yemin ifadesi birçok yerde bulunmaktadır. Sekiz yerde Allah kendi zâtına yemin etmiştir. Bunlar Nisâ 4/65; Yûnus 10/53; Hicr 15/92; Meryem 19/68; Sebe' 34/3; Zâriyât 51/23; Tegâbün 64/7; Meâric 70/40 ayetleridir. Kendi zatı dışında, Kur'an'a, peygamberlere, meleklerle, kıyamet gününe, kâinata ve bazı olay ve varlıklara da yemin ettiği görülmektedir.

¹⁴⁵ Mennâ' Halil el-Kattân, *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1995), 287.

¹⁴⁶ Nesâî, “Eymân”, 4.

¹⁴⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, thk. Fıkî, Muhammed Hâmid, *et-Tibyân fî aksâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Marife, ts.), 413.

¹⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Daru İbn Kesir / Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1993), 5/192.

Cahiliyye devrinde Arap toplumunun sosyal hayatının önemli bir parçası olan yemini Kur’ân-ı Kerîm’in devam ettirmesi ve âyetlerin bu üslup ile lafız ve mâna açısından pekiştirilmesi, yeminin toplumdaki karşılığının ne derece önemli olduğunu gösterir.¹⁴⁹

Asr sûresinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

وَالْعَصْرِ. إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ. إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَّصَوْا بِالصَّبْرِ

*“Asra yemin ederim ki, İnsan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.”*¹⁵⁰

Asra yemin etmek bir yaratıcının varlığına delil olarak da görülmüştür. Nitekim Allah Azze ve Celle burada asra yemin eder. Çünkü asr, olayların ve durumların değişimine dolayısıyla bir yaratıcının varlığına işaret eden bir uyarı¹⁵¹ olduğu şeklinde de yorumlanmıştır.

Asr kelimesi farklı manalarda kullanılmıştır. Bir dinin yaşandığı dönem, mutlak zaman, bir peygamberin yaşadığı zaman, içinde bulunulan zaman, bir neslin veya bir devlet hükümdarının yaşadığı zaman dilimi, seksen veya yüz yıllık zaman dilimi, ikinci vakti, ikinci namazı, akşam, sabah ve gece vakitleri gibi manalarda kullanılmıştır.

Çoğu müfessir, asr kelimesi ile alakalı ikinci vakti, ikinci namazı, mutlak zaman, ahir zaman ve Hz. Muhammed’in (s.a.v) Asrı gibi manaları tercih etmişlerdir. Bu manalar içinde sûrenin mesajına en uygun düşeni mutlak zaman manasıdır. Bu şekilde değerlendirildiğinde sûre başında mutlak zamana yemin edilerek zamanın insan hayatındaki önemine vurgu yapılmıştır. Zamanın da yaratıcısı olan Allah Teâlâ’nın yüceltme, alçaltma, yaratma, yönetme, rızık verme, yok etme gibi sonsuz olan kudretini gösteren fiillerinin zuhur ettiği bir varlık şartı olması yanında insanın hayatı boyunca bütün eylemlerini gerçekleştirdiği bir imkân ve fırsatlar alanıdır. Bu sebeple Yüce Allah bu kadar kıymetli bir varlık ve imkân üzerine yemin ederek zamanın önemine dikkat çekmiştir. Zamanı iyi değerlendirmeyen insanların sonunun da 2. ayette geçtiği üzere “hüsran” (ziyan) olacağını hatırlatmıştır. Burada “ziyan”la âhiret azabı kastedilmiştir. Çünkü zamanı ve ömrü boşa geçirmiş insan için en büyük kayıp odur.¹⁵²

¹⁴⁹ Kırca, “TDV İslam Ansiklopedisi”, 2/290.

¹⁵⁰ Asr, 103/1-3.

¹⁵¹ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Şur’ân*, 20/179.

¹⁵² Hayreddin Karaman (ed.), *Kur’an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 5/681.

Asr sûresi bu bağlamda özel bir yere sahiptir. Allah'ın zamana yemin etmesi, insanın ömrü boyunca kazandığı ya da kaybettiği şeylerin asıl ölçüsünün zamanı nasıl değerlendirdiği ile doğrudan ilgili olduğunu göstermektedir. Zaman, hem insanın amellerinin sahnesidir hem de ilâhî fiillerin tecelli alanıdır. Zamanı heba edenin sadece dünyevi değil, aynı zamanda uhrevî hüsrana uğrayacağı bildirilmiştir. Bu yönüyle Asr sûresinin hemen başında yeminle başlanması muhatap kitleye kısa ama özlü bir hayat dersi sunar.

Netice itibariyle Kur'ân-ı Kerîm'de yemin ile başlayan sûreler, ilâhî kelamın üslup zenginliğinin ve muhataba yönelik etkileyici hitap tarzının etkili örnekleri arasındadır. Kasem ifadeleri, sadece bir söz pekiştirme aracı değil, aynı zamanda insan aklını uyaran, dikkatleri celbeden ve inanç temellerini sağlamlaştıran bir belâgat yöntemidir. Arap toplumunda sosyal ve psikolojik etkisi yüksek olan yemin, Kur'an'da da bu bağlam göz önüne alınarak gerçeğin altını çizmek, tefekküre sevk etmek ve sözün kıymetini artırmak maksadıyla kullanılmıştır.

Kur'ân'da yer alan yemin ifadeleri yalnızca Allah'ın zatı üzerine değil, aynı zamanda kâinattaki bazı varlıklar, zaman, mekân, olaylar ve ahlakî kavramlar üzerine de yapılmıştır. Bu durum, her bir varlığın Allah'ın kudretine delil oluşuna işaret ederken, O'nun yaratma fiilinin izlerini taşıyan unsurların yüceltilmesine de zemin hazırlar. Özellikle "Amme Cüzü" olarak bilinen Kur'an'ın son bölümünde yeminle başlayan sûrelerin yoğunlukta olması burada bulunan sûrelerin tamamına yakınının Mekkî olmasıyla ilgilidir. Çünkü o dönem henüz İslamın yeni dönemleriydi ve bu dönemde insanlar şüphe, inkâr ve kibir içindeydi.

Bu sûrelerdeki yeminler içerik bakımından iki ana konu etrafında şekillenmektedir: İnanç esaslarını (tevhid, nübüvvet, ahiret) teyit eden yeminler ve insanın nefsî durumuna, ahlakî sorumluluğuna dair yapılan yeminler. Böylelikle hem aklî düzeyde bir ikna, hem de ahlakî bir uyarı işlevi yerine getirilmiş olur.

Kur'an'daki yemin üslubu, yalnızca psikolojik ve estetik bir değere de sahiptir. Bu yeminler, hakikatin ağırlığını duyurmakla kalmaz; aynı zamanda insanı sorumluluğa, düşünceye ve harekete sevk eder. Allah Teâlâ'nın mahlûkat üzerine yemin etmesi, onların yaratıcıya işaret eden birer delil olduğunu gösterir. Bu bağlamda Kur'an'daki yeminlerin, hem inanç dünyasında hem de davranış boyutunda derin bir etki bırakması, Kur'an'ın hitabet kudretinin ve insanı eğiten yönünün ne derece güçlü olduğunu bir göstergesidir.

3.7. Şartla Başlayanlar Sûreler

Şart, bir işin, başka bir işin gerçekleşmesi sebebiyle meydana gelmesi¹⁵³ olarak tanımlanır. Şart edatları (*إِنْ مَا مَهْمَا مَنْ أَيْنَ أَيَّانَ مَتَىٰ أَىٰ حَيْثُمَا إِذْمَا كَيْفَ كَيْفَمَا لَوْ لَوْلَا لَوْمَا أَمَّا إِذَا كَلَّمَا لَمَّا*) olmak üzere on dokuz tanedir. Vâkıa, Münâfikûn, Tekvîr, İnfitâr, İnşikak, Zilzâl, Nasr sureleri olmak üzere yedi sûre şart edatı ile başlar. Bu sûrelerin tümünün fiili mazi üzerine gelen şart edatlarından (*إِذَا*) ile başladığı görülmektedir. Şart ile başlayan sûrelerden beş tanesi gerçekleşmesinde şüphe olmayan bir hakikatten bahsetmektedir. Bu hakikat kıyametin kopması ve bütün evreni kapsayacak şekilde büyük bir değişimin takip edeceği olaylardır. Vâkıa sûresi bu hakikati vurgulayan sûrelerdendir:

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ لَئِيسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ

“*Kesin gerçekleşecek (olan Kıyamet) koştugu zaman, onun kopuşunu yalanlayacak kimse olmayacaktır.*”¹⁵⁴

İbn Aşûr sûrenin şart manası içeren bir zarfla başlamasını edebi bir başlangıç olarak ifade eder. Zîra akıl sahibi olan kimseleri uyararak şart edatından sonra gelecek şeyi düşünmeye teşvik eder. Aynı zamanda büyük bir olayın gerçekleşeceğine dair bir işaret içerdiğini belirtir.¹⁵⁵ O büyük olay da inkâr ettikleri kıyâmetin muhakkak gerçekleşeceğidir. Bunun haberin de göz ardı edilmemesi için özellikle sûrenin ilk ayetinde yer aldığını söylemek mümkündür.

Şart ile başlayan sûrelerden bir tanesi de Zilzâl sûresidir. Bu sûre de diğer sûreler gibi kıyametten bazı manzaraları anlatarak başlar:

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا. وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا. وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا. يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا. بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا

“*Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında Ve yer ağırlıklarını dışarı attığında Ve insan, “Ne oluyor buna!” dediğinde; O gün yer, bütün haberlerini rabbinin ona vahyettiği şekilde anlatır.*”¹⁵⁶

Bu sûrede kıyamet gününden, onun ne derecede dehşet verici bir gün olduğundan, o sırada vuku bulacak olaylardan bahsedilerek insanların bugüne hazırlık yapmaları için harekete

¹⁵³ Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Muberrred,, thk. Muhammed Abdulhâlik 'Uzayme, *el-Muqtażab* (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1994), 2/46.

¹⁵⁴ Vâkıa, 56/1-2.

¹⁵⁵ Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 1/30/490.

¹⁵⁶ Zilzâl, 99/1-5.

geçmeleri gerektiği hususunda uyarılar bulunmaktadır. Başka ayetlerde o günle alakalı şöyle bir olaylar zincirinden bahsedilir:

Kehf sûresinde “*Bir gün dağları yürüteceğiz ve yeryüzünü dümdüz göreceksin. Hiçbirini geride bırakmaksızın onları da mahşerde toplarsın.*”¹⁵⁷ Kıyamet kopacağı gün sûra üflenilir, yerkürede şiddetli sarsıntılar meydana gelir ve koca dağlar yerlerinden kopup savrulurlar. Yeryüzünde yıkıma uğramayan hiçbir şey kalmaz.

Taha sûresinde ise

“İşte böylece geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Kuşkusuz sana katımızdan bir zikir (Kur’an) verdik. Kim ondan yüz çevirirse bilsin ki kıyamet günü ağır bir günah yüklenecektir. Ebedî olarak o yükün altında kalacaklardır. Kıyamet günü bu onlar için ne kötü bir yükür! O gün sûra üfürülür ve günahkârları o gün gözleri göğermiş olarak toplarsın. “On günden fazla kalmadınız” diyerek aralarında fısıldaşırlar. İçlerinden en akli başında olanı, “Hayır, ancak bir gün kaldınız” der. Hâlbuki söyledikleri şeyi en iyi biz biliriz. Sana dağları soruyorlar. De ki: “Rabbim onları un ufak edip savuracak. Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün.”¹⁵⁸

Buyrulmaktadır. Bir hadisi şerifte ise “*Lezzetleri yok edeni, yani ölümü çokça hatırlayın.*”¹⁵⁹ buyrulur bu an için hazırlık yapmaya teşvik edilmiştir.¹⁶⁰

Kıyametin kopmasıyla ilgili alaycı bir dil kullananlara oldukça çarpıcı bir şekilde kıyametin kopması durumunda olacak şeylerin zikredilmesi oldukça etkili bir uyarıdır. İman edenlerin imanını pekiştiren inkâr edenlerin ise kalplerine korku düşüren bir yöntem olarak sûre başında zikredilerek etkili bir üslup kullanılmıştır. Sûrenin Mekki oluşuyla konusu arasındaki bağlantıya şu şekilde açıklanır: “Mekkî sûrelerde en çok gündeme getirilen konular Allah’ın birliği, peygamberlik ve ahiret konularıdır. Esasında bu inanç esasları diğer esasların da özü mahiyetindedir. Mekke müşrikleri ahirete ve kıyametin kopacağına inanmıyorlardı. Bu sebeple

¹⁵⁷ Kehf, 18/47.

¹⁵⁸ Tâhâ, 20/101-107.

¹⁵⁹ Nesâî, Cenâiz, 3.

¹⁶⁰ Karaman, *Kur’an Yolu*, 2014, 5/668.

kıyametin ne zaman kopacağını çoğu zaman alaycı bir dil ile soruyorlardı. Sûre, onların bu tür sorularına bir cevap mahiyetindedir.”¹⁶¹

Özellikle Mekkî sûrelere hâkim olan bu üslup, Mekke müşriklerinin kıyamet ve ahiret inancını inkâr etmelerine karşılık olarak seçilmiştir. Zira onların inkârına karşı Kur’an, kıyametin kopmasının sadece bir ihtimal değil, mutlak bir hakikat olduğunu vurgulamakta ve bu gerçeğe dikkat çekmek için şart edatlarını etkili bir şekilde sûre başlarında kullanmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de şart edatlarıyla başlayan sûreler, özellikle kıyamet ve ahiret gibi insanlık için en sarsıcı hakikatleri gündeme getirmek amacıyla dikkat çekici bir üslupla başlamanın önemli bir göstergesidir. Zira bu edatlarla başlayan her ayet, okuyucuyu gerçekleşmesi kesin olan bir hadiseye karşı zihnen uyarmakta, ardından gelen ayetlerde ise o büyük olayın tasvirini sunmaktadır.

Kıyametin dehşetli sahnelerinin anlatıldığı Vâkıa ve Zilzâl gibi sûrelerde, şart cümleleriyle, hem inkârcılara karşı bir tehdit hem de müminler için bir hatırlatma ve uyarı işlevi bulunur. Bu bağlamda Kur’an, sadece bilgi veren değil, aynı zamanda akli harekete geçiren, iradeyi yönlendiren bir rehber konumundadır.

Şart edatlarıyla başlayan sûrelerin temel amacı, gelecekte vuku bulacak kesin gerçekliklere karşı muhatabı uyandırmak, onun zihnini ve kalbini hazırlamak ve özellikle kıyamet gibi büyük bir hakikate karşı sorumluluk bilinci oluşturmaktır. Bu sûrelerdeki şart kullanımı, aynı zamanda bir iman muhasebesi çağrısıdır.

3.8. Emirle Başlayan Sûreler

Emir nehyin zıddı olarak bir işin yapılmasını istemektir. Çoğulu ise evâmir¹⁶² şeklinde gelir. Kur’an-ı Kerim’de açılışı emir kipi ile yapılan sûreler Cin, Alak, Kâfirûn, İhlâs, Felak ve Nâs sureleri olmak üzere 6 tanedir.¹⁶³ Buradaki hitaplar Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yöneliktir. Bunların ilki olan Cin sûresi şu ifadeler ile başlar:

قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا

¹⁶¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, 5/471.

¹⁶² İbn Manzûr, “Lisanül Arap”, 4/26.

¹⁶³ Süyûtî, *el-İtkân*, 3/362.

“De ki: Cinlerden bir topluluğun (Kur’an’ı) dinleyip şöyle söyledikleri bana vahyolundu: “Biz, doğru yolu gösteren harika bir okuma dinledik ve ona iman ettik. Artık kesinlikle rabbimize kimseyi ortak koşmayacağız.”¹⁶⁴

Buradaki giriş cümlesi “De ki” emri ile başlayıp Hz. Peygamber’in cinlerin Kur’an’a kulak vermesi ve bu hususta konuşması bilgisinin Allah’tan bir vahiy ile gerçekleştiğini ifade eder. Hz. Peygamber eğer Allah kendisine bu konuda bilgi verilmemiş olsaydı bu durumu bilemezdi. Bu sûrenin girişi aynı zamanda cinlerin gerçek varlıklar olduğunu da ortaya koymaktadır.

Seyyid Kutub’a göre eski zamanlarda insanlar cinlerle ilgili olarak zihinlerini ve duygularını kaplayan bâtil inanç ve hurafelere batmış durumdaydılar. Günümüzde ise bunun tam karşıtı olarak cinlerin varlığını tamamen inkâr eden bir kesim bulunur. Bu kimseler bu görünmez varlık hakkında her türlü konuşmayı bir hurâfe olarak nitelendirir. Aşırı hayal ürünü yaklaşımlarla aşırı inkârcı yaklaşımlar arasında İslam, cinlerin gerçekliğini ortaya koyar ve onlar hakkındaki genel anlayışları düzeltir.¹⁶⁵

Cinler, Kur’an-ı Kerim’i duyduklarında kavimlerine “Biz, doğru yolu gösteren harika bir okuma dinledik”¹⁶⁶ dediler. Zîra bu kelam onlar için hiç alışık olmadıkları bir şeydi. Seyyid Kutub bu ayetle alakalı şöyle bir yorum yapar: “Onların verdiği ilk tepki ne acayip şey demek oldu. Bu Kur’an’ın onu bilinçli bir anlayış, kalpleri etkileyen, hassas duygular ve ince bir zevk anlayışıyla karşılayanlar üzerindeki etkisidir.”¹⁶⁷ Bu sûreye cinlerin Kur’an’ı dinleyince hemen teslim olup iman etmeleri konusuna temas ederek başlanması onun aslında herhangi bir art niyet olmadan dinleyenlerin muciz bir kelam olduğuna inanacaklarına ve iman etmelerine vesile olacağına bir işaret vardır denilebilir.

Emir ile başlayan sûrelerden biri de Alak sûresidir. Bu sûre ise şu ifadelerle başlar:

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ. خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ. اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ. عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

¹⁶⁴ Cin, 72/1-2.

¹⁶⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’ân* (Kahire: Darü’ş-Şuruk, 1972), 6/3721.

¹⁶⁶ Cin, 72/1.

¹⁶⁷ Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur’ân*, 6/3727.

“Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan (asilip tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbın sonsuz kerem sahibidir.”¹⁶⁸

Bu sûrenin ilk ayetleri İslam âlimlerinin ittifakıyla ilk inen ayetlerdir. Müminlerin annesi Hz. Âişe anlatıyor:

“Allah Resûlü'nün (sav) ilk vahiy almaya başlaması uykuda doğru rüya (rüyâ-i sâdika) görmekte olmuştur. Onun istisnasız bütün rüyaları gün gibi gerçek çıkardı. Sonra ona yalnızlık sevdirdi. Artık Hira dağındaki mağarada yalnızlığa çekilip, orada geceler boyu, ailesine dönmeden tek başına ibadet ediyordu. Bunun için yanında yiyecek de götürürdü. Sonra yine Hatice'nin yanına dönüp, bir o kadar zaman için tekrar yiyecek alırdı. Nihayet bir gün, Hira mağarasındayken ona hak (vahiy) geldi. Melek geldi ve "Oku!" dedi. O, "Ben okuma bilmem." dedi. (Allah Resûlü yaşadıklarını şöyle anlattı): “Beni tutup gücüm tükeninceye kadar sıktı. Sonra bırakıp tekrar, "Oku!" dedi. "Ben okuma bilmem." dedim. İkinci defa tutup gücüm tükeninceye kadar sıktı. Bırakıp tekrar, "Oku!" dedi. "Ben okuma bilmem." diye cevap verdim. Üçüncü defa tutup gücüm tükeninceye kadar sıktı ve bırakıp şöyle söyledi: "Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir alaktan (embriyodan) yarattı. Oku! Senin Rabbın en Kerîm olandır.”¹⁶⁹

Bu sûrenin ilk ayeti Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yönelik “Yaratan rabbinin adıyla oku”¹⁷⁰ “emriyle başlamaktadır. Kurtubi'ye göre bu emir Allah'ın ismiyle sana indirileni oku anlamındadır. Bu, sûre başlarında besmele ile başlamayı hatırlatmaktadır. Yüce Allah'ın sıfatlarından biri olan yaratma ile başlanması hemen akabinde de insanın yaratılış özelliklerine vurgu yapılması dikkat çekicidir. Bu tarz bir başlangıcın yapılmış olmasının sebebi Kur'an'ın insana indirilmiş olması ve insanın yeryüzündeki en şerefli varlık olarak yaratılmış olması olabilir.

Yüce Allah insanoğlunun yaratılışını ve başlangıcını zikrettikten sonra ona ilim verdiğini belirtir. “Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbın sonsuz

¹⁶⁸ Alak, 96/1-5.

¹⁶⁹ Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.

¹⁷⁰ Alak, 96/1.

kerem sahibidir."¹⁷¹ Bu ayetler ilmin ve eğitimin önemine işaret eder. Eğitimde kullanılan araçlardan biri olan kalem özellikle seçilmiştir. Çünkü kalem insan hayatında en derin etkiye sahip olan eğitim araçlarından biridir.¹⁷²

Hz. Peygamber'e inen ve ilk vahiy olan bu ayetler hem ona hem de onun şahsında bütün ümmetine okumayı emretmiştir. Ayrıca ilmin en önemli aracı olan kalemle yazmaya ve bu konuda yetkinleşmeye teşvik etmiştir. İlk vahyin "oku" emriyle sûre başında yer alması ve bu emrin iki defa tekrar edilmesi dinde ve insan hayatında okumanın ve öğrenmenin önemini ifade eder.

İnsanın diğer canlılara nazaran üstün olmasını onun öğrenme özelliği ile ön plana çıkarılması son derece dikkat çekicidir. Ayrıca dikkat çeken bir diğer husus ise emredilen okumanın konusunun belirtilmemiş olmasıdır. Zira burada okunması emredilen sadece indirilen vahiy ayetleri değil şu muazzam evrendeki ayetler de dâhil olmak üzere tüm kâinatın okunması yani üzerinde incelemelerde bulunup tefekkür edilmesi istenmiştir. Dinin ve ilmin temel gayesi en başta yüce yaradanı tanımaktır. Bu sebeple yaratan Rabbinin adıyla oku diye emredilmiş böylece yapacağı herhangi bir işe onun dışındakilerin adıyla değil sadece onun adıyla başlaması ve sadece ondan yardım istemesi emredilmiştir. Zira her insanın okuma yeteneği, okuduğu şey, anlama ve kavramaya çalıştığı objeler imkân bakımından farklılık göstermektedir.

Suyûtî burada "*Yaratan rabbinin adıyla oku*"¹⁷³ ayeti ile başlayıp "*Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş*"¹⁷⁴ ayeti ile sona ermesi hakkında muhteşem bir uyumun açıkça görüldüğünü ifade eder.¹⁷⁵

Bu emir, ilk nazil olduğunda, hem yaratıcı bir müdahaleyle Hz. Peygamber'i okuma bilmezken okur hale getirmiş, hem öğreten bir şekilde nazmıyla okunanı işaret etmiş, hem de mânâsıyla ilk görevinin, yaratıcı ve terbiye eden Allah'ı tanıtmak ve onun ismiyle okumaya başlamanın gerekliliği vurgulanmıştır. Daha ilk ayette bu konuya dikkat çekilmesi konunun önemini artırmaktadır denilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de emir kipiyle başlayan sûreler, sadece bir buyruk cümlesi olmanın ötesinde, içerdiği mesajı doğrudan, güçlü ve etkileyici bir şekilde muhataba ulaştırmayı

¹⁷¹ Alak, 96/3-5.

¹⁷² Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/119.

¹⁷³ Alak, 96/1.

¹⁷⁴ Alak, 96/19.

¹⁷⁵ Süyûtî, *Merâşidü'l-me'tâli*, 86.

hedefleyen bir hitabet üslubu olarak dikkat çeker. Bu sûrelerin başında yer alan (قُلْ) (De ki) ve (أَفْرَأَ) “Oku” gibi ifadeler, özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.)'e yöneltilmiş doğrudan ilahî yönlendirmelerdir. Dolayısıyla bu emir kipli girişler, muhatap açısından tebliğ sorumluluğu taşır.

Cin ve Alak sûreleri özelinde ele alındığında, bu sûrelerin başında yer alan emirlerin, Kur'an'ın ilk muhatabının Hz. Peygamber olması ve onun üzerinden tüm ümmete hitap etmesi bakımından evrensel mesajlar içerdiği görülür. Cin sûresinde “De ki” ifadesiyle başlayan anlatımda, görünmeyen bir varlık âleminin Kur'an karşısındaki teslimiyeti aktarılırken, bu olayın ancak vahiy yoluyla bildirilebileceği vurgulanır. Böylece hem gaybî bilginin kaynağının Allah olduğu belirtilmiş, hem de cinlerin Kur'an karşısındaki hayranlıkları ile Kur'an'ın evrensel hitabı ortaya konmuştur.

Alak sûresi ise, insanlık için indirilen ilk vahiy olması sebebiyle, “Oku!” emriyle hem Hz. Peygamber'e ilk tebliğ görevini yüklemekte hem de tüm ümmete, ilim ve tefekkür sorumluluğunu hatırlatmaktadır. Bu sûrede geçen emir kipleri, Kur'an'ın bir eğitim ve bilinç inşası süreci başlattığını gösterir. Ayrıca emirlerin içerik bağlamında yalnızca lafzî bir okumayı değil; evreni, hayatı ve ilahî mesajı anlamaya yönelik derinlikli bir zihinsel okuma biçimini de kapsadığı görülür.

Emir kipleriyle başlayan bu sûreler, vahyin inşa edici gücünü, insanla Rabbi arasındaki bağı, bilgi ve bilinç temelinde şekillenen kulluğu ön plana çıkarır. Bu yönüyle emir kipleri sadece birer gramer unsuru değil, Kur'an'ın insanı iman, sorumluluk ve bilinç zemininde şekillendirme sürecinin anahtar kavramlarıdır. Özellikle emirle başlayan sûrelerin ilk ayetlerinin çoğunun vahyin başlangıcına ve tebliğ görevine ilişkin olması, Kur'an'ın misyonunu ve Hz. Peygamber'in rolünü belirlemesi açısından da büyük önem taşır.

3.9. İstifham ile Başlayan Sûreler

İstifham kelimesi sormak, bir şeyin bilgisini talep etmek, kişinin bilmediği bir şeyi başka birinden sorarak öğrenmek ve anlamak istemesi¹⁷⁶ gibi anlamlara gelir. İstifham edatları ile sorulan soruya cevap alma beklentisi yoktur. Bir şey öğrenmek için muhataba sorulan soru

¹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/459.

edebî sanat kabul edilmez. Ancak ifadeyi güzelleştirmek, bir düşünceyi vurgulamak, dikkat çekmek, söze içtenlik katmak gibi sebeplerle soru sorulması bir sanattır.

İstifhama başvuran kimse bazen konuyu tam bilmeyen, onu anlamaya çalışan bir kişi hüviyetine bürünür. Bu yöntem kullanılarak muhatapla diyalog kurmak ve söylenenlere ilgisini çekmek için konuya soru cümleleri ile giriş yapılır.¹⁷⁷ İstifham hakiki ve gayr-ı hakiki olarak iki kısma ayrılır. Kur'an'da da şu altı sûrenin farklı soru edatlarıyla başladığı görülür. İnsan, Nebe, Ğaşiye, İnşirah, Fil ve Maûn sureleri de soruyla başlamaktadır.

أ (hemze) istifham edatıyla ile başlayan sûreler şunlardır:

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ

“Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?”¹⁷⁸

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ

“Rabbinin fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi?”¹⁷⁹

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّينِ

“Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayanı!”¹⁸⁰

هَلْ soru edatıyla başlayan sûreler iki tane olup Ğaşiye ve İnsan sûreleridir.

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ

“O kıyametin haberi sana geldi mi?”¹⁸¹

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكُوراً

“Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir.”¹⁸²

“Buradaki (هَلْ) soru edatıdır. Ancak bu bağlamda kesinlik manasında kullanılan (قد) anlamındadır. Çünkü (هَلْ) edatı fiil ile birlikte kullanıldığında (قد) anlamına gelir. Bu nedenle bu ayet, “Şüphesiz insanın üzerinden bir zaman geçti” şeklinde yorumlanmıştır. Bu ayetin

¹⁷⁷ İsmail Durmuş, “Tecâhül-İ Ârif”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/232-233.

¹⁷⁸ İnşirah, 94/1.

¹⁷⁹ Fil, 105/1.

¹⁸⁰ Maun, 107/1.

¹⁸¹ Ğaşiye, 88/1.

¹⁸² İnsân, 76/1.

başındaki istifhamın amacı bilgi talebi değil pekiştirme ve kesinlik bildirmektir. Buradaki “insan” kelimesi ile insan türü yani âdemoğlunun kastedildiği¹⁸³ şeklinde değerlendirilmiştir.

Bazı müfessirler, “*İnsanın üzerinden, henüz anılmaya değer bir şey olmadığı uzun bir zaman geçmedi mi?*”¹⁸⁴ ayetinde geçen “uzun bir zaman” ifadesine dair farklı yorumlar ileri sürmüşlerdir. Bu yorumlardan birine göre, burada geçen zaman dilimi kırk yıl olarak değerlendirilmiştir. Zira insanın yaratılış sürecinde, bedeni şekillendirilmiş olmasına rağmen ruhunun henüz üflenmemiş olduğu kırk yıllık bir dönem olduğu ifade edilmiştir. Bu yoruma göre, söz konusu zaman zarfında insan fiziken mevcut olmakla birlikte henüz zikre ve değere layık bir varlık konumunda değildir; yalnızca “yapışkan bir çamur” yahut “şekillenmiş bir balçık” halindedir. Buna karşılık, bazı tefsir âlimleri ise ayette belirtilen zaman diliminin süresi hakkında kesin bir sınır bulunmadığını belirtmişlerdir. Bu yaklaşıma göre, ayette vurgulanan asıl husus sürenin miktarından ziyade, insanın başlangıçta değerden yoksun bir hâlde yaratılmış olduğu ve bu yönüyle insanın aczinin ve Allah’ın kudretinin ortaya konulmak istendiğidir.¹⁸⁵

(عَمَّ) ile başlayan tek sûre Nebe sûresidir.

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبِئِ الْعَظِيمِ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ

“*Birbirlerine neyi soruyorlar? Hakkında ayrılığa düştükleri büyük haberi mi? Hayır! İleride görecekler! Hayır hayır! Yakında görecekler!*”¹⁸⁶

Zemahşerî, Nebe’ sûresinin ilk ayetlerinde geçen (عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ) ifadesini, söz konusu olayın azametine dikkat çeken bir üslup olarak değerlendirir. Ona göre bu tür bir soru sorma şekli, hayret ve büyüklük ifade eder; tıpkı “Zeyd ki ne Zeyd!” ifadesinde olduğu gibi bir vurguyu barındırmaktadır.

Ona göre, (يَتَسَاءَلُونَ) fiilindeki zamir, özellikle Mekke müşriklerine yöneliktir. Bu kişiler, yeniden dirilişi ya alay ederek kendi aralarında konuşmakta ya da bu konuda başkalarına sorular yöneltmektedir. Ardından gelen (عَنِ النَّبِئِ الْعَظِيمِ) ifadesi ise, bu sorunun muhataplarının kıyamet gibi azametli bir olay hakkında konuştuklarını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, ayette geçen zamirin sadece inkârcılara değil, hem müminlere hem de inkârcılara yönelik olduğu görüşünü de aktarmaktadır. Zira kıyameti soruşturma her iki grupta da söz konusudur; ancak bu

¹⁸³ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb*, 460.

¹⁸⁴ İnsân, 76/1.

¹⁸⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 23/530.

¹⁸⁶ Nebe, 78/1-5.

sorgulamanın maksadı farklıdır. Müminler bunu bir korku ve hazırlık vesilesi olarak yaparken, inkârcılar alay maksadı taşımaktadır. Bazı rivayetlerde soruşturulan konunun Kur'an ya da Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliği olduğu da ifade edilmiştir.¹⁸⁷

Suyûtî ise şöyle der: “Gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık.” ayeti ile biten Nebe suresinin “Hayır! İleride göreceksiniz!” ayeti ile yakın olduğunu bildirdiği haberdır. Çünkü sin harfi “sevfe”nin aksine zamanın kısalığına işaret ettiğini¹⁸⁸ söyler.

“Hz. Peygamber’e (s.a.v.) indirilen Kur’ân-ı Kerîm ve bu Kur’an’da yer alan mesajlar, özellikle Mekke döneminde müşrikler arasında tartışmaların merkezinde yer almıştır. Mekkeli inkârcılar, Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında çeşitli isnatlarda bulunarak onun bir mecnun, bir şair, bir büyücü veya putların etkisinde kalan biri olduğunu ileri sürmüşlerdir. Aynı şekilde Kur’an’ın mahiyeti hakkında da tereddüt ve alay içeren söylemler geliştirmişler; onun bir şiir, bir sihir yahut bir kâhinin hezeyanı olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca öldükten sonra dirilme fikrine yönelik olarak da “Çürümüş kemikler bir araya mı getirilecek?”, “Geçmişte yaşamış onca insan nasıl yeniden diriltilecek?” gibi akılcı görünmeye çalışan sorularla bu inancı alaya almışlardır.

Nebe’ sûresinin başında geçen ve (عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ) “Birbirlerine neyi soruyorlar?” şeklinde ifade edilen soruda, (عن النبي العظيم) “O büyük haber”in ne olduğu açıkça belirtilmemiştir. Bazı müfessirler, bu belirsizliğin, inkârcıların düşmüş oldukları tereddüt ve şaşkınlık hâlini yansıtmak amacıyla tercih edilmiş olabileceğini ifade etmişlerdir. Klasik tefsir otoritelerinin önemli bir kısmı ise burada geçen “büyük haber”in kıyamet olduğunu belirtmişlerdir. Bu yorum, hem lafzın azamet bildiren niteliğine hem de ilgili pasajın bağlamına dayanmaktadır.¹⁸⁹

Hülasa olarak, Kur’ân-ı Kerîm’de istifham edatlarıyla başlayan sûreler, yalnızca bilgi edinmeye yönelik basit bir soru işlevi görmekle kalmayıp, aynı zamanda muhatabın dikkatini çekmek, bir düşünceyi kuvvetli biçimde vurgulamak ve zihinsel bir hazırlık oluşturmak gibi edebî ve hitabet değeri yüksek işlevler de üstlenmektedir. İnsan, Nebe’, Gâşiye, İnşirah, Fil ve Maûn sûreleri bu yöntemi kullanarak ya insana yaratılışını hatırlatmakta, ya kıyametin dehşetini gözler önüne sermekte ya da tevhid ve nübüvvet gibi temel itikadî hakikatlere dikkat çekmektedir.

¹⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/684.

¹⁸⁸ Süyûtî, *Merâşidü'l-me tâli*, 77.

¹⁸⁹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 5/374-375.

Özellikle Nebe' sûresindeki "عَمَّ يَسَاءَلُونَ" örneğinde olduğu gibi, belirsizlik içeren istifham kullanımı, inkârcıların tereddüt ve alaycı tavırlarını yansıtmakta; ardından gelen tehditkâr ifadeler ise bu inkârın doğuracağı akıbeti vurgulamaktadır. Bu bağlamda istifhamî üslubun Kur'an'daki kullanımı, yalnızca bir sorudan ibaret olmayıp çok yönlü ve maksada hizmet eden etkili bir tebliğ yöntemidir diyebiliriz.

3.10. Kınamayla Başlayan Sûreler

Mutaffifin, Hümeze ve Tebbet sureleri kınama ile başlar. İki sûrenin başında “yazıklar olsun! vay haline!” gibi kınama ve azarlamayı ifade eden “veyl” lafzı, bir sûrenin başında da “kurusun yok olsun!” mânası taşıyan “tebbet” beddua fiili bulunmaktadır. Sûreye giriş cümlesi olması açısından bu kadar sert girişlerin yapılmış olması tartıda hile yapanların, gıybet edenlerin, sürekli mal mülk hesabı yapanların ne kadar kötü bir iş yaptıkları en net şekilde ifade biçimiyle anlatılmıştır. Tebbet sûresinde Ebû Leheb'in doğrudan ismiyle başlanması da yaptığı kötülüklerin büyüklüğü sebebiyledir. Peşinden karısının zikredilmesinden kötülüğe destek olanların da bu büyüklükte bir günaha ortak olmaları anlamına gelir.

وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ

“Eksik ölçüp tartanların vay haline!”¹⁹⁰

Süyûti, Mutaffifin sûresini, İnfîtâr ve İnşikâk sûreleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirirken, bu üç sûrenin benzerlik gösterdiği yönler üzerinde durur: Bunlar; her üçünün de (إِذَا السَّمَاءُ) (Gökyüzü yarıldığı zaman) ifadesiyle başlaması, (يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ) (Ey insan!) hitabıyla geçiş yapmaları, kıyamet gününü tasvir etmeleri, hacim bakımından birbirlerine yakın olmalarıdır. İnfîtâr ve İnşikâk sûreleri Mekkî iken Mutaffifin sûresi Medenî'dir, başlangıç ile son kısmı da onlardan farklıdır.

Tekvîr, İnfîtâr, Mutaffifin ve İnşikâk sûrelerinin temel olarak kıyamet gününün safhalarını tasvir ettiğini, bu nedenle de sûrelerin geliş sırasının kıyametteki olayların meydana geliş sırasına göre düzenlenmiş olduğunu belirtir. Ona göre, Tekvîr ve İnfîtâr sûrelerinde yer alan olaylar kıyametin başlangıcında meydana gelirken, Mutaffifin sûresinde geçen (يَوْمَ يُقَوْمُ) (

¹⁹⁰ Mutaffifin, 83/1.

(النَّاسِ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ) “İnsanların, âlemlerin rabbi huzurunda dikileceği gün”¹⁹¹ ayeti, kıyamet sonrasında yaşanacak olan uzun bekleyiş, korku ve ter içinde kalma hâlini anlatır.¹⁹²

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ

“Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplayan ve onu sayıp duran herkesin vay haline!”¹⁹³

Sûrenin bu şekilde başlaması, muhatapta “Bu tehdit kimedir?” sorusunu uyandırır. Ardından gelen ayetlerde, gıybet, ayıplama, mal biriktirip ona güvenme gibi bireysel günahların sosyal boyutlarına işaret edilerek, bu niteliklere sahip olanların kimler olabileceği somutlaştırılır. Böylece, sûre yapısal olarak bir merak unsuru ile başlamış, ardından bu merakı tatmin eden açıklamalarla devam etmiştir. Bu da kişiyi kendisinde bulduğu kusurlara karşı daha dikkatli hareket etmeye sevk edecektir.

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ. مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ. سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ

“Ebû Leheb’in elleri kurusun! Kurudu zaten. Ona ne malı fayda verdi ne de kazandığı başka şeyler. O, alev alev yanan ateşe atılacak!”¹⁹⁴

Tebbet sûresinde, Hz. Peygamber’in amcası olup ona karşı düşmanca davranışlar sergileyen Ebû Leheb ve karısı eleştirilmekte, onlar gibi servet ve gücüne güvenenlerin acı sonu bildirilmektedir.

Abdülmuttalib’in oğlu ve asıl adı Abdülüzâ olan Ebû Leheb, Hz. Peygamber’in baba bir amcasıdır. Parlak yüzlü olduğundan veya öfkelendiğinde yanakları kızardığı için babası tarafından kendisine “alev gibi, çok parlak” anlamına gelmek üzere Ebû Leheb lakabı verilmiştir. Hz. Peygamber’i çok sevdiği için iki oğlunu da onun kızlarıyla evlendirdi. Ancak Hz. Muhammed peygamber olduğunu ilan ettikten sonra amansız bir düşman haline geldi. İnsanların Allah katında eşit olması, onların dinî ve ahlâkî özelliklerine göre değer görecekleri, zengin ve fakirlerin birbirine eşit tutulması konularına tahammül edemiyordu. Rivayete göre Resûlullah panayırda dolaşarak insanları İslâm’a davet ederdi. Ebû Leheb de hemen arkasından

¹⁹¹ Mutaffifin, 83/6.

¹⁹² Süyûti, *Esraru Tertibi'l-Kuran*, 154-155.

¹⁹³ Hümeze, 104/1-2.

¹⁹⁴ Tebbet, 111/1-3.

gider ve çevresindekilere onun yalancı olduğunu söylerdi.¹⁹⁵ O da karısı da Hz. Peygamber'e karşı onun düşmanlarıyla birlikte hareket ederdi.

Ebû Leheb, çiçek hastalığına yakalandığından Bedir Savaşı'na iştirak edememiş ancak müşriklere mali destekte bulunarak yerine başka birini göndermiştir. Müşriklerin ağır yenilgiye uğraması haberi ona ulaşınca bunu kaldıramamış yedi gün sonra da ölmüştür. Öldükten sonra çiçek hastalığı kendilerine bulaşmasın diye ailesinden bile hiç kimse ona yaklaşmamış cenazesi dahi ücretle tutulan Sudanlılar tarafından defnedildiği söylenmiştir. Ebû Leheb'in kızı Dürre Medine'ye Müslüman olarak hicret etmiş oğulları Muttalip ile Utbe İslama Mekke'nin fethinden sonra girmişlerdir.¹⁹⁶

İlk ayette geçen “*Ebû Leheb'in elleri kurusun!*” ifadesi kahrolası manasında Arapların kullandığı ve beddua manasına gelen mecazi bir ifadedir. Ardından gelen “tebbe” fiili ise bu bedduanın kesin olarak gerçekleşeceği veya bu ifadenin de “işleri bozulsun, zarar etsin” manasında bir mecaz olduğu şeklinde de yorumlanmıştır. Bazıları ise birinci kurumayı işlerinin bozulması için bir beddua ikincisinin ise kendi zatının perişan olacağı yönünde bir yorum yapmıştır. Hz. Peygamber'in amcası olan Ebû Leheb düşmanlarına karşı onu koruyup kollaması gerekirken eşiyle birlikte en azılı düşmanlarından biri olmuştur. Bu sebeple üçüncü ayette şiddetli bir azaba düçar olacağı ve karısıyla beraber cehenneme gideceği haber verilmiştir.¹⁹⁷

Ebû Leheb hakkında şöyle bir rivayet bulunmaktadır: Hz. Peygamber'e ‘Ben İslama girersem bana ne vardır?’ diye sormuş Hz. Peygamber de ‘Diğer Müslümanlara olan neyse o vardır.’ diye cevap vermiştir. O da; “Yani ben onlardan üstün olmayacak mıyım?” dedikten sonra şu ifadeyi kullanmıştır. “تَبَّأَ لِهَذَا الدِّينِ الَّذِي يَسْتَوِي أَنَا وَغَيْرِي” “Beni diğerleriyle eşitleyen bu dine yuh olsun” demiş ve “تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ” “*Ebu Leheb'in iki eli kurusun, kurudu da*” şeklinde başlayan bu sûre nâzil olmuştur.¹⁹⁸

Ebû Leheb'in cezası onun kendi ifadesi cinsinden olup sûre başında zikredilerek yaptığı o konuşmaya da atıf yapılarak etkili bir üslup kullanılmıştır. Buradan çıkarılacak bir mesaj da iyi işler yapanlar iyilikle kötü işler yapanlar ise kötülükle karşılaşacaklardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu hakikate sıkça vurgu yapılmaktadır. “*Kim bir iyilikle gelirse ona bundan daha*

¹⁹⁵ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 20/236.

¹⁹⁶ Mehmet Ali Kapar, “Ebû Leheb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/178-179.

¹⁹⁷ Karaman, *Kur'an Yolu*, 2014, 5/710-711.

¹⁹⁸ Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, 882.

hayırlı karşılık vardır; kim de bir kötülükle gelirse o kötülükleri işleyenler yalnızca yaptıklarının karşılığını görürler.”¹⁹⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de kınama ifadeleriyle başlayan sûreler, muhatabın dikkatini doğrudan günahkâr bireylere ve onların toplumsal zararlara sebep olan tutumlarına çekmektedir. Mutaffifîn, Hümeze ve Tebbet sûrelerinin ortak yönü, sert bir kınama, tehdit ve ilâhî gazabı vurgulayan ifadelerle başlamalarıdır. Bu tür bir üslup, sûrenin ilk ayetinde yer alan kınayıcı lafızla hem sözün tesir gücünü artırmakta, hem de okuyucuyu bir vicdan muhasebesine sevk etmektedir.

"Veyl" ve "tebbe" gibi lafızlarla sûrenin giriş kısmında yer verilen bu ifadeler, bireyin hem kendi nefsiyle olan ilişkisini hem de toplum içindeki sosyal tutum ve davranışlarını değerlendirmeye zorlar. Özellikle adaletsizlik, gıybet, mal tutkusu ve inkâr gibi ahlâkî bozulmalar, bu sûrelere konu edilmiş ve ağır bir şekilde uyarılmıştır.

Bu sûrelerin başlarındaki kınayıcı vurgular, hem bir iktidâî (girişsel) üslup özelliği taşır hem de sonraki ayetlerde açılacak olan mesajın ahlâkî ve akîdevî temelini inşa eder. Bu yönüyle, kınama ile başlayan sûrelerin muhatabı sadece geçmişteki kişilerle sınırlı kalmayıp her çağın insanına ahlâkî bir ikaz taşımaktadır.

3.11. Ta’lil (Sebep Bildirme) ile Başlayan Sûreler

Birini bir şeyle meşgul etmek ikinci defa su içirmek anlamındaki a-l-l kökünden türeyen ta’lil bir eylem veya hükmün sebebe dayandırılmasını²⁰⁰ ifade eder. Kur’ân-ı Kerîm’de sadece Kureyş sûresine illet ve sebep gösterme (ta’lil) edatı olan “lâm” harfiyle başlanmaktadır. Sûrenin ilk âyetinde, Allah’ın Kureyş kabilesine inkâr edemeyecekleri lütuflarda bulunduğu gerekçe gösterilerek bu kabile insaf ve imana davet edilmektedir. Kureyş sûresinde sebep bildirme şöyle ifade edilmiştir:

لَا يَلَابُفُ قُرَيْشٍ. إِيْلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ

“Kureyş’in güvenliğini, onların kış ve yaz yolculuklarında güvenliğini sağlamak için (Allah lütuflarda bulundu).”²⁰¹

¹⁹⁹ Kasas, 28/84.

²⁰⁰ el-Cevherî, *Sihâh*, 5/1773.

²⁰¹ Kureyş, 106/1-2.

Kureyş sûresi sebep sonuç ilişkisi kuran lâm edatıyla başlar. Bu harfî cer *فَلْيَعْبُدُوا* emriyle bağlantılı olup Allah'ın Kureyş'e verdiği nimetler sebebiyle ona hakkıyla ibadet etmek gerektiğini belirtmektedir. Bu edat hayret ifade edip Kureyş'in bu nimetlere rağmen Allah'a ibadet etmekten kaçınmalarının son derece şaşkıncı bir durum olduğunu ifade eder.²⁰²

Sûrede geçen iki seferden maksat Kureyş'in kışın Yemen'e yazın Şam'a yaptıkları ticaret seferleridir. Yüce Allah onlara bu iki seferde güvenlik bahşetmiş ve bunun onları Allah'a ibadete yönlendirmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Bundan dolayı *فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا النَّبِيِّ* ayeti ile Allah onlara sadece kendisine ibadet edilmesini emretmiştir. Eğer *لِإِيلَافٍ* kelimesi kendisinden önceki sûre ile bağlanırsa ve "Güvenliğini sağlamak için" şeklinde bir çeviri esas alınırsa buna göre bu âyet Fil sûresinin devamı gibi olur. Mana ise "*Ebrehe ve ordusunu helâk ettik*" şeklinde olur. Bu sûrenin başı ve sonu ile de bir bağlantı kurulabilir. O zaman mâna şöyle olur: "... *sağladığı için Kâbe'nin rabbine kulluk etsinler.*" Ticaretin güvenliğini sağlamak ve geliştirmek amacıyla Hz. Peygamber'in büyük dedesi Haşim b. Abdi Menâf ve diğer bazı Kureyş liderlerinin, civar kabile ve devlet liderleriyle kaynaklarda 'îlâf' adı da verilen anlaşmalar yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca Haşim'in, îlâf' adıyla bir güvenlik ağı kurduğu ve şehri Mekke'ye saygı göstermeyen kabilelerden, eşkıyalardan halkı koruduğu bu hizmeti finanse etmek için ise mecburi vergi koyduğu rivayet edilmektedir.²⁰³

Fil sûresi ile bir kabul edilmesi meselesinde şöyle bir rivayet aktarılır: "Hz. Ömer akşam namazında ilk rekâta Tîn sûresini, ikinci rekâta ise Fil sûresi ile Kureyş sûresini araya besmele koymadan birlikte okumuştur."²⁰⁴ Bu da Kureyş sûresinin Fil sûresinin devamı olduğu şeklinde yorumlarınmıştır.

Kureyş sûresi, sebep-sonuç ilişkisi kuran lâm-ı ta'lîl harfiyle başlayan tek sûre olması yönüyle ayrı bir konumda yer alır. Sûrenin başında Kureyş kabilesine yönelik olarak Allah'ın sağladığı emniyet, nimet ve ticaret imkânları hatırlatılmakta, bu nimetlerin karşılığında kulluğa yönelmenin gerekliliği ifade edilmektedir.

Bu anlatım tarzı, hem nimetin tanınması hem de nimeti verene karşı sorumluluk bilinci oluşturulması açısından önemlidir. Kureyş'e sağlanan güvenli ticaret imkânları, tarihsel bir

²⁰² eş-Şevkânî, *Fethu'l-kâdir el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, 5/609.

²⁰³ Mustafa Çağrı, *Kur'an'ın geliş ortamında ahlâk ve insan ilişkileri* (İstanbul: Kuramer, 2017), 167-168.

²⁰⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 32/295.

bağlamda Haşimî liderliğin oluşturduğu îlâf sistemi ile desteklenmekte, böylece Kur'an'ın hem vahiy hem de tarihle örtüşen bir hitap biçimi sunduğu görülmektedir.

Ayrıca sûrenin başındaki ta'îl, muhataba aklî bir muhakeme fırsatı sunmakta, nimet ile şükür, lütuf ile ibadet arasında mantıksal bir bağ kurmaktadır. Bu yönüyle Kureyş sûresinin başındaki lâm edatı, ilâhî mesajın temelini oluşturan ahlâkî sorumluluğun gerekçesidir. Böylece sûrenin ilk cümlesi, bir uyarı içermektedir denilebilir.

4. HAVÂTİMU’S-SÜVER (SÛRE SONLARI)

Kur’an-ı Kerim fasih ve açık bir şekilde beyan sanatını son derece iyi kullanmak suretiyle Arapça olarak beyan sanatını hayatlarının merkezine koymuş olan Arapların yaşadığı bir bölgeye gönderilmiştir. Onlar için sözün gücü kılıçtan daha etkili olmuştur. Doğaları ve çevrelerin etkisiyle üstün edebiyata ve beyana derin bir sevgi duymuşlardır. Kur’an-ı Kerim, onların en üstün ifadelerine dahi üstün gelecek bir üslup sergilemiştir. Bu üstünlük Kur’an’ın kelimelerinin ifade biçiminde, cümle yapılarında ve üslubunun çeşitliliğinde kendini göstermektedir.

Eğer bir sûrenin başı uygun bir anahtar niteliğinde ise o sûrenin sonları da bu girişin bir mührü, bir kilidi niteliğindedir. Bu nedenle sûrelerin sonlarını incelemek onların başlangıçları ve içerikleriyle ilgili bağlantısını ortaya koyar. Sûrelerin sonları genellikle Allah’ı yüceltmeye, O’nun ayetlerini, kudret delillerini açıklamaya, vaatlerini ve uyarılarını hatırlatmaya yöneliktir. Ayrıca tevbe edenler için bağışlanma, iyi işler yapanlar için ödül, sıkıntılara sabredenler için ise teselli sunar.

Kur’an-ı Kerim’i okuyan veya dinleyen kişiye yönelik dikkat, sûre başlarında olduğu gibi sûre sonlarında da özenle korunmuştur. Çünkü bir metnin sonu okuyucunun veya dinleyicinin zihninde kalan en önemli kısımdır. Bu nedenle sûrelerin sonları, başlangıçları kadar güçlü ve etkileyici olmalıdır. Ebu Hayyan el-Endelüsi, uzun sûrelerin başlarını incelerken bu sûrelerin sonlarının başlangıçlarıyla mükemmel bir uyum içinde olduğunu belirtmiştir.²⁰⁵ İşte bu Kur’an’ın eşsiz belâğatının en güzel örneklerindedir. Çünkü bir metnin başının ve sonunun bir uyum içinde olması hoş bir inceliklerdir.

Metinlerin en son kısmı olması hasebiyle Havatimü’s-süver’e verilen önem dikkate değerdir. Çünkü bir metnin sonunun zayıf olması o metnin ilk ifadelerindeki gücünün etkisini azaltabilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) “ملاك العمل خواتيمه” “*Ameller sonuçlarına göre değerlendirilir*”²⁰⁶ buyurmuşlardır. Sûrelerin sonlarıyla da ya önceki konularla ya da giriş kısımlarıyla bir ilişki kurmak mümkündür. Bu ilişkiler bazen doğrudan sûrelerin ana konusuyla bazen de başka konularla alakalı olabilir.

²⁰⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *en-Nehrü’l-mâd mine’l-bahri’l-muhît* (Beyrut: Darü’l-Cil, 1995), 2/363-364.

²⁰⁶ Buhârî, Kader, 5.

Havâtimü's-süver konusunun iki yönden önemli görüldüğü ve incelendiği belirtilir. Bunlardan ilki sûrenin lafız ve mânâ olarak nasıl bittiği; ikincisi ise sûre sonunun, gerek dâhil olduğu sûrenin gerekse bir sonraki sûrenin başlangıç kısmıyla ne gibi münasebeti bulunduğu konuların işlenmesidir. Bu konuların belâgat ve “münâsebâtü'l-âyât ve's-süver” disiplinleri çerçevesinde ele alındığı²⁰⁷ belirtilir. Fevâtihi's-süver'de sûre başlangıçlarının edebi bir üslup ile başlaması gibi Havâtimü's-süver denilen sûrelerin sonları da lafız ve mana açısından hüsn-i hitam²⁰⁸ gibi edebi bir üslup ile biter.

Bakara, Âl-i İmrân, A'râf ve Enfâl sûrelerinin son ayetleri dua, tavsiye, ibadete davet, cihad ve sıla-i rahme teşvik ettiği gibi diğer sûre sonları da farklı amaç ve hikmetlere teşvik etmektedir. Örneğin Hicr sûresinde “*Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine kulluk et.*”²⁰⁹ buyruğu ölümü; Bakara sûresinde “*Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının.*”²¹⁰ ayeti ahireti; Zilzâl sûresinde “*Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür*”²¹¹ ifadesi ise hesap gününü, dolayısıyla iyilik yapmayı, kötülükten kaçınmayı teşvik etmekle beraber fesahat yüklü önemli bir hüsn-i hitam ile bitmektedir.

Sûrelerin lafız ve mânâ olarak çeşitli şekillerde sona erdiği görülür. Bunlar da başlıklar halinde şöyle sıralanabilir:

4.1. Hamd, Tesbih ve Açıklama ile Biten Sûreler

Tahmid, Allah'ı güzel övgülerle çokça hamdetmek²¹² manasında kullanılmıştır. İsrâ ve Neml sûrelerinde Allah Teâlâ'ya hamdedilmesi konusunda müminler de buna uysun diye Hz. Peygamber'e bir hitap yöneltilmiştir. “*Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten münezzehtir olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdederim*” de ve *tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!*”²¹³ Bazen Allah Teâlâ yüce zatından haber vermek suretiyle de kendine övgüde bulunmuştur. “*Ve şunu da söyle: “Hamd Allah'a mahsustur. O,*

²⁰⁷ Mustafa Çetin, “Havâtimü's-Süver”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/526.

²⁰⁸ Hüsn-i Hitâm: Konuşmanın sona erdiğini belirten sözlerle güzel bitirmek. Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî el-Yemânî, *Âşârü's-Şeyh el-Allâme Abdurrahmân el-Mu'allimî* (Daru Alemlî'l-Fevaid, 2013), 20/33.

²⁰⁹ Hicr, 15/91.

²¹⁰ Bakara, 2/281.

²¹¹ Zilzâl, 99/7-8.

²¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/156.

²¹³ İsrâ, 17/11.

işaretlerini size gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir.”²¹⁴

Tesbih, namaz kılmak, Allah’ı her türlü kötülüklerden tenzih etmek ve onu zikretmek²¹⁵ manalarında kullanılmıştır. Allah Teâlâ farklı yerlerde tesbih etmeye teşvik etmiştir. Bunu bazen Resulullah’a (s.a.v.) hitaben bazen de müminlere hitaben zikretmiştir. A’râf, Hicr, Hâkka, Alak ve Nasr gibi sûrelerde bunu görmek mümkündür. Allah’ı tesbih etmek bazen yüce zatından haber vermek suretiyle de tezahür etmiştir. Zümer sûresi buna örnek olarak verilebilir.

وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَأُضِيَّ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Meleklerin de rablerine hamd ile yüceliğini dile getirerek arşın çevresini kuşattıklarını görürsün. Böylece insanlar arasında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir ve şöyle denir: Bütün övgüler âlemlerin rabbi olan Allah içindir.”²¹⁶

Süyûti, bu sûrenin başında yaratılışın başlangıcının, sonunda ise kıyamet ve öldükten sonra dirilmenin anlatıldığını zikrederek bir uyum içerisinde sona erdiğini belirtir.²¹⁷ Dolayısıyla baştaki ayetlerde yeryüzünün, gökyüzünün, Güneş ve Ay’ın, insanın yaratılış serüveni anlatıldıktan sonra en sonda da tüm bunların kıyametin kopmasıyla yok olacağını haber verilmesi sûre içerisinde baştan sona doğru bir uyum bulunduğunu gösterir.

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ

“Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam rabbini zikret, gafillerden olma! Rabbinin katında bulunanlar bile O’na kulluk etmek hususunda kibire kapılmazlar, O’nu tesbih ederler ve yalnız O’na secde ederler.”²¹⁸

Bu ayette rabbin nasıl tesbih edileceği ve tesbih ederken de kibir hatasına düşülmemesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Burada aynı zamanda, “Diğer mükellef varlıklara yani insan ve cinlere yönelik dolaylı bir uyarı niteliğindedir: Melekler gibi Allah’a teslim olun ve yalnız O’na kulluk edin.”²¹⁹ manası çıkmaktadır.

²¹⁴ Naml, 27/93.

²¹⁵ İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânü'l-‘Arab*, 2/473.

²¹⁶ Zümer, 39/75.

²¹⁷ Süyûti, *Merâşidü'l-me‘âli*, 62.

²¹⁸ A’râf, 7/205-206.

²¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/193.

Fatiha sûresi şu şekilde bir açıklama ile sona ermektedir:

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

“Nimetine erdirdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna da, dalâlete sapmışların yoluna da değil”²²⁰ ayetiyle, Allah’tan talep edilen doğru yolun iman nimetine erişmiş müminlerin yolu olması, ilâhî gazaba uğrayanların ve sapkınlığa düşenlerin yolu olmaması şeklinde yapılan duanın bir açıklaması ile sona erer. Bu nedenle, Fâtiha sûresi hem duayla sona eren sûreler hem de açıklamayla sona eren sûreler kapsamında değerlendirilebilir. Ancak biz, son âyetin açıklama yönünün önemine binaen bu kısmı açıklama başlığı altında ele almayı tercih ettik. Çünkü doğru yola iletmesi istenen ayetten sonra bir açıklama ile yanlış yolda olanlar da zikredilerek doğru yolun ne olmayacağı ifade edilmiş olmaktadır.

Buradan çıkarılması gereken önemli bir sonuç da duanın detaylandırılmasının önemidir. Nitekim Kur’ân’da bu örnekte olduğu gibi, duanın nasıl yapılacağı ve nelerden kaçınılması gerektiği açıkça belirtilmiştir. Bu da, yapılan duanın hedefinin netleştirilmesinin, cevabın da ona göre şekilleneceği anlamı çıkarılabilir.

Bir hadis-i kudside ise Allah Teâlâ’nın, “*Namazı (Fâtiha’yı) kulumla kendi aramda yarı yarıya paylaştım ve kulum dilediğini alacaktır*” buyurduğu ifade edildikten sonra şöyle devam edilmiştir:

Kul (namazda Fâtiha’yı okurken) “Hamd âlemlerin rabbi Allah’a mahsustur” deyince Allah, “Kulum bana hamdetti” buyurur. Kul “rahmân ve rahîm” deyince Allah, “Kulum beni övdü” der. “Ceza gününün tek sahibi” deyince “Kulum benim yüceliğimi dile getirdi” der. “Ancak sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz” deyince “Bu, kulumla benim aramda ortak olan kısımdır ve istediği kulumun olacaktır” buyurur. Kul “Bizi dosdoğru yola ilet; nimetine erdirdiklerinin yoluna, gazaba uğramışların yoluna da, doğrudan sapmışların yoluna da değil!” deyince Allah, “İşte bu, yalnızca kuluma aittir ve kuluma istediği verilecektir”²²¹

Buyrulduğu rivayet edilmektedir. Bu bize yapılan duaların bir karşılığının olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Dua, medh ve yüceltme ile başlayan Fatiha sûresi, yine dua ve

²²⁰ Fatiha, 1/7.

²²¹ Müslim, Salât, 38.

isteklerin açıklanması ile son bulmaktadır. Bir yandan da Allah'tan bir dileğinin kabul olması için dua edecek kimsenin duasından önce Rabbini hakkıyla yüceltmenin adabı öğretilmiş olmaktadır. Kul istediğine ulaşmak için Rabbinin büyüklüğünü dile getirip acizliğini ifade ederse Allah'ın da duasına icabet edeceği anlamına ulaşılabilir.

Bu itibarla Kur'an'ın başında yer alan ilk sure ile insanlara bu üslubun öğretilmesi önemli bir husustur. Nitekim ayet-i kerimede *وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا* “En güzel isimler Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na dua edin.”²²² buyurulmaktadır. Bu bakımdan dua ederken en güzel isimlerle duaya başlamak duanın kabulüne vesiledir denilebilir. Fatiha suresinde de Rahman ve Rahim isminden sonra Allah'ın yüceltilmesi ve sonrasında dua kısmı işlenmektedir. Çok kısa olmasına rağmen Kur'an'ın özü olarak sure başı ve sonuna dair kullanılan üslup oldukça dikkat çekicidir.

Bu bağlamda örnek olarak Fâtiha Sûresi zikredilebilir. Sûrenin başında, “Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur” ifadesiyle, evrensel bir tevhid ve övgü bildirimini yer almakta; sûrenin sonunda ise “Bizi dosdoğru yola ilet” duasıyla, doğru yolun ancak hamde layık olan Yüce Allah tarafından gösterilebileceği vurgulanmaktadır. Böylece sûrenin başı ile sonu arasında anlamsal bir bütünlük ve dua-tevhid irtibatı gözetilmiştir.²²³

Kur'an'ın diğer sûrelerinde de benzer şekilde tahmid, tesbih ve açıklama kavramları merkeze alınmakta; hem Resûlullah'a hem de müminlere Allah'ı en güzel isimleriyle anmaları ve yüceltmeleri emredilmektedir. Allah'ın zatını yücelttiği ifadeler, kullarının da O'nu aynı bilinçle yüceltmeleri gerektiğini telkin etmektedir. İsrâ ve Neml sûrelerinde doğrudan hitapla, Zümer ve Hâkka sûrelerinde ise kıyamet sahneleri eşliğinde bu konu işlenmiştir. Bu sûrelerin hem başında hem de sonunda anlam bütünlüğünü sağlayan ifadeler yer almakta, bu da Kur'an'daki edebî tertibin bilinçli ve hikmetli bir düzenle ortaya konduğunu göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'in lafzî ve manevî yapısında gözetilen ahenk, yalnızca ayetlerin anlam bütünlüğüyle sınırlı kalmayıp, sûrelerin başı ve sonu arasındaki içeriksel uyumda da kendini göstermektedir. Ayetler arasında mantıksal ve tutarlı bir anlam ilişkisinin bulunması, hem usûlî hem de edebî açıdan zaruri görülmüştür. Bu anlam bütünlüğü sadece ayetler arasında değil, sûrelerin kendi içyapısında ve sûreler arası ilişkilerde de kendini göstermektedir. Nitekim klasik ve çağdaş birçok müfessir, sûrelerin başı ile sonu arasında; hatta bir sûrenin sonu ile ardından

²²² A'râf, 7/180.

²²³ Demirci, *Tefsir usûlü*, 192.

gelen sûrenin başı arasında mana bakımından makul bir irtibat ve insicam bulunduğunu ifade etmiştir.

Klasik müfessirlerin işaret ettiği gibi sûre başı ve sonları arasında gözetilen bu münasebat, hem semantik düzeyde bir nazım oluşturmakta hem de Kur'an'ın i'câz yönünü pekiştiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Fâtiha sûresinin “hamd” ile başlayıp “doğru yol” duasıyla bitmesi; Zümer sûresinin yaratılışla başlayıp hesap gününde meleklerin hamdiyle sonlanması; ya da Hicr ve A'râf gibi sûrelerde tesbihle başlayıp yine tesbih ve secdeyle tamamlanması, bu ilahi kitabın sadece lafzen değil, yapısal olarak da anlam merkezli ve maksatlı bir tertibe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Muhtasar bir ifade ile Kur'an-ı Kerim'de sûrelere tahmid, tesbih veya açıklama gibi kavramlarla başlanıp, yine bunlarla bitirilmesinin, hem edebî bir yöntem hem de ibadet bilincini inşa eden bir metot öğrettiği söylenebilir. Bu, sadece estetik bir tercih değil, aynı zamanda kulluk bilincini pekiştiren, dua adabını öğreten ve Allah ile kul arasındaki iletişimi şekillendiren bir üslûp olarak ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ın bu yapısı, onun ilahi menşeinin ve mucizeliğinin bir göstergesidir diyebiliriz.

4.2. Dua ve Sabra Davet ile Biten Sûreler

Dua kelimesi, çağırmak, seslenmek, istemek; yardım talep etmek mânasındaki da'vet ve da'vâ kelimeleri gibi masdar olup küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vâki olan talep ve niyaz anlamında isim olarak da kullanılır.²²⁴ Dua kelimesi Allah'a yönelmek, O'ndan istemek²²⁵ manalarına gelir.

Dua kulun rabbine yönelerek günahlarının bağışlanması, hatalarını itiraf ettikten sonra onun rahmetine sığınması, kendisine cenneti nasib etmesi ve düşmanlarına karşı zafer nasip etmesi için yalvarmasıdır. Ayrıca doğru yol ve istikamet üzere olmayı talep etmesi de duanın bir şeklidir.²²⁶ Dua konusu, Fâtiha, Bakara ve Nûr sûrelerinin sonlarında zikredilmiştir. Örnek olarak Bakara sûresinin sonunda Allah'ın, Peygamberimiz (s.a.v.) ve onunla birlikte olan müminlerin Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiklerini bildirmesinden sonra gelen dua ile bitmesi gösterilebilir.

²²⁴ Osman Cilacı, “Dua”, ts., 529.

²²⁵ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muḥîṭ*, 1282.

²²⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/257.

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ رَسُولٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ. لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ.

“Allah’ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. “O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız” ve “İştittik, itaat ettik, bağışlamayı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır” dediler. Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandıdır. Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!”²²⁷

Bu sûrenin başında iyi kulların iman ettiklerinden, onların vasıflarından zikredilerek başlanır. Allah’ın emrettiklerine ittiba edip nehyettiklerinden sakındıklarından dolayı müminlerin Allah’ın rızasını kazandıkları hususu detaylandırılır. Sûre sonunda ise müminlerin güçlerini aşan fiillerle ve davranışlarla yükümlü tutulmayacakları, Muhammed ümmetinden unutmama ve yanılmadan kaynaklanan kusurlarının affedileceği, örnek dualar vb. konular üzerinde durulur.²²⁸ Aynı zamanda dua edildiğinde yalnızca bireysel değil toplumsal bir boyuta taşınarak tüm ümmete dua etme şekli de öğretilmiş olmaktadır. Bir ümmet bilinci ile rahmet ve bağışlanma istemenin, duada da birlik ve beraberliğin önemine dikkat çekilmiştir.

Yüce Allah, Bakara sûresinin ilk ayetlerinde müminlerin vasıflarını zikrederken son ayette ise inkârcılardan bahsetti.²²⁹ Bu sûre sonunda da yine tam bir uyum görülmektedir. Dua, bazen de kâfirler için azap dileme şeklinde de olabilir. Nuh (a.s)’ın kendi kavmine ettiği dua buna örnek olarak verilebilir. Nuh (a.s.), kendisi, anne-babası ve evine imanla giren müminler için mağfiret talebinde bulunmuş zalimler için ise helakin artırılması talebinde bulunmuştur.

Nuh sûresinin son ayetinde şöyle buyrulur:

²²⁷ Bakara, 2/285-286.

²²⁸ Karaman, *Kur’an Yolu*, 2014, 5/454.

²²⁹ Süyûtî, *Merâşidü’l-me’âli*, 47.

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا

“Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zalimleri ise daima helâk et.”²³⁰

Sûre başında elem dolu bir azap gelmeden önce bir tehdit söz konusu olup Hz. Nuh’un kendi kavmini uyarmasını istemişti. Sonunda ise zalimlerin suda boğulduklarından ve cehenneme sokulduklarından²³¹ bahsedilmektedir. Burada dikkat çeken bir husus bu ayet de kendi içerisinde dua ile başlayıp beddua ile bitmektedir. Yani surenin sonu zalimlerin helak olması iken aynı zamanda zulme uğrayanlara yapılan bir dua mahiyeti taşımaktadır. Çünkü zalim helak olduğunda mazlum da kurtulmuş olacaktır.

Sûre içerisinde Hz. Nuh’un kavmi ile olan kıssasına yer verilir. Çoğunluğun onca çabaya rağmen inanmaması ve alay etmesine karşın sûre sonunda verilen hükümün cehenneme atılmalarıyla kesinleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yani ilk ayette tehdit ve uyarı yapılmış bunlar dikkate alınmayınca da sonu azap olmuştur. Dolayısıyla muhataba eğer siz de bu uyarı ve tehditlere aldırış etmezseniz sonunuz bu şekilde olur denmektedir.

Sabır, sözlükte kendini tutmak engellemek, hapsetmek; güçlü ve dirençli olmak²³² manalarına gelmektedir. Sabrın üç manada kullanıldığı görülmektedir: Allah’a ibadette sabırlı olmak, masiyete karşı sabırlı olmak, her ikisi yani ibadetleri yapmak ve masiyete karşı direnç göstermek konusunda sabırlı olmak.²³³ Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde Allah Teâlâ sabra davet etmektedir. Bazen Hz. Peygamber (s.a.v.)’e hitap etmek suretiyle insanları sapkınlıktan kurtarmak, onları iman nimetine yönlendirmek ve doğru ile yanlış arasındaki farkları göstermek hususunda onlara kılavuz olmasını emretmiştir. Ancak Hz. Peygamber’in onların inkârından dolayı üzülmemesini, kurdukları hile ve tuzaklardan dolayı daralmamasını ve kendinden önceki elçiler gibi dirençli olması gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte onu sürekli gözettiğini asla yalnız bırakmadığını müjdelemiştir. Bu mesajlar, Kalem, Tûr, Tevbe, Rûm, Ahkâf, Nahl ve Yûnus sûrelerinin sonlarında görülmektedir.

²³⁰ Nûh, 71/26-28.

²³¹ Süyûtî, *Merâsîdü’l-me’âli*, 75.

²³² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 4/438.

²³³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 4/439.

*“Sen sabret; sabır göstermen de Allah’ın ihsanı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülmeye, kurdukları tuzaklardan kaygı duymaya. Çünkü Allah takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır.”*²³⁴

Sûrenin ilk ayeti *“Allah’ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın”*²³⁵ şeklinde acele etmekten nehy edilmişti. Sonunda ise yine sabır tavsiye edilerek bitirildi.²³⁶

*“Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme. Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Tebliğ konusu işte budur; hiç günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?”*²³⁷

Bazen de doğrudan müminlere hitap eden ayetlerle sure sonlarında sabır daveti yapılmaktadır. Bu ayetlerde Müslümanlara herhangi bir düşmanlık ve savaş durumu ile karşılaştıklarında sebat etmeleri, Allah’ın dinini savunmak üzere hazırlıklı olmaları, O’nun yolunda cihad etmeleri ve ipine sınıksız sarılmaları emredilmiştir. Eğer bu şekilde davranırlarsa onları koruyacağını ve onlara yardım edileceği bildirilmektedir. Bu mesajlar, Hac ve Âl-i İmran sûrelerinin sonlarında görülmektedir.

*“Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”*²³⁸

*“Allah uğruna hakkıyla cihad edin. O sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim’in dinine uyun. Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur’an’da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!”*²³⁹

Kur’ân-ı Kerîm’in sonlarında yer alan sûrelerde dua ve sabır temalarının yoğunlukla yer alması, ilâhî hitabın kulun kulluk bilincini ve tevekkül anlayışını pekiştirme maksadını

²³⁴ Nahl, 16/127-128.

²³⁵ Nahl, 16/1.

²³⁶ Süyûtî, *Merâşidü'l-meâli*, 53.

²³⁷ Ahkâf, 46/35.

²³⁸ Âl-i İmran, 3/200.

²³⁹ Hac, 22/78.

yansıtmaktadır. Dua ile biten sûreler, kulun Rabbi karşısındaki acziyetini, yönelişini ve teslimiyetini ifade ederken; sabırla biten sûreler ise bu teslimiyetin günlük hayatın zorlukları içinde nasıl korunacağına dair ahlâkî bir tutum ortaya koymaktadır.

Bakara sûresi gibi Mekkî ve Medenî dönemleri birleştiren sûrelerde duanın bireysel olduğu kadar toplumsal bir sorumlulukla yapıldığı, ümmet bilinciyle hareket etmenin önemine dikkat çekilmiştir. Aynı şekilde Nûh sûresi gibi kıssalar içeren sûrelerin sonunda yer alan beddua içerikli dualar ise, zulme ve inatçı inkârcılara karşı bir isyan ve adalet talebi niteliği taşımaktadır.

Sabırla biten sûrelerde ise peygamberlerin örneğiyle hem Hz. Peygamber (s.a.v.)'e hem de müminlere direnç, metanet ve kararlılık aşılanmıştır. Özellikle Hac ve Âl-i İmrân sûrelerinin son ayetleri, sabır, hazırlık ve Allah'a dayanmayı esas alan bir duruşun altını çizer. Bu bağlamda sabır, sadece pasif bir bekleyiş değil, aksine bilinçli bir duruş, mücadeleye hazırlık ve ilâhî yardım beklentisiyle bir tevekküldür.

Netice itibariyle dua ve sabır, sûrelerin sonlarında zikredilmekle kalmamış; Kur'an'ın bütünlüğü içinde birer kulluk özü, imanî duruş ve ahlâkî yöneliş olarak sürekli hatırlatılmıştır. Bu temalar, müminin hem Rabbiyle olan ilişkisini hem de toplum içindeki tutum ve tavırlarını düzenleyen iki ana konu olarak değerlendirilmelidir.

4.3. Emir ve Tavsiye ile Biten Sûreler

Emir sözlükte nehyin zıddı olarak bir işin yapılmasını istemek olup talep manasına geldiği gibi teşvik²⁴⁰ manasında da kullanılmaktadır. Yüce Allah'ın kullarından yapmalarını istediği ve nehyettiği şeylerden kaçınmasını kesin bir şekilde talep ettiği işlerdir. Tavsiye ise sözlükte bir kimsenin başkasına bir şeyi öğütlemesi²⁴¹ olarak geçer. Yüce Allah tarafından yapılan tavsiye ise farz manasında kullanıldığı²⁴² gibi yapılmasının güzel olacağı şeklinde de kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de yapılması veya kaçınılması istenen şeyler bazen emir şeklinde kesinlik ifade edilirken bazen de yapılması tavsiye edilmiştir. Sûre sonlarında da bu emir ve tavsiyeler kullanılmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

²⁴⁰ İbn Manzûr, "Lisanül Arap", 4/67.

²⁴¹ Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz fî Tefsiri Eşrafi'l-Elfâz* (Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 4/318.

²⁴² el-Halebî, *Umdetü'l-Huffâz*, 4/318.

"Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz."²⁴³

Âl-i İmrân sûresinin başlarında özellikle itikadî konular üzerinde durulmuş, daha sonra amelî konular işlenmiş ve bu konularla yükümlü olduğundan bahsedilmiştir. Son ayette de başkalarıyla arasında gerçekleşecek olaylar için müsâbere²⁴⁴ yani bu konularda kararlı olunması gerektiği ifade edilmiştir. Cihad ederken, sınır boylarında nöbet tutarken düşmana karşı daima dikkatli olunması için uyarılar yapılmıştır.²⁴⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de emir ve tavsiye içerikli ifadeler, ilâhî iradenin kullara yönelik tarzını ve onları eğitme yöntemini yansıtır. Emirler, Allah'ın kesin olarak yapılmasını istediği buyruklar iken; tavsiyeler ise ya bir teşvik niteliği taşır ya da farz derecesine varabilecek ciddiyetle iletilir. Bu ifadelerin sûre sonlarında yer alması ise hem sûrenin içerdiği ana mesajları pekiştirmek hem de müminleri zihnen ve ruhen eyleme yönlendirmek gibi işlevsel bir amaca hizmet eder.

Özellikle Âl-i İmrân sûresinin son ayetinde geçen "sabır, kararlılık, hazırlıklı olma ve takvâ" çağrıları; hem bireysel hem de toplumsal sorumlulukları özetler. Bu emirlerin sûre sonunda zikredilmesi, Kur'an'ın sadece teorik bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda yaşanan olaylara yön veren bir rehber olduğunu gösterir.

Dolayısıyla, sûre sonlarında yer alan emir ve tavsiyeler, Müslüman bireyin imanından davranışlarına, toplum içindeki sorumluluğundan Allah'la olan ilişkisine kadar her alanda nasıl bir tutum takınması gerektiğini özetleyen anlamlar taşıyan yönlendirici ifadelerdir. Bu yönüyle sûrelerin sonları, adeta bir "amel çağrısı" niteliği kazanır.

4.4. Ahkâm ile Biten Sûreler

Havatimü's süver kapsamında farz hükümleri ve bazı meseleleri açıklamak üzere sona eren Nisâ ve Enfâl sûreleri olmak üzere iki sure bulunmaktadır. Özellikle Nisâ sûresinin ahkâma dair bazı hükümler bildirerek sona ermesiyle ilgili bir değerlendirme yapılacaktır.

²⁴³ Âl-i İmrân, 3/200.

²⁴⁴ Musabere: kendisine karşı direnen kimseye (düşmana) daha fazla mukavemet etmesi" anlamına gelir. Muhammed Tâhir, *et-Taḥrîr ve 't-tenvîr*, 1/4/208.

²⁴⁵ Karaman, *Kur'an Yolu*, 2007, 1/745-746.

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَدٌّ وَآلَةٌ أُخْتُ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا
وَدٌّ فَإِنْ كَانَتْ أَنْثَىٰ فَلَهَا النُّصَبُ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَىٰ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Senden fetva istiyorlar. De ki: “Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Eğer (ölen) kız kardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa, bıraktığının üçte ikisi onlarıdır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir.”²⁴⁶

Nisâ sûresi tüm insanlığın tek nefisten çoğaldıklarını ifade ettikten sonra zayıf ve güçsüz kimselerin mallarının güvence altına alınması ve onlara haksızlık yapılmaması konusunda bir uyarıda bulunduktan sonra miras konularını zikretmeye başlar. Bu surenin son âyetinde de yine miras meselelerinden kelale konusunu zikreder. İlk ayette insanların tek nefisten yaratıldıkları ifade edilip, Allah'ın insanları daima gözettiğine değinilir. Burada da bu âyetin, Allah'ın her şeyi bildiğini belirtmekle son bulduğu böylece sûre içerisinde Yahudi ve Hristiyanların geçmişlerine dair verilen bilgilerin ve bu arada zikredilen ilahî hükümlerin bir bilgiye dayalı olduğu; bunların, her şeyi bilen Allah'ın hükümleri olduğu²⁴⁷ ifade edilmektedir.

Kelâle terimi hakkında müfessirler farklı görüşler ileri sürmüştür. Kelâle “Babası ve çocuğu bulunmayan kimsenin mirası” diye çevrilmiştir. Bazıları kelalenin ana baba veya çocuktan yoksun olan kişi olduğunu söylemiş bir diğer kesim ise yalnızca çocuğu olmayan kişi diye tanımlamış bazıları ise hem ana baba hem de çocuktan yana yoksun olan kişi olarak tanımlamıştır. Hem babanın hem çocuğun bulunmaması halindeki miras durumuna kelâle denilmesinde ittifak, çocuk bulunmamakla beraber babanın bulunması haline bu ismin verilmesinde ihtilâf vardır. Allah'ın her şeyi bildiğine vurgu yapılarak “Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor” buyurulması, Kur'an'ın yalnızca iman, ibadet ve ahlâkla ilgili açıklamalar yapmak, bilgi ve hükümler getirmek için vahyedilmediğini, hukuk vb. alanlarda da

²⁴⁶ Nisâ 4/176.

²⁴⁷ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 605.

müminlere ilâhî irşada ihtiyaçlarının bulunduğunu göstermek²⁴⁸ için bu şekilde aktarıldığı görülür.

İbn Atıyye, kelalenin çocuktan ve babadan yoksun olan varisler olduğunu bu durumda ise anne ve baba soyundan bir ilişki olmadığını yalnızca yan dallardan varislerin kaldığını söylemiştir. Bunu da etrafı çevreleyen mirasçı grubuna benzettiği bir tac ile ifade etmiştir.²⁴⁹ Bu ayet-i kerimede *يَسْتَفْتُونَكَ* “Senden soruyorlar” şeklinde geniş zaman manası ifade eden muzari kalıbı kullanılmıştır. Çünkü sahabe efendilerimiz kelale konusunu çok önemsemiş ve çokça soru sormuşlardır. Netice olarak ayet-i kerime nazil olmasıyla hüküm açıklığa kavuşmuştur. Allah Teâlâ bu hükümleri zikretmesinin sebebini de *يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ أَنْ تَصَلُّوا* yani “*Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor.*” şeklinde ifade ederek sûreyi sonlandırmıştır.

Nisâ sûresi ilk ayetlerde tüm insanlığın tek nefisten yaratılıp çoğaltıldıkları ifade edildikten sonra zayıf ve güçsüz kimselerin mallarının güvence altına alınması ve onlara haksızlık yapılmaması konusunda bir uyarıda bulunamaktadır. Son âyeti ise miras hukukuna dair bazı hükümleri açıklamaktadır. Yüce Allah sûre başında miras konusuyla başlayıp sure sonunu da yine bu konu ile bitirmektedir. Arada verilen bazı mesajlar aslında bu konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Sure başında miras hukukuna değinerek başlanması bu konuya dikkatleri yoğunlaştırdı. Nisâ sûresinin son ayeti aynı zamanda en son inen hüküm âyetidir.

Nisâ sûresi, gerek içerdiği ayrıntılı hükümlerle gerekse yapısal bütünlüğüyle İslam miras hukukunun temel dayanaklarını ortaya koyan en önemli sûrelerden biridir. Sûrenin başlangıcında insanlığın ortak kökenine ve sosyal adaletin tesisi için zayıfların korunmasına vurgu yapılırken, sonunda da mirasla ilgili karmaşık bir mesele olan kelâle konusuna açıklık getirilmiştir. Bu yapısal bütünlük, Kur’an’ın yalnızca ahlâkî ve itikadî alanlarda değil, aynı zamanda sosyal ve hukuki düzenlemelerde de rehberlik ettiğini açıkça göstermektedir.

Sûrenin son âyetinde geçen "Allah size açıklıyor ki yanılmayasınız" ifadesi, ilahî açıklamaların yalnızca bir bilgi aktarımı değil, aynı zamanda toplumun adaletli bir yapı içinde işlemesini sağlamak amacıyla gönderildiğini ortaya koyar. Bu yönüyle Nisâ sûresi, başı ve sonuyla miras hukukunun adalet temelli ilkelerini ortaya koyan, ilahî adaletin dünyevî hayata

²⁴⁸ Hayreddin Karaman (ed.), *Kur’an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 2/197-198.

²⁴⁹ İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 2/141.

nasıl yansıması gerektiğini gösteren bir sûredir. Sûrenin, Allah'ın her şeyi bilen bir kudret olduğuna yapılan vurguyla son bulması, Kur'ân'daki hükümlerin tesadüfî ya da gelişigüzel değil, kapsamlı bir bilgi ve hikmet temeli üzerine inşa edildiğinin açık bir göstergesidir.

4.5. Tâzim ve Tebcil ile Biten Sûreler

Ta'zim yüceltmek, tebcil ise saygı, hürmet etme gibi manalara gelmektedir.²⁵⁰ Allah'ı ta'zim etmek O'nun yüce zatı hakkında bildirdiği şekilde ortaya çıkar. Tıpkı Kur'an'ın son ifadelerinde yer alan ifadelerde olduğu gibi. Örneğin Mâide, Lokmân, Hucurât, Hadîd, Haşr, Talak, Tîn, Âdiyât ve İhlâs sûrelerinde olduğu gibi. Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

*“Göklerin, yerin ve içlerindeki her şeyin hükümranlığı Allah'a aittir. O her şeye kâdirdir.”*²⁵¹

*“Kıyamet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.”*²⁵²

Bu ayette İslami literatürde “beş bilinmeyen olarak” bilinen Muğeyyabat-ı Hamse yani Allah'tan başka hiçbir kimsenin bilemeyeceği beş konudan bahsedilmiştir. Bu beş şey kıyametin kopması, yağmurun yağması, rahimlerde olanın bilgisi, gelecekteki kazanç ve kişinin nerede öleceği bilgileridir. Sûrenin gaybi bilginin sadece Allah'a ait olduğu vurgusu ile sona ermesi yüce Allah'ın ta'zim ve tebcile ne derece layık olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Allah'ın zâtını ta'zimi Hûd, Şurâ ve Duhâ sûrelerinde olduğu gibi Resulullah'a (s.a.v.) hitab etmesiyle de olabilir:

*“İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'an) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu, göklerin ve yerin yegâne sahibi olan Allah'ın yolunu göstermekteisin. İyi bilinmeli ki bütün işler dönüp dolaşır Allah'a varır”*²⁵³

Şeklindeki ayetler buna örnek olabilir. Allah'ın zâtını ta'zimi En'âm, Tekvîr ve İnfîtâr sûrelerinde olduğu gibi bazen tüm insanlara hitaben doğrudan konuşmasıyla da olabilir.

²⁵⁰ Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisanül Arap*, 11/44.

²⁵¹ Mâide, 5/120.

²⁵² Lokmân, 31/34.

²⁵³ Şurâ, 42/52-53.

“Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur. Şüphesiz rabbinin cezası çok çabuktur; yine O’nun bağışlaması ve rahmeti boldur”²⁵⁴ ayeti buna örnek olarak verilebilir.

Mâide sûresinin son âyeti de ta’zîm ve tebcil ile sona ermektedir. Bu âyette Allah, zâtının yüceliğini, güç ve kudretinin sonsuzluğunu ve azametini hatırlatır:

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتُ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالِ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ إِنْ كُنْتُ قُلُّهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ. مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ. إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عَبْدُكَ وَإِنْ تُغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ. لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

“Allah, “Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi ‘Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin?” buyurduğu zaman o şu cevabı verir: “Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin.”. “Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; ‘Benim de rabbim sizin de rabbiniz olan Allah’a kulluk edin’ dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin. Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarıdır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin.” Allah şöyle buyurur: “Bugün doğrulara doğruluklarının fayda vereceği gündür. Onlar için, ebedî kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan hoşnuttur, onlar da O’nun rızasını kazanmaktan ötürü mutludurlar. İşte büyük kurtuluş budur. Göklerin, yerin ve içlerindeki her şeyin hükümrânlığı Allah’a aittir. O her şeye kâdirdir.”²⁵⁵

İslâmiyet’te ve Hıristiyanlık’ta Hz. Îsâ’nın babasız doğması sebebiyle annesi Hz. Meryem özel bir konuma sahiptir. Hz. Meryem’in adına bir sûre bulunan tek kadın olması, çoğu yerde

²⁵⁴ En’âm, 6/165.

²⁵⁵ Mâide, 116-120.

isminin anılması ve yeryüzünde bulunan diğer kadınlara üstün kılınması Kur'an'da şu ifadelerle yer almıştır:

*“Melekler şöyle demişti: “Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi.”*²⁵⁶

Hâl böyle iken Hristiyanların Tanrı inancı konusundaki yanlış tutumları ve süreç içerisinde Hz. Meryem'in bu üstünlüğünü farklı boyutlara taşımaları, mezheb içerisinde sapkın teorilere yönelmelerine sebep olmuştur. Allah *“Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara sen mi ‘Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin”*²⁵⁷ şeklinde bir soru sormuştur. Aslında Allah bu soru ile Hz. Meryem'i teslis inancının bir parçası haline getiren, Hz. Meryem'in mahiyeti hakkında aşırılıklar taşıyan Hristiyan telakkileri mahkûm etmektedir. Hz. İsa'nın *“Hakkım olmayan şeyi iddia etmek bana yakışmaz”* şeklinde tercüme edilen sözü buna hakkı olmadığını belirtmek değil, kendisinin kesinlikle ilah olamayacağını ve böyle bir iddiada bulunamayacağını belirtmektedir. Bu kısmı *“Gerçek olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz”* şeklinde çevirenler de olmuştur. Sûre başlarında da bu konuya değinilmişti. *“Andolsun, “Allah, Meryem oğlu Mesih'tir”, diyenler kesinlikle kâfir oldular.”*²⁵⁸

Kur'an, ilah doğurur mu? gibi bir soruyu kökten reddeder: *“O doğurmamış ve doğurulmamıştır.”*²⁵⁹ *“Yahudiler “Üzeyir Allah'ın oğludur” dediler, hristiyanlar da “Mesih (İsa) Allah'ın oğludur” dediler. Bunlar, daha önceki inkârcuların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!”*²⁶⁰ Çünkü doğmak, doğurmak ve anne-baba ilişkisi gibi şeyler sadece yaratılmış varlıklar için geçerlidir. Ezelî, ebedî ve her yönüyle kusursuz olan Allah için böyle bir şey düşünmek hem mantıksızdır hem de şirktir. Yüce Allah tarafından bu tür akıl dışı yakıştırmalar belirgin bir şekilde reddedilmiş ve bunlara lanet edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in sûre sonlarında yer alan ta'zîm ve tebcil ifadeleri, inanç, itikat ve tefekkür açısından son derece önemlidir. Yüce Allah'ın ilmini, kudretini, hükümlerliliğini ve azametini hatırlatan bu ifadeler, okuyucuyu sûrenin sonunda derin bir saygı ve teslimiyet duygusuyla baş başa bırakır. Mâide sûresinin son âyetlerinde olduğu gibi, Hz. İsa'nın diliyle

²⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/42.

²⁵⁷ Mâide, 5/116.

²⁵⁸ Mâide, 5/17.

²⁵⁹ İhlas, 112/3

²⁶⁰ Tevbe, 9/30; Enbiyâ, 21/26.

Allah'ın yüceliği, eşsiz bilgeliği ve adaleti açıkça dile getirilirken, beşeriyetin Allah karşısındaki aciziyetine vurgu yapılmaktadır.

Ta'zîmle sona eren bu gibi âyetler, sadece bilgi vermek amacıyla değil; kulun zihnine Allah'ın mutlak hükümlerini ve tüm kâinat üzerindeki tasarrufunun değişmezliğini nakşetmek içindir. Bu sayede Kur'ân, okurunu ilahî gerçeklerle yüzleştirecek hem düşünmeye hem de kulluk şuuruna yönlendirir.

Özellikle Hz. İsmâ üzerinden şekillenen bu örnekte, insanın sınırlarını bilmesi, Allah'a ait olan ulûhiyyet makamına hiçbir beşerî varlığın ortak koşulmaması gerektiği, son derece etkili bir diyalogla ortaya konmuştur. Sûre başları ve sonları arasındaki uyum, Kur'ân'ın yapısal bütünlüğünün de bir tezahürü olarak dikkat çekmekte ve her bir sûrenin sonunu ta'zîm ve tebcille bitirmesinin bir hikmet üzere olduğunu göstermektedir.

Ayrıca sûre başında ihramlıyken avlanma yasaklanmış sûre sonunda da yine bu konuya değinilmiştir.²⁶¹ Dolayısıyla sûre başları ve sonlarının birbiri ile bağlantısının açıkça görüldüğü dikkat çekmektedir.

4.6. Vaad ve Vaîd ile Biten Sûreler

Vaad, gelecekle ilgili olarak birine söz vermek; müjdelemek²⁶² manalarına gelir. Vaîd ise gelecekle ilgili bir kimseyi tehdit etmek²⁶³ manasına gelir. Bazı sûrelerin sonları incelendiğinde Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e (s.a.v.) veya doğrudan müminlere hitap ederek mümin kimselere cennet nimetlerini vaad ettiği görülür. Yapılan bu vaadler sûre içerikleri ile bağlantılıdır ve müminlerin Allah'a olan bağlılıklarının ve samimi bir şekilde görevlerini yerine getirmelerinin doğal bir semeresi olarak sunulmaktadır. Bunu Ankebût, Fetih, Duhân, Enfâl, Kamer, Mücadele, A'la, Asr ve Teğâbûn sûrelerinde açıkça görmek mümkündür.

*“Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletacağız. Şüphesiz Allah mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir.”*²⁶⁴

“Muhammed, Allah'ın Resülüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde halinde,

²⁶¹ Süyûtî, *Merâşidü'l-me'âli*, 50.

²⁶² Firûzâbâdî, *Kâmûsü'l-mu'hit*, 326.

²⁶³ Firûzâbâdî, *Kâmûsü'l-mu'hit*, 326.

²⁶⁴ Ankebût, 29/69.

Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir.”²⁶⁵

Birtakım sûre sonlarında iman edenlere cennet vadedilir. Devamında da kâfir, müşrik ve münafıkların cehennem azabıyla tehdit edildiği dikkat çekmektedir. Bunu Kâria, En'âm, Şuara, Zilzâl, Ahzâb, Beyyine, İnsan, Beled, Abese, Fecr, Mutaffifin ve İnşikâk sûrelerinde görmek mümkündür.

*“İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse işte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir. Sen Hâviye'nin ne olduğunu ne bileceksin? O, kızgın bir ateştir.”*²⁶⁶

Bir kısım sûrelerin sonlarında ise Allah Teâlâ'nın kâfirler, müşrikler ve münafıkları cehennem azabıyla doğrudan tehdit ettiği görülür. Yapılan bu tehditlerin ya Hz. Peygamber'e veya bütün insanlara hitap etmek suretiyle yapıldığı görülür. Bu tür tehditlere Nâziât, Ra'd, Meâric, Tâhâ, Furkân ve Mü'minûn sûrelerinde rastlamak mümkündür.

*“Kıyameti gördükleri gün onlar, sanki dünyada ancak bir akşam yahut bir kuşluk vakti kadar kalmış gibidirler.”*²⁶⁷

*“İnkâr edenler, "Sen peygamber değilsin" diyorlar. De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve bir de yanında kitap (Kur'an) bilgisi bulunanlar yeter.”*²⁶⁸

*“Dikili putlara akın akın gidercesine, gözleri inmiş, kendilerini zillet kaplamış bir halde mezarlarından süratle çıkacakları o günü hatırla! İşte o, uyarıldıkları gündür.”*²⁶⁹

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا
لَمْ تَكُنْ أَمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَضِرُوا إِنَّا مَنَّظِرُونَ

²⁶⁵ Fetih, 48/29.

²⁶⁶ Kâria, 101/6-11.

²⁶⁷ Nâziât, 79/46.

²⁶⁸ Ra'd, 13/43.

²⁶⁹ Meâric, 70/43-44.

“(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya rabbinin gelmesini ya da rabbinden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı kendisine iyilik kazandırmamış kimseye, rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: “Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz.”²⁷⁰

En’âm sûresi ilâhî vaad ve tehdit ifade eden bu âyet ile biter. Sûrenin giriş kısmında Allah’ın varlığı, birliği, her yönden mükemmelliğini ifade eden ilim, irade ve kudretinin genişliği, İslâm dininin hak din, Hz. Muhammed’in (s.a.v.) hak peygamber olduğu, İslâm’a aykırı bütün metodların bâtil olduğu ayrıca bunların insanlara dünyaları için de âhiretleri için de herhangi bir güzellik getirmeyeceği belirtilmiş, son ayetlerde ise önyargılı olmayanlar için en mükemmel, en ikna ve tatmin edici açıklamalar yapılmıştır.

Ayrıca sözün bittiği hissiyatı uyandıran sonuç mahiyetindeki ifadeler ile son bulmuştur. Bu ayetlerde, Hz. Peygamber’e hitaben insanlar inansın veya inanmasın, Allah’ın verdiği hidayetle doğru yolda olduğu anlatılmaktadır. Bu yol, İslâm’ın temel inançlarını ihtiva eden apaçık doğru bir yol olup, Hz. Peygamber hem inanç hem de amelî bakımından bu doğru yola, yani tevhid dinine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu kutlu yol, Arap ve diğer milletlerin inandığı İbrahimî olan hanif dinini esas alır ve bozuk inançlardan uzak, tertemiz bir tevhid inancını benimser. Müşriklerin putlara tapmalarına karşın Peygamber (s.a.v.) ibadet dolu bir hayat sürmüştür. Zira O, bu hayatta Allah’a teslimiyet gösteren ilk kişidir. Bundan dolayı, o, Allah’tan başka bir varlığı asla mabud olarak tanımayacağını güçlü bir inanç ve kararlılıkla ifade etmiştir.

Her ne kadar muhatab Hz. Peygamber olsa da aslında mesaj, tüm Müslümanlara yöneltilen bir hakikattir. Her insan yaptığı iyi ve kötü eylemlerin karşılığını mutlaka görecektir ve hiç kimse başkasının günahını taşımayacaktır. Hz. Peygamber, kendisine tevdi edilen vazifeleri eksiksiz olarak yerine getirmiştir. Kötülük yapmaya devam eden yanlış yolda kalmaya direnenler, nihayetinde Allah’ın huzuruna hesap vermeye çıkacaklardır. İşte o vakit, gerçekler onlara en yalın ve açık bir şekilde gösterilecektir. Buradan hareketle, yüce Allah son âyette, insanlara bahsettiği çeşitli nimetleri ve seçkin konumları hatırlatmaktadır.

İnsanın dikkat etmesi gereken bir hakikat de yeryüzünde pek çok türün nesli tükenmesine rağmen, kendi neslinin hiç kesilmeden dünya üzerinde hayat bulması ve yeryüzünün en değerli varlıkları haline gelmesidir. Şunu da unutmamak gerekir ki, insanlara verilen bu üstünlükler ve

²⁷⁰ En’âm, 6/158.

dereceler tamamen bir sınavdır; bu sınavın sonunda herkesin bir hesabı olacaktır. Bu son âyette insanoğlunun kıyamete kadar yaşayacağına dair bir hatırlatma vardır. Yüce Allah'ın onları tekrar yaratmaya ve hesap sormaya kâdir olması hususunda bir şüphe yoktur. Bu, inkârda ısrarcı olanlar için bir ikaz olduğu gibi, inanalar için de Allah'ın bağışlayıcı ve merhametli olduğunu müjdeleyen bir ifadedir.²⁷¹

Kur'an-ı Kerim'de vaad ve vaîd ile sona eren sûreler okuyucuyu derin bir muhasebeye davet eder. Bu sûrelerin sonunda yer alan cennet müjdeleri (vaad), iman edip salih amel işleyen müminleri rablerine yaklaştıran bir lütuftur. Öte yandan cehennem tehditleri (vaîd), inkâr eden, isyanda ısrar eden ve kibirle hakikati reddeden kimseler için ciddi bir uyarı niteliği taşır. Bu yönüyle sûre sonları, yalnızca bir hitam değil, aynı zamanda bir yönlendirme, bir davet ve bir uyarı mahiyetindedir.

Özellikle En'âm sûresinde olduğu gibi bazı sûrelerin son âyetleri, vaad ve vaîdi bir arada barındırarak hem umut hem de korku duygusunu dengeli bir şekilde işler. Kur'an'ın bu dengeli hitabı, insanın hem sorumluluğunu hem de Allah'ın merhamet ve adaletini sürekli hatırd tutmasını sağlar. Müminler bu âyetlerle hem sabırla hak yolda yürümeye teşvik edilir hem de yapılan her davranışın karşılığının verileceği gerçeğiyle yüzleştirilir.

Vaad ve vaîd ile biten sûrelerin sonunda kimi zaman Hz. Peygamber'e doğrudan hitap edilerek onun şahsında tüm insanlığa mesaj verilirken, kimi zaman da doğrudan tüm mümin ve kâfirlere yönelen ilâhî hitaplar yer alır. Bu da Kur'an'ın hitabının evrenselliğini ve kıyamete kadar geçerliliğini ortaya koyar. Sonuç olarak, bu sûrelerin nihai vurguları okuyucuyu hem ahirete hazırlık yapmaya hem de Allah'a olan kulluk sorumluluğunu ciddiyetle yerine getirmeye çağırır.

4.7. Rehberlik ve İlahi Öğüt ile Biten Sûreler

Kur'an-ı Kerim'in bazı sûrelerinde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hitap etmek suretiyle bütün insanlığa yönelik önemli mesajlar sunulmaktadır. Bu mesajlarda iman, güzel ahlak ve ahiret konuları detaylandırılmaktadır. Buna ek olarak Hz. Peygamber'in bir beşer olduğu, gayba dair bir malumata sahip olmadığı ve sadece Rabbinden kendisine ulaşan vahyi ulaştırdığı üzerinde durulmaktadır. Yüce Allah'ın kudretinin ve kelimasının sonsuz olduğu zikredilir. Hz. Peygamber'in sadece Allah'ın Resûlü olduğu, gayb bilgisine sahip olmadığı ve herhangi bir

²⁷¹ Karaman, *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2014, 1/496-497.

ücret beklemeden ilahi mesajı iletmediği üzerinde durulur. Kehf sûresinde bu durum şu şekilde ifade edilir:

“De ki: ‘Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.’ De ki: ‘Ben de ancak sizin gibi bir insanım, (Ne var ki) bana, ‘Sizin ilâhınız ancak bir tek ilâhtır’ diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.’”²⁷²

Bu ayette yüce Allah, sonsuz ilim sıfatını zikretmek suretiyle sureyi sonlandırmış, ilme teşvik edilerek insanlara rehber olunmuştur. Secde sûresinde kâfirlerin kıyametin kopacağı gün ile alakalı sordukları sorular cevaplandırılır ve o günde hiçbir şeyin onlara fayda vermeyeceği açıklanır:

*"Eğer doğru söyleyenler iseniz şu fetih ne zamanmış?" diyorlar. De ki, "Fetih (Kıyamet) günü, inkar edenlere iman etmeleri fayda vermeyecektir. Onlara göz de açtırılmayacaktır."*²⁷³

Cin sûresinde gaybî bilgilerin sadece Allah’a mahsus olduğu belirtilir:

“De ki: "Sizin uyarıldığınız şey yakın mıdır, yoksa Rabbim ona uzun bir süre mi koyacaktır, bilemem." O gaybı bilendir. Hiç kimseye gaybını bildirmez. Ancak seçtiği resûller başka. (Onlara bildirir.) Fakat O, Resûlün önünde ve arkasında gözetleyici (melek)ler yürütür ki resûllerin, Rablerinin vahiylerini tebliğ ettiklerini bilsin. Allah onların her halini kuşatmış ve her şeyi inceden inceye sayıp dökmüştür.”²⁷⁴

Yûsuf sûresinde Kur’an-ı Kerim’de zikredilen kıssaların akıl sahibi olan kimseler için birer ibret olduğu belirtilir: *“Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur’an uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi ayrı ayrı açıklayan ve inanan bir toplum için de bir yol gösterici ve bir rahmettir.”*²⁷⁵

Kur’an-ı Kerim’in birçok sûresinde Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yöneltilen hitaplar, yalnızca onun şahsına değil, aynı zamanda tüm insanlığa yönelik mesajlar içermektedir. Bu hitaplar

²⁷² Kehf, 18/109-110.

²⁷³ Secde, 32/28-29.

²⁷⁴ Cin, 72/25-28.

²⁷⁵ Yûsuf, 12/111.

aracılığıyla iman, ahlak, ibadet, sorumluluk, tevazu, ilme teşvik ve ahirete hazırlık gibi temel konular işlenmektedir. Kehf, Secde, Cin ve Yûsuf sûrelerinin sonlarında yer alan ayetlerde görüldüğü üzere, vahyin kaynağı olan Yüce Allah'ın ilmi sınırsızdır; gayb bilgisi yalnızca O'na aittir ve ancak seçtiği resûllere belirli ölçülerde bildirilir. Hz. Peygamber'in de bir beşer olduğu, ilahî görev dışında herhangi bir bilgi ve tasarrufa sahip olmadığı vurgulanarak onun sadece tebliğle mükellef olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Bu sûrelere özgü son ayetler, insanları gafletten uyandırmak, onları tefekküre sevk etmek, doğru bilgiyle donatmak ve sorumluluk bilinciyle hayatlarını şekillendirmeye çağırmak amacı taşır. Böylece Kur'an'ın nihâî gayesi olan "hidâyet" ve "rahmet" işlevi öne çıkar. Dolayısıyla bu hitaplar, hem Hz. Peygamber'in konumunu doğru anlamaya hem de sorumlu bir insanın bu mesajlar karşısında daha bilinçli bir hayat sürmesine vesile olmaktadır.

4.8. Teşvik ile Biten Sûreler

Teşvik ve iştiyak kelimeleri (شوق) kelimesinden türemiş masdarlardır. Şevk, arzu ve istek dürtüsü manasındadır. Buna göre teşvik, arzu ve dürtüyü harekete geçirmek manasına gelmektedir.²⁷⁶ Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de kullarını bazı şeylere teşvik eder. Genelde kelamın sonu insan zihninde kalıcı olduğu için önemli mesajlar buralarda zikredilir. Sûre sonlarında da sûre içerisinde bahsi geçen konular üzerine iyiye ve hayırlı şeylere bir teşvik olduğu görülür. Enfâl, A'râf ve Tevbe sûreleri buna örnek olarak verilebilir.

وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَٰئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

*"Daha sonra iman edenler, hicret edip sizinle beraber cihad edenler, işte bunlar da sizdendir. Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."*²⁷⁷

İman, somut bir şey olmadığı için dışı vuran bir belirti olmadıkça kimin imanlı olduğu bilinemez. Nitekim inanmadığı hâlde iman etmiş gibi görünmek mümkündür. İman, aslında zihin ve kalb ile alakalı bir durumdur. Kişinin iç dünyasına vakıf olunamayacağı için doğrudan gözlemlerle bilinmesi zor bir şeydir. Bundan dolayı, bir kişinin mümin olup olmadığı dışarıdan bakılarak bilinemez. Bazı insanlar inanmadıkları hâlde inanıyormuş gibi görünebilirler. İmanın

²⁷⁶ İbn Manzûr, "Lisanül Arap", 10/192.

²⁷⁷ Enfâl, 8/75.

var olup olmaması dışı yansıyan belirli davranışlar ve belirli delillerle anlaşılabilir. Zira iman, sadece bir zihin dünyası değil, aynı zamanda bir yaşam biçimidir.

Bir kimse, sırf inancına göre yaşamak için ailesini, sevdiklerini ve memleketini bırakıp başka bir diyara göç eder, orada Müslümanlara katılarak düşmana karşı savaşır ve sahip olduğu her şeyini muhacirlerle paylaşıp yardım ederse, bu durum, onun ne derece samimi ve güçlü bir imana sahip olduğunu gösterir. Böyle bir kimseye, objektif kanıtlara dayanılarak yaptığı eylemler sonucunda mümin denmesi isabetli olacaktır. Çünkü o inancını somut olarak dışı vurmuş olmaktadır.

Âyetteki "gerçek" ifadesi, sırf imanını dışı vurmada diye bir kimsenin inancının sahte ve geçersiz olduğu anlamına gelmez. Bu ayette anlatılmak istenen, bir kimsenin inancının varlığı şüpheli ise veya dışardan gözlemlenemiyorsa bu kişinin, imanının gerçekliğini dış dünyaya objektif delillerle ortaya koyması gerektiğidir. Diğer bir ifadeyle bir kişinin inancı, başkalarına karşı sadece davranışları ve somut eylemleri ile doğrulanabilir. Bu şekilde bir kişi imanını dışı vurursa, işte o zaman ona mümin olarak muamele edilebilir.

Allah ile kul arasındaki ilişkide iman, gizli bir şekilde geçerli olabilir. Ancak toplum içerisinde onlarla ilişkilerde, kişinin imanının açık bir şekilde söz ile veya fiil ile ortaya konulması gerekir. Çünkü imanını açık bir şekilde delillerle ortaya koyan bir kimse, mümin muamelesi görür. Öte yandan şartları yerine getiren herkesin velâyet ve benzeri hakları vardır ve tüm müminler buna riayet etmelidir.

Burada yapılan açıklama, iman dediğimiz inancın yalnızca iç dünyamızı ilgilendiren bir durum olmadığını, aynı zamanda dışı yansımaları gereken bir olgu olduğunu vurgulamak içindir. Müslümanlar arasında kardeşlik bağlarını kurulması ve toplum içerisinde güvenin inşa edilmesi bakımından kişinin imanını gösteren eylemleri somutlaştırması son derece önem arz etmektedir.

Buradaki son âyetin son cümlesi, bütün müslümanlar arasında genel bir bağ olan iman bağına ilaveten, varsa kan veya doğum yakınlığı sebebi ile var olan akrabalığın da ayrı bir değere sahip olduğu ve bu ilişkinin hukukî sonuçlarının da kesinlikle bulunabileceği ifade edilmiştir. İslam dünyasındaki bütün fukaha ve müfessirler, müminlerden akraba olanların ilgi, yardım ve dayanışma hususunda önceliğe sahip olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.

Ancak bu yakınlığın önceleneceğinin veraset hukukuna etkisi konusunda islam alimleri görüş ayrılığı içerisindeyler. Bir grup "Mirasla alâkası yoktur; buradaki velâyet önceliği, genel

yardımlaşma ve dayanışma ile ilgilidir” demiş, içlerinde Ebû Hanîfe’nin de bulunduğu başka bir gruba göre ise bu cümle veraset hukukunda da önceliği zorunlu kılmakta, miras âyetlerine yeni bir kayıt getirmekte, Medine’ye hicretin ilk yıllarında doğan “muhacir-ensar kardeşliğine” dayanan miras hakkını ortadan kaldırmaktadır.

Bu yorum ve anlayışa bağlı olarak Ebû Hanîfe’nin içinde bulunduğu birçok fukahaya göre “zevi’l-erhâm” denilen, kızın ve kız kardeşin çocukları, dayı, teyze gibi “kızdan ve anadan olma yakın akraba”, asabe ve belli pay sahibi vârisler (eshâbü’l-ferâiz) olmadığında vâris olurlar. Bu anlayış, akraba olan müminlere, miras hukuku açısından akraba olmayanlara nisbetle bir öncelik tanındığını göstermekte, konuyla alakalı olan âyetin de bir uygulamasını teşkil etmektedir.²⁷⁸

Sonradan iman edenler hicret edenler için “*bunlar da sizdendir.*” ifadesi sonradan Müslüman olacak kişilere yönelik bir teşvik içerir. İslam’daki kardeşlik hukukuna dâhil olacaklarına dair bir hatırlatmadır. Yine yakın akrabayı gözetmenin de teşvik edildiği görülmektedir. Aile bağlarının güçlü olması adına birçok ayeti kerimede hükümler konulmuştur. Burada da İslam âleminin birlik içinde olması için öncelikle ailede birliğin sağlanması gerektiği göz önünde bulundurulursa zevi’l-erhâmın zikredilmesinin büyük önem taşıdığı açıkça görülecektir.

4.9. Hz. Peygamber’e Teselli ile Biten Sûreler

Hz. Peygamber’e 13 sûrede teselli ve destek veren ayetler bulunmaktadır. Bu sûrelerin sonları incelendiğinde, Yüce Allah’ın Hz. Peygamber’in kavminden gördüğü eziyetler karşısında moralini bozmaması ve görevine kararlılıkla devam etmesi için teselli verdiği görülmektedir. Yûnus sûresinin sonunda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Eğer Allah sana herhangi bir zarar verecek olursa, bil ki onu, O’ndan başka giderebilecek yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, O’nun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. O bunu kullarından dilediğine eriştirir. O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”*²⁷⁹

Allah Teâlâ bu ayet-i kerimede Hz. Peygamber’e hitap ederek hayrın ve şerrin sadece O’nun elinde olduğunu, O’nun takdirine hiç kimsenin mâni olamayacağını belirtmiş ve

²⁷⁸ Karaman, *Kur’an Yolu*, 2007, 2/714-715.

²⁷⁹ Yûnus, 10/107.

bağışlayıcı, merhametli olduğunu hatırlatarak hem müminleri hem de Hz. Peygamber’i teselli etmiştir. Bir sonraki ayette ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“De ki: *"Ey insanlar, size Rabbinizden gerçek (Kur'an) gelmiştir. Artık kim doğru yola girerse ancak kendisi için girer. Kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapar. Ben sizden sorumlu değilim."*²⁸⁰ Bu âyet-i kerimede Hz. Peygamber’e insanları ikaz etmesi emredilmekte, herkesin hidayetinin ve dalaletinin kendi sorumluluğunda olduğu vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber’in sadece tebliğ ile görevli olduğu, insanların hidayete ermesinden sorumlu olmadığı belirtilmektedir. Bu sûrenin son âyet-i kerimesinde ise Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “

(Ey Muhammed!) Sana vahyolunana uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.”²⁸¹ Hz. Peygamber’e vahye uyması, kavminin yapmış oldukları eziyetlere karşı sabrı yüklenmesi emredilmiş, Allah’ın emri geldiğinde O’nun en iyi hüküm veren olduğu hatırlatılmış, destek ve moral verilmiştir. Yûnus sûresi Yûnus (a.s.) ile kavmi arasındaki kıssayı anlattıktan sonra kavminin dünyadaki cezada kurtulması ile sona ermiştir. Burada da Hz. Peygamber ve Müslümanlara yönelik sıkıntıların geçici olduğu Allah’ın hükmü ile onların razı olacağına bir işaret vardır. Aynı şekilde Tevbe sûresinin son âyeti de buna misal teşkil etmektedir:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ
فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ

“Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur. Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: “Allah bana yeter, O’ndan başka ilah yoktur, ben yalnız O’na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir.”²⁸²

Bu sûre Allah ve Rasulü’nden gelen bir bildiri ile başlamış, Cenâb-ı Hakk’ın Resulü aracılığıyla bütün insanlara yaptığı genel bir ikaz ile büyük arşın sahibinin yegâne ilâh olan Allah olduğu belirtilerek sona erdirilmiştir.

Burada Hz. Muhammed’in (s.a.v.) de bir insan olduğu Cenâb-ı Allah’ın onu vahiyle ve peygamberlerin sonuncusu olmakla şereflendirdiği ifade edilmiştir. Bütün varlıklar için bir

²⁸⁰ Yûnus, 10/108.

²⁸¹ Yûnus, 10/109.

²⁸² Tevbe, 9/128-129.

rahmet olarak nitelenen Hz. Peygamber'in, müminlere karşı tutumunun Raûf ve Rahîm olarak Allah Teâlâ'nın iki güzel ismi ile nitelendirilmesi büyük bir yüceltme ifadesidir. Hiçbir peygamberin Allah'ın kendi isimlerinden ikisiyle birlikte anılmamış olduğu dikkate alınırsa onun Allah katındaki derecesi daha iyi anlaşılır. Tevbe sûresi 129. âyette Hz. Peygamber'e hitaben bu gibi kötü niyetli bahtsızların tutumlarından dolayı üzülmemesi, sadece Allah'a güvenip dayandığını hatırlaması ve onlara da bunu tebliğ etmesi istenmektedir. Sûre, Cenâb-ı Hakk'ın Resulü vasıtasıyla insanlığa yaptığı genel bir uyarı ile büyük arşın sahibinin yegâne ilâh olan Allah olduğu vurgusu yapılarak sona ermektedir.²⁸³

Kur'an-ı Kerîm'in özellikle bazı sûrelerinin sonlarında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yönelik gelen teselli, destek ve moral içerikli hitaplar, onun karşılaştığı zorluklar karşısında görevine kararlılıkla devam etmesini sağlamak üzere indirilmiştir. Bu âyetler, sadece Hz. Peygamber'e (s.a.v.) değil, onun şahsında bütün ümmete sabrı, tevekkülü ve ilahî takdire güvenmeyi öğreten mesajlar taşır.

Yûnus ve Tevbe sûrelerinin son âyetleri bu bağlamda örneklik teşkil etmektedir. Yûnus sûresi, Allah'ın kudretine güvenmeyi, vahye bağlı kalmayı ve sabretmeyi emrederek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) doğrudan bir teselli sunar. Aynı şekilde Tevbe sûresi, Resûlullah'ın müminlere olan şefkat ve merhametini yüceltmekte; buna rağmen ondan yüz çevirenlere karşı onun yalnız Allah'a tevekkül etmesi öğütlenmektedir. Bu ayetlerin sonunda geçen ifadeler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğ sorumluluğunu yerine getirmiş olduğunu ve geriye kalan her şeyin Allah'ın hükmü çerçevesinde gerçekleşeceğini vurgular.

Sûre sonları, genel olarak fevâtihi's-süver ile bağlantılı bir bütünlük gösterir. Sûre başlarında verilen mesajlar, son ayetlerde ya bir teyit, ya da bir tamamlayıcı mesajla sonlandırılır. Bu yönüyle Kur'an, başı ve sonu itibarıyla birbirini tamamlayan, uyumlu bir yapıya sahiptir.

4.10. Kur'an'a Övgü ve Tebliğ ile Biten Sûreler

Kur'an-ı Kerim'de Kur'an'a övgü ve onun tebliğ edilmesi emriyle sona eren 6 tane sûre bulunmaktadır. Bunlar; Yûsuf, İbrâhîm, Sâd, Burûc, Kâfirûn ve Cin sûreleridir. Bunlardan ilki olan Yûsuf sûresinin sonunda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

²⁸³ Karaman, *Kur'an Yolu*, 2014, 2/3/78.

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى
وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

“Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Kur’an, uydurulabilecek bir söz değildir; fakat o, kendinden öncekiler için onay, her şey için detaylı açıklama, iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidayettir.”²⁸⁴

Yûsuf sûresi, baştan sona Hz. Yûsuf’un kıssasından bahseden bir sûredir. Bu sûrenin son ayetinin Hz. Yûsuf’un (a.s.) kıssasının hak olduğunu belirtmesi ayrıca Kur’an-ı Kerim’de muhatap kitlenin kabul ettiği Tevrat ve İncil’i tasdik eden bir kitap olduğunun vurgulanması, Ehl-i Kitap olan gayr-i müslimlere bir kıyaslama yapma imkânı vermiştir. Böylece Kur’an-ı Kerim’in hak bir kitap olduğu neticesine ulaşabilecekleri argümanlar onlara sunulmuş olmaktadır. Yüce Allah, Yûsuf ve kardeşlerinden bahsederken düşünecek bir toplum için ibretler olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu kitabın uydurulmuş bir söz olmadığını da dile getirmiştir.

Kur’an’a övgü bağlamında “...her şeyi açıklayan” ifadesi, Allah’ın emir ve yasakları, helal ve haram kıldığı şeyler ile O’na itaat ve isyanla ilgili kulların ihtiyaç duyduğu her şeyi açıklayan bir kitap olduğu²⁸⁵ şeklinde yorumlanmıştır. Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerim’i insanlara bir hidayet ve rahmet²⁸⁶ olarak göndermiştir. Çünkü Kur’an dalalete karşı bir kurtuluştur. Azaba karşı ise bir merhamet kalkanıdır. Ancak Kur’an’ın bu özelliği iman edip onun hükümleri ile amel eden kimselere yöneliktir. Bu yüzden “iman eden bir topluluk için” şeklinde bir ifade kullanılmıştır.

Tebliğ, sözlükte iletme, ulaştırma anlamına gelir. Terim olarak ise Kur’an ve sünneti insanlara ulaştırma anlamına gelir.²⁸⁷ Peygamberlerin en temel görevi Yüce Allah’tan gelen mesajları muhatap kitleye iletmektir. Bu tebliğ görevi tüm peygamberlerin ortak vazifesidir. İbrâhîm sûresinde şöyle buyrulur:

هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ

²⁸⁴ Yûsuf, 12/111.

²⁸⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 13/404.

²⁸⁶ Yûnus, 10/57.

²⁸⁷ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü’l-muhît*, 780.

*“İşte bu, bütün insanlara, bununla hem uyarılınsınlar hem Allah’ın ancak yegâne bir ilah olduğunu bilsinler hem de akıl sahipleri öğüt alsınlar diye yapılmış bir bildirimdir.”*²⁸⁸

Bu ayette geçen (هَذَا) şeklindeki işaret zamiri ayetlerin özelliklerini aklı bir tasnife göre düzenlemiştir. Bu tasnife göre her bir özellik bir diğerini takip etmektedir. Genel bir sıfat olan tebliğ ilk sırada yer alır. Tebliğ sıfatından hemen sonra ikaz gelir. Daha sonra bu ikazın sonucu olarak Allah’ın birliği hakkında bilgi verilir. Çünkü bu sûrenin ihtiva ettiği delillerde Allah’ın tek bir ilah olduğu belirtilir. Son olarak bu tebliğin getirdiği güzelliklerin hatırlatılması yer alır. Bu sıralama ise Hz. Peygamber’in getirdiği şeylerin hikmetini özetlemektedir.²⁸⁹

Tebliğ ile biten sûrelerden biri olan Kâfirûn sûresi şu ayeti kerimeyle sona ermektedir: dipnot kük harlerle ba

*“Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır.”*²⁹⁰

Yüce Allah Hz. Peygamber’e, müşriklere gelecekte de onların taptıklarına tapmayacağı, onların da Hz. Peygamber’in ibadet ettiği rabbe ibadet etmeyeceği mesajını iletmesini emretmiştir. Bu nedenle Allah peygamberine şu şekilde cevap vermesini emretmektedir: *“Sizin dininiz size, benim dinim banadır.”*²⁹¹ Bir nevi şöyle denmektedir. Benim görevim bu dini tebliğ etmektir. Eğer tabi olmazsanız sizin dininiz size aittir ve bundan asla vazgeçmezsiniz. Çünkü bu sizin üzerinize mühürlenmiş ve ondan ayrılmayacağınız hükme bağlanmıştır. Bu dine bağlı olarak öleceksiniz. Benim dinim ise bana aittir ve ben de ondan asla vazgeçmem. Çünkü Allah’ın ezeli ilmi benim bu dinden başka bir dine geçmeyeceğimi takdir etmiştir.

Sûre sonlarında yer alan Kur’an’a övgü ve tebliğ emri, hem Hz. Peygamber’in risalet görevinin bir özeti hem de Kur’an’ın evrensel mesajının vurgulanması açısından büyük önem taşır. Yûsuf, İbrâhîm, Sâd, Burûc, Kâfirûn ve Cin sûreleri bu bağlamda dikkat çeken örneklerdir. Bu sûrelerin sonlarında Kur’an’ın Allah katından indirildiği, hakikatleri en güzel şekilde açıkladığı ve sadece iman edenler için bir rahmet ve hidayet kaynağı olduğu beyan edilir.

²⁸⁸ İbrâhîm, 14/52.

²⁸⁹ Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 1/13/255.

²⁹⁰ Kâfirûn, 109/4-6.

²⁹¹ Kâfirûn, 109/6.

Aynı zamanda Hz. Peygamber'in görevinin yalnızca tebliğ etmek olduğu, iman edip etmemekten insanların kendilerinin sorumlu olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bu mesaj hem İslâm'a davetin temel ilkelerini ortaya koymakta hem de müşrikler karşısında Hz. Peygamber'in tutumunu netleştirmektedir. Özellikle Kâfirûn sûresi gibi örneklerde bu tutum açıkça görülür: Herkes kendi inancının sonucuna katlanacaktır ve peygamberin görevi yalnızca hakikati bildirmektir.

Netice itibariyle bu sûre sonlarında, Kur'an'ın ilahî bir kitap olduğu ilan edilirken, onun yalnız iman edenlere yol gösterici olduğu, tebliğin ise inatla inkâr edenlere rağmen sabırla sürdürülmesi gereken bir görev olduğu hatırlatılmaktadır. Küfürde inat etmekte ısrar edenlere doğru yola gelebilir ümidi ile taviz verilmemesi dinini dosdoğru yaşamaktan bir an bile geri durulmaması gerektiği dersi de çıkarılmaktadır.

5. SONUÇ

Bir mesajın giriş ve sonuç kısmı akılda en çok kalan yerlerdir. Kur'an sûrelerinin başları ve sonları da içerdiği mesajın çerçevesini belirleyen, okuyucuya bir yön tayin eden ve mesajın hafızada kalıcılığını pekiştiren birer anahtar ve mühür konumundadır. Bu çalışmada, Kur'an-ı Kerim'in ifadedeki güzelliği, betimlemedeki estetiği ve etkileyicilik gücü dikkate alınarak sûre başları ve sonlarında verilen mesajın aktarma üslûbu analiz edilmiş, birbirleriyle olan münasebete de yer yer değinilmiştir.

Kur'an, kendine özgü, beşerî metinlerle kıyaslanamayacak bir üsluba sahiptir. Her sözde olduğu gibi Kur'an'da da bir üslup vardır ve bu üslup, anlamı muhataba etkili bir şekilde sunmaya yönelik olarak seçilmiş cümle, terkip ve kelimelerle inşa edilmiştir. Soyut hakikatleri ve geçmiş kıssaları, etkili betimlemelerle sunarak zihinde canlandırılması sağlanmaktadır. Bu betimlemeler gerçeklikten kopmaz, abartıya kaçmaz, mantıksal ve duygusal bir etki oluşturur.

Kur'an üslûbu, muhatabın psikolojik durumunu da dikkate alır. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yönelik "Artık Muhammed'e vahiy gelmiyor; Allah onu unuttu" gibi sözler söyleyen putperestlerin sözlerine cevaben Duhâ sûresi nâzil olmuştur. Rabbinin ona darılmadığı, onu yalnız bırakmayacağı ve ileride de lütufta bulunulacağından bahsedilir. Bu sûrede Hz. Peygamber'in (s.a.s.) psikolojisinin dikkate alındığı, Yüce Allah'ın vahiy ile kuluna destek olduğu görülmektedir.

Besmelenin, Kur'ân-ı Kerim'in biri dışında tüm sûre başlarında yer alması, sadece sûrelerin arasını ayırmaya yönelik bir unsur olarak görülmemelidir. Her besmele, başında yer aldığı sûreye göre farklı bir anlam ve vurgu kazandırır. Tevbe sûresinde bismelenin yer almaması bile sûrenin muhtevasına anlam katan bir özelliğe sahiptir. Çünkü Arapların câhiliye dönemindeki âdetine göre, bir kavimle aralarında antlaşma olup da bunu feshetmek istediklerinde, onlara gönderdikleri yazılarda Allah'ın adı anılmazdı. Bu âdetin bir yansıması olarak, Tevbe sûresi, antlaşmaların feshedildiğini duyuran bir sûre olduğu için, başında bismelenin yer almadığı yorumu dikkate değerdir. Ayrıca sûrelere besmeleyle başlanması Yüce Allah'ın Rahman ve Rahim sıfatının sürekli olarak zihinlerde yer etmesine imkân tanımıştır.

Sûre başları mesajın dikkat çekici ve vurgulu bir şekilde sunulmasını sağlamak için çeşitli üslup biçimleriyle başlamaktadır. Hamd, tesbih, hurûf-u mukattaa, nida, yemin, emir gibi başlıklar dikkat çekmektedir. Bu başlangıçlar, sûreler hakkında bazı ipuçlarını da barındırmaktadır. Örneğin yemin ve hurufu mukattaa ile başlayan sûrelerin çoğunun Mekki

olması Kur'an'ın nazil olduğu ortam hakkında bilgi verir. Bunlar, muhatap kitlenin psikolojisini ve verilmek istenen mesajın mahiyetini yansıtan başlangıçlardır. Bu yönüyle sûre başları, Kur'an'ın muhatabıyla kurduğu iletişimin zeminini ve yönünü tayin eder.

Birçok sûrede, sûre başıyla konunun içeriği arasında doğrudan ilişki görülmektedir. Örneğin, En'âm Sûresi hamd ile başlar ve içerik olarak da Allah'ın sayısız nimetleri bu sûrede sıralanır. Bu nimetlerin ise, hamdi gerektiren büyük lütuflar olduğu mesajı verilmektedir. Bir nevi verilen nimetlere sûrenin girişinde hamedilmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Bazı sûrelerin baş kısımları, kendilerinden önceki sûrelerde geçen ifadelerin açıklaması veya bir devamı mahiyetinde olabilmektedir. Nitekim Fâtiha sûresindeki (الْمُسْتَقِيمَ الصِّرَاطَ اِهْدِنَا) ifadesine karşılık, Bakara sûresinin girişinde (الْكِتَابُ ذَٰلِكَ) ifadesi ile sıratı müstakim ile kastedilenin Kur'an olduğu, bu kitabın takip edilmesi istendiği şeklinde yorumlanmıştır. Yani sûre başlarının kendinden önceki sureler için açıklama içeren bir niteliğe sahip olduğunu da söylemek mümkündür.

Dua, vaad-vaîd, tehdit, emir, sabır gibi üsluplarla biten sûre sonları, ilgili sûrenin içeriğini özetler ve okuyucuyu düşünmeye sevk eder. Bu sonlar, genellikle sûre başlarında verilen mesajları tekid eder ya da sûrede işlenen ana konuları toparlayarak bir bütünlük sağlar. Bazı sûrelerde ise doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hitaben onun tebliğ görevi, sabrı, morali ya da konumu vurgulanır. Bu açıdan sûre sonlarının kulların sorumluluklarını hatırlatan birer hüsn-ü hitam olduğunu söylemek mümkündür.

Sûre başları ve sûre sonlarının önemli bir kısmında anlam birliği veya şekilsel benzerlik olduğu görülmüştür. Kur'an-ı Kerim'in yirmi üç yılda parça parça nazil olmasına rağmen, sûreler ve ayetler arasındaki uyum hayranlık uyandırmaktadır. Ayetler arasındaki geçişlerde bir uyumsuzluk söz konusu değildir. Sûrelerin baş kısmı ve son kısmı bulunduğu surenin amaçlarıyla doğru orantılı ve ilişkili olmuştur. Kıyamet tasvirleriyle başlayan sûrelerin sonunda da mahşer, hesap, inanan veya inanmayanların akıbetlerinden bahsedilerek bitirilmiştir. Örneğin Ahzâb sûresinin başında münafıklara karşı uyarı ve mesafe konulması emredilirken sonunda özellikle münafıkların akıbetine dikkat çekilmektedir. Vahiy, tebliğ ve gayb konularıyla başlayan sûrelerin yine bu konulara temas eden cümlelerle bitmektedir. Bu uyum Kur'an'ın bir beşer sözü olamayacağının en güçlü göstergelerindendir.

Bu çalışma aynı zamanda, sûre başları ve sonlarının Kur'an'ın nüzul ortamına dair bazı ipuçları sunduğunu da ortaya koymuştur. Özellikle Mekki sûrelerin başında hurûf-u mukattaa ve yemin gibi ifadeler kullanılmıştır. Bu sûrelerin sonlarında ise tebliğ, teselli ve ilahî kudret

vurguları ön planda tutulmuş hitap şeklinin iman etmeyen bir topluma yönelik olduğu ve buna göre lafızların seçildiği görülmüştür. Medenî sûrelerde ise genellikle ahkâm, emir, sabır ve toplumsal düzenlemelere ilişkin ifadeler ön plana çıkmıştır. Çünkü artık iman konusunda belli bir aşama kaydedilmiş, sosyal hayatın da ilahi düzene göre şekillendirilmesi amaçlanmıştır. Bu da muhatabın durumu gözetilerek ona göre hitap etmenin önemini açıkça göstermektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de karşısındakinin anlayabileceği şekilde konuşmuş, aynı soruyu soran kişilere onların durumunu gözeterek farklı cevaplar vermiştir. Bu da Kur'an'dan çıkarılabilecek dersleri ilk gerçekleştirenin yine Allah Rasûlü olduğunu bizlere göstermektedir.

Fevâtihu's-süver ve havâtimu's-süver başlıkları altında yapılan tasnif, Kur'an'ın lafzî ve mânevî bütünlüğünü, belağat yönünü ve üslup tarzını anlamaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca sûre başı ve sonlarındaki tekrarlar, tedricî anlatım, mukayese ve zıt kavramların, zıt anlamların kullanılması Kur'an'ın muhataba yönelik öğretici yönünü göstermektedir. Sûrelerin baş ve sonlarındaki tutarlılık, Kur'an'ın benzeri olmayan bir üsluba sahip olduğunu gösterir. Araplar, belagat ve ifade gücünde çok ileri bir seviyede olduklarından, şiir gibi edebi ifadelerde üstün bir anlayışa sahiplerdi. Kur'an ise onların alışıksız olmadığı bir beyan tarzıyla gelmiş ve özellikle hurûf-u mukattaa gibi dikkat çekici başlangıçlarla onların bu üstünlüğünü gölgede bırakmıştır. Sûrelerin baş ve son kısımları, Kur'an'ın üslûp gücünü, hitabet zenginliğini, muhatabına yönelik tarzını ve mesaj aktarım metodunu ifade etmektedir.

Kur'an'da sûrelerin bazılarının aynı üslup ile başlaması genellikle bu sûrelerin konusu açısından da bir benzerlik içerdiğini göstermektedir. Rahman sûresinde yer alan (رَبُّكُمَا أَلَاءَ فَبِأَيِّ) "Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz" ayeti otuz bir defa tekrar edildiği halde herhangi bir bıkkınlık hissettirmemekte, ahenkte ve manada bir bozukluğa sebep olmamaktadır. Benzer şekilde birden fazla sûrenin hamd ile başlaması da ahenkte veya manada bir eksiklik hissettirmemekte, her biri kendi bağlamında ayrı bir nimete işaret etmektedir. Her bir yemin ile başlayan sûre ilgili konunun ehemmiyetini ortaya koyar. Her bir huruf-u mukattaa kendinden sonra bahsedilecek konuya muhatabın dikkat kesilmesini sağlar. Bu durum, Kur'an'ın tekrar ve çeşitlilik arasındaki dengeyi koruduğunu ve her sûrenin lafzen ve mânen kendine özgü bir bütünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. Netice itibarıyla Kur'an'ın manası gibi yapısının da bir bütünlük içerisinde uyumlu olduğunu söylemek mümkündür.

EXTENDED ABSTRACT

The Analysis of the Beginnings and Endings of Surahs in the Qur'an

The introduction and conclusion of a message are often the most memorable parts. Similarly, the beginnings and endings of Qur'anic surahs serve as keys and seals that frame the message, provide direction to the reader, and reinforce the permanence of the message in memory. This study analyzes the stylistic methods used to convey the messages at the beginnings and endings of surahs, taking into account the Qur'an's eloquence, aesthetic richness, and expressive power. The relationship between these openings and endings is also addressed at various points throughout the study.

The Qur'an possesses a unique style that cannot be compared to human-authored texts. Like every form of speech, the Qur'an also has its own distinctive mode of expression, constructed through carefully chosen sentences, phrases, and words aimed at conveying meaning to the audience in the most effective manner. Abstract truths and historical narratives are presented through vivid depictions, enabling the reader to visualize them clearly. These portrayals remain grounded in reality, avoid exaggeration, and evoke both logical and emotional impact.

The style of the Qur'an also takes into account the psychological state of its audience. Surah al-Duḥā was revealed in response to the statements of the polytheists who said things like, "Revelation no longer comes to Muhammad; Allah has abandoned him." In this surah, it is emphasized that the Prophet's Lord has neither forsaken him nor become displeased with him, and that divine favor will continue in the future. It is evident in this surah that the psychological state of the Prophet (peace be upon him) is considered, and that Almighty Allah supports His servant through revelation.

The inclusion of the basmala at the beginning of all surahs in the Qur'an—except for one—should not be viewed merely as a marker to separate the chapters. Each basmala conveys a distinct meaning and emphasis according to the surah it precedes. Even the absence of the basmala at the beginning of Surah al-Tawbah adds a layer of meaning to its content. This omission is significant because, according to the custom of the pre-Islamic Arabs, when a tribe wished to annul a treaty, they would send a written notice without mentioning the name of Allah. Reflecting this practice, the absence of the basmala in Surah al-Tawbah—which announces the dissolution of treaties—is seen as deliberate and meaningful. Moreover, beginning the surahs with the basmala has ensured that the divine attributes of "the Most Merciful" and "the Most Compassionate" remain constantly present in the minds of the readers.

The beginnings of surahs employ various rhetorical styles to present the message in an attention-grabbing and emphatic manner. Elements such as praise (ḥamd), glorification (tasbīḥ), disjointed letters (ḥurūf al-muqatta'a), vocative expressions (nidā'), oaths (qasam), and commands (amr) are particularly noteworthy. These openings often provide clues about the content and context of the surahs. For instance, the fact that most surahs beginning with oaths or disjointed letters are Makki offers insight into the environment in which the Qur'an was revealed. Such openings reflect both the psychological state of the audience and the nature of the message being conveyed. In this respect, the beginnings of surahs determine the foundation and direction of the communication between the Qur'an and its audience.

In many surahs, there is a direct connection between the opening verses and the main content of the chapter. For example, Surah al-An'am begins with praise (ḥamd) and proceeds to enumerate the countless blessings of Allah. The message conveyed is that these blessings are

divine favors that rightfully warrant praise. In this sense, the surah's opening serves as a reminder that such blessings should be acknowledged with gratitude. Additionally, the opening sections of some surahs function as explanations or continuations of statements found in preceding surahs. For instance, the phrase "Guide us to the straight path" (ihdinā al-ṣirāṭ al-mustaqīm) in Surah al-Fāṭihah is interpreted in light of the opening of Surah al-Baqarah: "This is the Book" (dhālika al-kitāb), indicating that the Qur'an itself is the straight path and is meant to be followed. Thus, it can be said that some surah openings serve an exegetical role in relation to the surahs that precede them.

Surah endings that employ styles such as supplication, promise and threat (wa'd-wa'id), warning, command, and encouragement of patience often summarize the content of the surah and prompt the reader to reflect. These conclusions typically reinforce the messages introduced at the beginning of the surah or bring together its central themes, thereby providing coherence and unity. In some surahs, the ending directly addresses the Prophet (peace be upon him), emphasizing his mission, patience, morale, or status. From this perspective, the endings of surahs can be seen as graceful closures (ḥusn al-khitām) that remind the believers of their responsibilities.

In a significant number of surahs, there is a clear unity of meaning or structural resemblance between their openings and endings. Despite the fact that the Qur'an was revealed over a period of twenty-three years in separate parts, the harmony between its surahs and verses is truly remarkable. There is no inconsistency in the transitions between verses. The beginnings and endings of surahs are proportionally and thematically aligned with the objectives of their respective chapters. Surahs that open with depictions of the Day of Judgment often conclude by addressing the resurrection, the final reckoning, and the fate of believers and disbelievers. For example, while Surah al-Aḥzāb begins with a command to be cautious of and distance oneself from the hypocrites, it ends with a particular emphasis on their eventual fate. Surahs that begin with themes such as revelation, divine message, or the unseen (ghayb) also end with statements referring to these very topics. This remarkable coherence is among the strongest indications that the Qur'an cannot be the word of a human being.

This study has also demonstrated that the openings and endings of surahs offer certain insights into the historical and social context in which the Qur'an was revealed. In particular, Makki surahs often begin with expressions such as disjointed letters (ḥurūf al-muqatta'a) and oaths (qasam). The conclusions of these surahs tend to emphasize themes like divine message, consolation, and divine power, and the mode of address is directed toward a disbelieving audience—evident in the deliberate choice of words. In contrast, Madani surahs typically focus on rulings (aḥkām), commands, patience, and social regulations. This reflects the fact that, by that stage, a significant level of belief had already been established, and the goal was to shape social life in accordance with the divine order. Such variation clearly highlights the importance of addressing people according to their circumstances. Indeed, the Prophet Muhammad (peace be upon him) spoke to people in ways they could understand and often gave different answers to the same question depending on the state of the questioner. This indicates that the first and foremost implementer of the Qur'anic lessons was the Messenger of Allah himself.

The classifications made under the headings fawātiḥ al-suwar (surah openings) and khawātim al-suwar (surah endings) contribute to a deeper understanding of the Qur'an's verbal and spiritual coherence, its rhetorical excellence, and stylistic character. Furthermore, the use of repetition at the beginnings and ends of surahs, the gradual method of narration, comparisons, and the employment of opposites and contrastive meanings all highlight the Qur'an's

pedagogical approach toward its audience. The consistency between the openings and endings of surahs demonstrates that the Qur'an possesses a literary style unlike any other. The Arabs, known for their advanced eloquence and mastery in poetic expression, had a profound appreciation for refined language. However, the Qur'an introduced a form of expression unfamiliar to them—particularly through striking openings such as the ḥurūf al-muqatta'a—surpassing their own literary achievements. The beginnings and endings of surahs encapsulate the Qur'an's stylistic power, richness in rhetoric, method of addressing its audience, and approach to delivering its message.

In the Qur'an, the fact that certain surahs begin with similar stylistic elements often indicates a thematic resemblance among them. For instance, although the verse “So which of the favors of your Lord will you deny?” (fa-bi-ayyi ālā'i rabbikumā tukadhhibān) is repeated thirty-one times in Surah al-Raḥmān, it does not cause any sense of monotony, nor does it disrupt the rhythm or meaning. Similarly, the recurrence of the ḥamd (praise) formula at the beginning of multiple surahs does not create any disharmony or semantic deficiency; rather, each occurrence refers to a distinct blessing within its own context. Every surah that begins with an oath underscores the importance of the subject that follows, and each instance of ḥurūf al-muqatta'a serves to draw the audience's attention to what is about to be conveyed. This demonstrates that the Qur'an maintains a balance between repetition and variation, and that each surah possesses its own unique coherence in both wording and meaning. Ultimately, it may be said that, just as the Qur'an's meaning is unified, so too is its structure marked by a profound internal harmony.

KAYNAKÇA

- Abdusselam Ahmed er-Râğib. *Vazîfetu's-sûreti'l-fenniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Halep, 2001.
- Ahmed Yâsuf. *Cemâliyyetü'l müfredeti'l Kur'anîyye*. Dımaşk: Dâru'l Mektebî, 1999.
- Birişik, Abdülhamit. "TDV İslam Ansiklopedisi". *Kur'an*. C. 26. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Burhaneddin el-Bikai. *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-ây ve's-süver*. 22 Cilt. Kahire: Darü'l-Kitabi'l-İslami, ts.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân el-. *Min Revâ'i'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1999.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd el-. *Tâcü'l-luğa. Şihâhu'l-luğa, eş-Şihâh fi'l-luğa*. Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.
- Cevziyye, İbn Kayyim el-, thk. Fıkî, Muhammed Hâmid. *et-Tibyân fi aksâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru'l-Marife, ts.
- Cezâirî, Ebû Bekir Câbir. *Eyserüt-Tefasir li-Kelami'l-Aliyyül-Kebir ve bihamişihî Nehrü'l-Hayr ala Eyserit-Tefasir*. Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1990.
- Çağrııcı, Mustafa. *Kur'an'ın geliş ortamında ahlâk ve insan ilişkileri*. İstanbul: Kuramer, Birinci basım., 2017.
- Çetin, Abdurrahman. "Fevâtihu's-Süver". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/50. İstanbul: TDV Yayınları, 1985.
- Çetin, Mustafa. "Havâtimü's-Süver". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt. 16. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir usûlü*. İstanbul: IFAV, 9. basım., 2009.
- Dirâz, Muhammed b. Abdillâh. *en-Nebe'ü'l-'azîm: Nazarât cedîde fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mısır: Alemül edebi lit terceme, 2022.
- Durmuş, İsmail. "TDV İslâm Ansiklopedisi". *İhbâr*. 21/527. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "Tecâhül-İ Ârif". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Endelüsî, Ebû Hayyân el-. *en-Nehrü'l-mâd mine'l-Bahri'l-muḥîṭ*. Beyrut: Darü'l-Cil, 1995.
- Endelüsî, İbn Atıyye el-. *el-Muḥarrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 2001.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed. *Kâmûsü'l-muḥîṭ ve'l-kabesü'l-vasîṭ el-câmi' limâ zehebe min luğati'l-'Arab şemâṭîṭ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2005.
- Hacımüftüoğlu Nasrullah. "Beraâat-ı İstihlâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/470. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hûfî, Ahmed Muhammed el-. *Mea'l Kur'âni'l-Kerim*. Kahire: Dâru Nehda, 1971.
- İbn Hişâm en-Nahvî. *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*. Dımaşk: Darü'l-Fikr, 7., 1985.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.

- İsmâil, Muhammed Bekr. *Dirâsât fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1999.
- Kapar, Mehmet Ali. "Ebû Leheb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/178-179. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Karaman, Hayreddin (ed.). *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. baskı., 2007.
- Karaman, Hayreddin (ed.). *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. baskı., 2014.
- Karataş, Ali. "Etkili İletişim Açısından Fevâtihu's-Süver ve Havâtimus'-Süver". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/Special Issue 1 (01 Ağustos 2016), 326.
- Kattân, Mennâ' Halîl el-. *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1995.
- Kırca, Celal. "TDV İslam Ansiklopedisi". *Aksâmü'l-Kur'ân*. 2/290. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Koçyiğit, Hikmet. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. "Ortak Süre İsimleri" 21/2 (2012).
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Kurtubî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülber en-Nemerî. el-İnsaf: Besmele Fâtîha'dan Bir Âyet midir? Çev. Şemsettin Işık. Ankara: İ'tisam Yayınları, 2022.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, thk. İbrahim el-Beysuni. *Letâifu'l-İşârât*. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 3. Basım, ts.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. Kahire: Darü's-Şuruk, 1972.
- M. Zeki Duman, Mustafa Altundağ. "Hurûf-ı Mukattaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/401. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Merâgî, Ahmed b. Mustafa el-. *Ulûmu'l-Belâga, el-Beyân, el-Meânî, el-Bedî*, ts.
- Muberrred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-, thk. Muhammed Abdulhâlik 'Uzayme. *el-Muktażab*. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1994.
- Muhammed Tâhir, İbn Âşûr. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1984.
- Mustafa Sâdık er-Râfî. *Târîhu âdâbi'l-Arab*. Dâr'ul Kitabi'l-Arabi, ts.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Medârikü't-tenzîl ve haķâ'iku't-te'vîl*. Beyrut: Darü'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Basım, 1998.
- Osman Cilacı. "Dua", ts.
- Râzî, Fahreddin er-. *Mefâtihu'l-Ġayb*. 32 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 3. Baskı., 1440.
- Sabuni, Muhammed Ali. *Safvetü't Tefasir*. İstanbul: İsmailağa Yayınevi, 2019.
- Semîn el-Halebî. *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrafi'l-elfâz*. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Süyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1984.

- Süyûti, Celaleddin. *Esraru tertibi 'l-Kuran*. Kahire: Daru'l Fazile, 2002.
- Süyûti, Celâleddîn. *Merâşidü'l-me'âlî ' fî tenâsübi'l-ma'kâtî ' ve'l-me'âlî ' .* Riyad: Mektebetu Dari'l-Minhac, 1. Baskı., 1426.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-. *Fetħu'l-ğadîr el-câmi ' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Daru İbn Kesir / Darü'l-Kelimi't-Tayyib, 1993.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Taberî, İbn Cerîr et-. *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Darü'l-Hicr Li't-Tabaati ve'n-Neşr, 2001.
- Teftâzânî. *el-Muhtaşar*. Karaçi-Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010.
- Türker, Ömer. "TDV İslam Ansiklopedisi". *Tarif*. C. 40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak dini Kur'an dili: (inceleme - tenkitli metin)*. ed. Âsım Cüneyd Köksal - Murat Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2021.
- Yemânî, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî el-. *Âşârü 'ş-Şeyħ el- 'Allâme 'Abdirrahmân el-Mu 'allimî*. Daru Alemi'l-Fevaid, 1. Baskı., 2013.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf*. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabi, 3. Baskı., 1407.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-ğur'ân*. Beyrut: Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l- 'irfân fî 'ulûmi'l-ğur'ân*. Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhû, 3. Baskı., ts.

EKLER

Tablo 1: Fevâtihi's-Süver (Sûre Başlangıçları)

Sıra No	Sûre Adı	Hamd, Tesbih ve Tebâreke İle	Hurufu Mukattaa İle Başlayan Sûreler	Nidâ İle Başlayan Sûreler	İhbari Cümle İle Başlayan Sûreler	Kasem İle Başlayan Sûreler	Şart İle Başlayan Sûreler	Emir İle Başlayan Sûreler	İstifham İle Başlayan Sûreler	Kınama İle Başlayan Sûreler	Ta'fil İle Başlayan Sûreler
1	Fatiha	X									
2	Bakara		X								
3	Âl-i İmrân		X								
4	Nisâ			X							
5	Mâide			X							
6	En'âm	X									
7	A'râf		X								
8	Enfâl				X						
9	Tevbe				X						
10	Yûnus		X								
11	Hûd		X								
12	Yûsuf		X								
13	Ra'd		X								
14	İbrâhîm		X								
15	Hicr		X								
16	Nahl				X						
17	İsrâ	X									

Sıra No	Sûre Adı	Hamd, Tesbih ve Tebâreke İle	Hurufu Mukattaa İle Başlayan Sûreler	Nidâ İle Başlayan Sûreler	ihbari Cümle İle Başlayan Sûreler	Kasem İle Başlayan Sûreler	Şart İle Başlayan Sûreler	Emir İle Başlayan Sûreler	İstifham İle Başlayan Sûreler	Kınama İle Başlayan Sûreler	Ta'îl İle Başlayan Sûreler
18	Kehf	X									
19	Meryem		X								
20	Tâhâ		X								
21	Enbiyâ				X						
22	Hac			X							
23	Mü'minûn				X						
24	Nûr				X						
25	Furkân	X									
26	Şuarâ		X								
27	Neml		X								
28	Kasas		X								
29	Ankebût		X								
30	Rûm		X								
31	Lokmân		X								
32	Secde		X								
33	Ahzâb			X							
34	Sebe'	X									
35	Fâtır	X									
36	Yâsîn		X								
37	Sâffât					X					

Sıra No	Sûre Adı	Hamd, Tesbih ve Tebâreke İle	Hurufu Mukattaa İle Başlayan Sûreler	Nidâ İle Başlayan Sûreler	ihbari Cümle İle Başlayan Sûreler	Kasem İle Başlayan Sûreler	Şart İle Başlayan Sûreler	Emir İle Başlayan Sûreler	İstifham İle Başlayan Sûreler	Kınama İle Başlayan Sûreler	Ta'îl İle Başlayan Sûreler
38	Sâd		X								
39	Zümer				X						
40	Mü'min		X								
41	Fussilet		X								
42	Şûrâ		X								
43	Zuhruf		X								
44	Duhân		X								
45	Câsiye		X								
46	Ahkâf		X								
47	Muhammed				X						
48	Fetih				X						
49	Hucurât			X							
50	Kâf		X								
51	Zâriyât					X					
52	Tûr					X					
53	Necm					X					
54	Kamer				X						
55	Rahmân				X						
56	Vâkıa						X				
57	Hadîd	X									

Sıra No	Sûre Adı	Hamd, Tesbih ve Tebâreke İle	Hurufu Mukattaa ile Başlayan Sûreler	Nidâ ile Başlayan Sûreler	ihbari Cümle ile Başlayan Sûreler	Kasem ile Başlayan Sûreler	Şart ile Başlayan Sûreler	Emir ile Başlayan Sûreler	İstifham ile Başlayan Sûreler	Kınama ile Başlayan Sûreler	Ta'îl ile Başlayan Sûreler
58	Mücâdele				X						
59	Haşr	X									
60	Mümtehin e			X							
61	Saff	X									
62	Cum'a	X									
63	Münâfikûn						X				
64	Tegâbün	X									
65	Talâk			X							
66	Tahrîm			X							
67	Mülk	X									
68	Kalem		X								
69	Hâkka				X						
70	Me'âric				X						
71	Nûh				X						
72	Cin							X			
73	Müzzemmil			X							
74	Müddessir			X							
75	Kıyâme					X					
76	İnsan								X		
77	Mürselât					X					

98	Beyyine				X						
99	Zilzâl						X				
Sıra No	Sûre Adı	Hamd, Tesbih ve Tebâreke ile	Hurufu Mukattaa ile Başlayan Sûreler	Nidâ ile Başlayan Sûreler	ihbarî Cümle ile Başlayan Sûreler	Kasem ile Başlayan Sûreler	Şart ile Başlayan Sûreler	Emir ile Başlayan Sûreler	İstifham ile Başlayan Sûreler	Kınama ile Başlayan Sûreler	Ta'îlîl ile Başlayan Sûreler
100	Âdiyât					X					
101	Kâria				X						
102	Tekâsür				X						
103	Asr					X					
104	Hümeze									X	
105	Fîl								X		
106	Kureyş										X
107	Mâûn								X		
108	Kevser				X						
109	Kâfirûn							X			

11 0	Nasr										
111	Tebbet						X			X	
11 2	İhlâs							X			
11 3	Felak							X			
11 4	Nâs							X			

Tablo 2: Havâtimu’-Süver (Sûre Sonları)

Sıra No	Sûre Adı	Hamd, Tesbih Ve Açıklama İle Biten Sûreler	Dua Ve Sabra Davet İle Biten Sûreler	Emir Ve Tavsiye İle Biten Sûreler	Ahkâm İle Biten Sûreler	Tazim Ve Tebcil İle Biten Sûreler	Vaad Ve Vaîd İle Biten Sûreler	Rehberlik Ve Öğüt İle Biten Sûreler	Teşvik İle Biten Sûreler	Hz. Peygamber’e Teselli İle Biten Sûreler	Kur’an’a Övgü Ve Teblig İle Biten Sûreler
1	Fatiha	X	X								
2	Bakara		X		X						
3	Âl-i İmrân			X							
4	Nisâ				X						
5	Mâide					X					
6	En’âm						X				
7	A’râf	X				X			X		
8	Enfâl				X				X		
9	Tevbe									X	
10	Yûnus			X							
11	Hûd			X							
12	Yûsuf										X
13	Ra’d									X	
14	İbrâhîm										X
15	Hicr			X							
16	Nahl						X				
17	İsrâ	X									
18	Kehf			X							
19	Meryem						X				
20	Tâhâ						X				
21	Enbiyâ			X							
22	Hac			X							
23	Mü’minûn		X								
24	Nûr						X				
25	Furkân						X				
26	Şuarâ						X				
27	Neml	X									
28	Kasas			X							
29	Ankebût								X		

Sıra No	Sûre Adı	Hamd, Tesbih Ve Açıklama İle Biten Sûreler	Dua Ve Sabra Davet İle Biten Sûreler	Emir Ve Tavsiye İle Biten Sûreler	Ahkâm İle Biten Sûreler	Tazim Ve Tebcil İle Biten Sûreler	Vaad Ve Vaîd İle Biten Sûreler	Rehberlik Ve Öğüt İle Biten Sûreler	Teşvik İle Biten Sûreler	Hiz. Peygamber'e Teselli İle Biten Sûreler	Kur'an'a Övgü Ve Tebliğ İle Biten Sûreler
30	Rûm			X							
31	Lokmân					X					
32	Secde						X				
33	Ahzâb						X				
34	Sebe'						X				
35	Fâtır						X				
36	Yâsîn					X					
37	Sâffât	X									
38	Sâd						X				
39	Zümer	X									
40	Mü'min						X				
41	Fussilet						X				
42	Şûrâ						X				
43	Zuhruf						X				
44	Duhân						X				
45	Câsiye					X					
46	Ahkâf			X							
47	Muhammed						X				
48	Fetih							X			
49	Hucurât					X	X				
50	Kâf			X							
51	Zâriyât						X				
52	Tûr			X							
53	Necm			X							
54	Kamer							X			
55	Rahmân					X					
56	Vâkıa			X		X					
57	Hadîd					X	X				
58	Mücâdele						X	X			
59	Haşr					X					

Sıra No	Sûre Adı	Hamd, Tesbih Ve Açıklama İle Biten Sûreler	Dua Ve Sabra Davet İle Biten Sûreler	Emir Ve Tavsiye İle Biten Sûreler	Ahkâm İle Biten Sûreler	Tazim Ve Tebcil İle Biten Sûreler	Vaad Ve Va'd İle Biten Sûreler	Rehberlik Ve Öğüt İle Biten Sûreler	Teşvik İle Biten Sûreler	Hz. Peygamber'e Teselli İle Biten Sûreler	Kur'an'a Övgü Ve Tebliğ İle Biten Sûreler
60	Mümtehine			X							
61	Saff			X							
62	Cum'a			X							
63	Münâfikûn					X	X				
64	Tegâbün					X					
65	Talâk					X					
66	Tahrîm								X		
67	Mülk						X				
68	Kalem										X
69	Hâkka					X					
70	Me'âric						X				
71	Nûh		X								
72	Cin					X	X				
73	Müzzemmil			X							
74	Müddessir						X				
75	Kıyâme						X				
76	İnsan						X				
77	Mürselât						X				X
78	Nebe'						X				
79	Nâzi'ât						X				
80	Abese						X				
81	Tekvîr					X					
82	İnfitâr						X				
83	Mutaffîfin						X				
84	İnşikâk						X		X		
85	Bürûc										X
86	Târık						X				
87	A'lâ	X									
88	Gâşiye						X				
89	Fecr						X				

Sıra No	Sûre Adı	Hamd, Tesbih Ve Açıklama İle Biten Sûreler	Dua Ve Sabra Davet İle Biten Sûreler	Emir Ve Tavsiye İle Biten Sûreler	Ahkâm İle Biten Sûreler	Tazim Ve Tebcil İle Biten Sûreler	Vaad Ve Va'd İle Biten Sûreler	Rehberlik Ve Öğüt İle Biten Sûreler	Teşvik İle Biten Sûreler	Hz. Peygamber'e Teselli İle Biten Sûreler	Kur'an'a Övgü Ve Tebliğ İle Biten Sûreler
90	Beled						X				
91	Şems						X				
92	Leyl						X				
93	Duhâ			X							
94	İnşirâh			X							
95	Tîn					X	X				
96	Alak	X		X							
97	Kadr							X			
98	Beyyine						X				
99	Zilzâl						X				
100	Âdiyât						X				
101	Kâria						X				
102	Tekâsür						X				
103	Asr		X					X			
104	Hümeze						X				
105	Fîl						X				
106	Kureyş			X							
107	Mâûn						X	X			
108	Kevser			X							
109	Kâfirûn			X							
110	Nasr	X		X							
111	Tebbet						X				
112	İhlâs					X					
113	Felak		X								
114	Nâs		X								

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyad, Ad : AKKUŞ, Şaban

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet
Lisans	Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2009-2015
Yüksek Lisans	HBV Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi (Tefsir)	2022-2025

İş deneyimi (varsa)

Yıl	Yer	Görev
2013-2025	DİB	Vaiz

